

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Sveikatos mokslų fakultetas

Socialinio darbo katedra

Daiva Kuprelienė

**PSICHOSOCIALINĖ PAGALBA ATOTOLIO ŠEIMŲ
VAIKAMS: SITUACIJA IR PERSPEKTYVA**

Socialinio darbo studijų programos

magistro baigiamasis darbas

Klaipėda, 2013

SANTRAUKA

Daiva Kuprelienė. Psichosocialinė pagalba atotolio šeimų vaikams: situacija ir perspektyva. Socialinio darbo magistro studijų programos baigiamasis darbas. Darbo vadovė doc. dr. A. Kiaunytė, Klaipėdos universitetas: Klaipėda, 2013. – p.

Atotolio šeimų vaikai patiria įvairių psichosocialinių problemų: nerimas, baimė, vienišumas bei liūdesys dažniausi šių vaikų jausmai. Tėvų ar vieno jų išvykimas sutrikdo vaiko socializacijos procesą. Atotolio šeimų vaikai gyvena turėdami ribotas galimybes stebėti tėvų tarpusavio santykius, mokytis problemų sprendimo, emocijų valdymo, perimti socialinius vaidmenis tuo pagrindu plėtoti socialines patirtis, anksti tenka pradėti rūpintis savo buitimi. Psichosocialinė pagalba padėtų šiems vaikams lengviau išgyventi tėvų emigraciją ir emigracijos pasekmes.

Tyrimo objektas. Psichosocialinė pagalba atotolio šeimų vaikams. *Tyrimo tikslas.* Atskleisti psichosocialinės pagalbos situaciją ir perspektyvą atotolio šeimos vaikams. *Tyrimo uždaviniai.* Atskleisti atotolio šeimos situacijos pasekmes vaikui. Atlikti atotolio šeimų vaikams psichologinės pagalbos teorinę interpretaciją. Tirti psichosocialinę pagalbą atotolio šeimų vaikams.

Tyrimo metodai: mokslinės – metodinės literatūros analizė ir dokumentų analizė, anketinė apklausa, SPSS 17.0 programinis paketas.

Tyrimo rezultatai parodė, jog nepaisant augantiems bei bręstantiems vaikams būdingo savarankiškumo ir autonomijos siekio, vaikai, kurių tėvai ar vienas iš jų išvykę, išgyvena tėvų dėmesio, palaikymo, stabilių santykių stoką, liūdi, nerimauja, jaučiasi vieniši ir bijo, kad išvykusiems tėvams gali kas nors blogo nutikti. Kita vertus jie jaučiasi atsakingesni, savarankiškesni, galintys priimti iškilusių problemų sprendimus. Vaikai, kurių tėvai išvykę, sąlyginai pasižymi aukštesniu savęs vertinimu, tačiau jis labai priklauso nuo santykių su tėvais, jų palaikymo nei nuo bendraamžių pripažinimo ir įvertinimo. Pedagoginių darbuotojų nuomone, šiai tyriamųjų grupei kyla psichosocialinių problemų ir pagalbos procesas jiems yra apsunkintas, nes vaikai nenori, kad kas nors kištųsi į jų problemas bei tėvams išvykus tapo uždaresni, neprisileidžia žmonių.

SUMMARY

Daiva Kupreliene. Psychosocial Assistance for Children in Transnational Families: Situation and Perspectives. Social Work Master Studies Program's Paper. Supervisor Assoc. Prof. A. Kiaunytė, Klaipėda University: Klaipėda, 2013. – 88 p.

Children in transnational families experience various psychosocial problems: anxiety, fear, loneliness and sorrow are the most frequent feelings which these children have. Socialization process of a child is disrupted by migration of both parents or one of them. Children of transnational families live having limited possibilities to observe the relationship between their parents, to learn how to solve problems, to deal with emotional control, to take over social roles and on this background to develop their social experiences. Instead, they start taking care of their everyday life themselves quite early. Psychosocial support could help these children to overcome their parents emigration and emigration consequences easier.

The research object. Psychosocial assistance for children in transnational families. *The research goal.* To reveal the situation and perspectives of psychosocial assistance for children in transnational families. *The research objectives.* To develop family situation influence on a child. To do theoretical interpretation of psychosocial support for children of transnational families. To analyse psychosocial assistance for children in transnational families.

The research methods: the analysis of scientific-methodical literature and documents, questionnaire survey, SPSS 17.0 software package.

The results of the research showed that inspite of growing and maturing children and their ambitions for being independent, children, whose parents or one of them has left, feel the lack of parents' attention, support and stable relations. They are upset, anxious, lonely and are afraid if something wrong could happen to their parents. On the other hand, they feel more responsible, independent and they are able to cope with outstanding problems. Children's, whose parents have emigrated, self-evaluation is conditionally on a higher level, though, it depends more on the relations with parents and their support than on contemporaries acceptance and rating. In the opinion of teachers, this study group has got psychosocial problems and the assistance process is rather difficult, as the children want nobody to interfere with their problems and due to their parents leaving they have become closed and do not allow anybody to disturb them.

TURINYS

ĮVADAS	5
I. PSICHOSOCIALINĖS PAGALBOS ATOTOLIO ŠEIMŲ VAIKAMS TEORINĖ ANALIZĖ	8
1.1. Atotolio šeimos susiformavimo aplinkybės.....	8
1.1.1. Atotolio šeimų struktūrinė charakteristika.....	8
1.1.2. Ekonominis, emocinis atotolio šeimų kontekstas.....	10
1.2. Atotolio šeimos padėties pasekmės vaikams.....	12
1.2.1. Vaikų pažintinės ir psichosocialinės raidos pakitimai amžiaus tarpsniuose.....	12
1.2.2. Tėvų ir vaikų santykių transformacija atotolio šeimoje.....	20
1.3. Atotolio šeimų vaikams psichosocialinės pagalbos teorinė interpretacija.....	22
1.3.1. Sisteminis požiūris į psichosocialinės pagalbos tinklą.....	22
1.3.2. Psichosocialinė pagalba kaip krizių intervencija.....	27
1.3.3. Egzistencinė paradigma psichosocialinėje pagalboje.....	31
II. PSICHOSOCIALINĖS PAGALBOS ATOTOLIO ŠEIMŲ VAIKAMS TYRIMO ORGANIZAVIMAS IR METODOLOGIJA	37
2.1. Tyrimo metodologinės nuostatos.....	37
2.2. Tyrimo metodai.....	37
2.2.1. Tyrimo duomenų rinkimo metodai.....	37
2.2.2. Tyrimo duomenų apdorojimo metodas.....	40
2.3. Tyrimo imtis.....	40
2.4. Tyrimo eiga, etika.....	46
III. PSICHOSOCIALINĖS PAGALBOS ATOTOLIO ŠEIMŲ VAIKAMS KIEKYBINIO TYRIMO REZULTATAI	48
3.1. Vaikų ir tėvų atsakymų apie psichosocialinės pagalbos poreikio atotolio šeimų vaikams sąsajos.....	48
3.2. Specialistų psichosocialinės pagalbos atotolio šeimų vaikams patirties analizė.....	61
IŠVADOS	69
REKOMENDACIJOS	70
LITERATŪRA	71
PRIEDAI	75

IVADAS

Tyrimo praktinis aktualumas. Kaip skelbia Europos sąjungos statistikos tarnyba (Eurostat) Lietuvoje nuo 2002 m. iki 2012 m. gyventojų skaičius sumažėjo nuo 3475586 iki 3007758. Taigi per 10 m. Lietuvoje gyventojų sumažėjo 467828 tūkst. apie 15 proc. šio skaičiaus sudaro natūrali gyventojų kaita, tai reiškia, kad emigravo beveik 400 tūkst.

Pagal statistikos departamento duomenis emigruoja tiek vyrai, tiek moterys ir jų skaičius yra panašus. 2001 m. iš Lietuvos išvyko 7,2 tūkst. Šis skaičius iki 2010 m. išaugo iki 204,7 tūkst. Ankstesniuose emigracijos perioduose darbo užsienyje paprastai ieškojo vyrai. Tačiau dabar išvykusių vyrų ir moterų skaičius labai panašus. Abiejų lyčių emigracija ženkliai keičia atotolio šeimų struktūrą: šalia „išvykusio tėvo“ šeimų, gausu „išvykusios motinos“ ir „išvykusių abiejų tėvų“ šeimų.

Dažnai šeimos, išvykdamos į užsienio valstybes uždarbiauti, vaikus palieka savo artimųjų ar pažįstamų priežiūrai. VTAS duomenimis, 2011 m. gruodžio 31 d. Lietuvoje iš viso buvo 2134 vaikai (1047 mergaitės ir 1087 berniukai), kuriems dėl tėvų išvykimo į užsienio valstybes nustatyta globa. Lyginant su 2010 ir 2009 m., matyti, kad vaikų, kuriems nustatyta globa tėvų prašymu, skaičiai išlieka labai panašūs 2008 m. – 1952 vaikų, 2009 m. – 2019 vaikų, 2010 m. – 2026, 2011 m. – 2134, tačiau jie ne mažėja, o vis didėja. Čia suskaičiuoti tik tie atvejai, kai tėvai, išvykdami iš Lietuvos, oficialiai perdavė vaikų globą kitiems asmenims. Tačiau tai nereiškia, kad žinomi visi vaikai, palikti be tėvų.

Daugiau tyrimų buvo atlikta analizuojant transnacionalinę darbo migraciją, ir, beje, labai mažai kryptingai analizuojančių kokią įtaką „palikto“ vaiko gerovei ir „paliktoms“ šeimoms turi tėvų nebuvimas. Dažniau dirbti išvyksta vienas iš tėvų, būtent tėtis. Tačiau dabartinė statistika teigia, jog nuo 44 proc. iki 50 proc. laikinų transnacionalinių migrantų yra moterys, o tyrimų, koki poveikį vaikui daro mamos migracija, yra mažai.

Atotolio šeimos ir vaikai jau išskiriamos kaip atskiros socialinės grupės, kurioms reikalingas tiek visuomenės, tiek ir valstybės dėmesys, ne mažesnis nei dėmesys našlaičiams, socialiai remtinoms ir „rizikos“ šeimoms.

Tyrimo mokslinis aktualumas. Analizuojant atotolio šeimas tiriančių mokslininkų darbus matoma, kad didžiausią įtaką vaiko socializacijai daro jo artimiausia aplinka – šeima, kurioje vaikas gimsta, auga, bręsta, skleidžiasi kaip asmenybė (Leliugienė, 2005). Šeimos funkcija čia suprantama kaip šeimos paskirtis, kuri siejasi su šeimos narių poreikių tenkinimu ir vaidmenų atlikimu (Eidemiller, Justickis, 2000; Miškinis, 1993; Bajorūnas, 1997; Rupšienė, 2001).

Aušros Maslauskaitės ir Vlastos Stankūnienės kokybinių interviu informacija atskleidė, jog tėvų išvykimas vaikams atneša itin skaudžią emocinę patirtį. Vaikai yra ta šeimos

dalį, kuri skaudžiausiai išgyvena tėvų migraciją. Matuojant vaikų elgesio pokyčius per tai, kiek juos suvokia ir referuoja tėvai, galima teigti, jog trečdaliui vaikų transnacionalinės stadijos šeimoje pasireiškia daugialypiai elgesio pokyčiai, susiję su emociniais, pasiekimų, socialiniais pokyčiais. 70 proc. vaikų elgesio sutrikimai nepasireiškia. Tačiau kiekybinio ir kokybinio tyrimo informacija apie transnacionalines stadijos pasekmes vaikams yra prieštaringa, o tai rodo, kad bendrai vertindami pasekmes vaikams tėvai nesuvokia arba yra linkę neigti neigiamas pasekmes vaikams. Būtina pabrėžti, kad minėti kiekybiniai rodikliai matuoja ne faktinius vaikų elgesio pokyčius, bet tai, kiek šie pokyčiai yra pastebimi ir atvirai pripažįstami tėvų (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007).

Tėvų emigraciją patyrusių vaikų problemomis Lietuvoje ypač domisi Doc. Dr. Tomas Butvilas. Jo tyrimų „Tėvų emigraciją patyrusių vaikų asmenybiniai bruožai ir jų emocinį ugdymą sąlygojantys socialiniai mitai“ (2008), „Emigracija: palikti vaikai“ (2007), „Tėvų emigraciją patyrusių vaikų globos ir socialinės gerovės užtikrinimas: ekspertų požiūris“ (2008) išvadose ryškėja neigiami tėvų emigracijos aspektai vaikų psichologijai bei socializacijai.

Atotolio šeimų problematikoje pinasi teisinis, pedagoginis, psichologinis aspektai; galima gilintis į emigracijos procesus ir jų žmogiškas pasekmes, vaiko ir tėvų psichinės sveikatos, įveikos mechanizmų klausimus. Be to, šeimų problematiką galima nagrinėti tėvų, vaikų, globėjų, kitų reikšmingų asmenų (mokytojų, kaimynų, draugų) požiūriais.

Tyrimo problema. Mokslinėje literatūroje yra pažymima, kad šeima kaip visuomeninė struktūra pastaraisiais metais patyrė transformacijų, besisiejiančių su visuomenės pokyčiais. Lietuvoje šiuo metu dažnai pasitaikanti cirkuliarinė migracija gali būti vertinama kaip unikali galimybė tyrinėti vaikų išsiskyrimo su tėvais problematiką. Kas antra šeima išvykdama į užsienį dirbti vaikus palieka Lietuvoje. Vaikams šeima yra pati svarbiausia socializacijos institucija. Šių vaikų padėtis yra labai paradoksali, nors vaiko neatsisako ir neatsižada tėvai, tačiau jis priverstas gyventi be jų, ar be vieno iš jų, tėvai rūpinasi vaiku, bet rūpestis apsiriboja vien materialine gerove, kitų funkcijų tėvai dėl esamo atstumo negali atlikti. Tai veikia augančią ir bręstančią asmenybę, trikdo sėkmingą jos socializaciją ir ugdymą. Šiame darbe daug dėmesio skiriama vaikų psichologinėms ir elgesio problemoms susijusios su gyvenimu atotolio šeimoje.

Hipotezė. Tikėtina kad, kompleksinė sisteminė psichosocialinė pagalba keistų atotolio šeimų vaikų situaciją pažintinės ir psichosocialinės raidos aspektu bei koreguotų tėvų ir vaikų tarpusavio santykius.

Tyrimo objektas. Psichosocialinė pagalba atotolio šeimų vaikams.

Tyrimo tikslas. Atskleisti psichosocialinės pagalbos situaciją ir perspektyvą atotolio šeimos vaikams.

Tyrimo uždaviniai.

1. Atskleisti atotolio šeimos situacijos pasekmes vaikui.

2. Atlikti atotolio šeimų vaikams psichosocialinės pagalbos teorinę interpretaciją.
3. Tirti psichosocialinę pagalbą atotolio šeimų vaikų.

Tyrimo metodologija.

Pažintinės (kognityvinės) raidos teorija pirmiausia yra siejama su šveicarų psichologu J. Piaget (Žukauskienė, 1998). „Pažinimas – tai procesas, kuriuo pažįstame ir suprantame mus supantį pasaulį. Pažinimas susieja išmokimo, suvokimo, atminties ir supratimo procesus” (Ališauskienė ir kt., 2003).

Psichosocialinės raidos teorija naudinga analizuojant vaikų ir tėvų, vaikų ir senelių, tėvų ir senelių ir pan. tarpusavio sąveiką, giliau suprantant kiekvieno iš amžiaus tarpsnių psichosocialinius aspektus.

Sistemų teorijoje žmogus yra suvokiamas kaip sistema. Sistemos darna gali sutrikti dėl individo ir aplinkos (ekologinių) sąlygų netinkamos sąveikos ar sistemos išardymo. Tai neleidžia nei pačiam žmogui, nei aplinkai vystytis ir tobulėti (Vitkauskaitė, 2001). Šeima pripažįstama pirminiu vaiko socializacijos šaltiniu ir reikšmingiausiu ankstyvosios raidos veiksniumi (Ališauskienė, 2005 cit. Bronfenbrenner, 1981).

Metodai.

- Mokslinės – metodinės literatūros analizė ir dokumentų analizė;
- Anketinė apklausa;
- SPSS programa.

Darbo struktūra. Darbą sudaro trys pagrindinės dalys. Pirmoje darbo dalyje analizuojamos atotolio šeimų susiformavimo aplinkybės, pasekmės vaikams bei psichosocialinės pagalbos atotolio šeimų vaikams teorija, antroje dalyje – psichosocialinės pagalbos atotolio šeimų vaikams tyrimo organizavimas ir metodologija, trečioji darbo dalis skirta psichosocialinės pagalbos atotolio šeimų vaikams tyrimo bei patirties analizei. Taip pat darbe pateikiama santraukos lietuvių ir anglų kalbomis, 14 lentelių ir 26 paveikslų sąrašai, 67 literatūros šaltinių sąrašas, 3 priedai. Viso darbą sudaro 88 puslapių.

I. PSICHOSOCIALINĖS PAGALBOS ATOTOLIO ŠEIMŲ VAIKAMS TEORINĖ ANALIZĖ

1.1. ATOTOLIO ŠEIMOS SUSIFORMAVIMO APLINKYBĖS

1.1.1. Atotolio šeimų struktūrinė charakteristika

Atotolio šeima, tai šeima, kurios nariai gyvena skirtingose nacionalinėse valstybėse, šios šeimos kasdienybė peržengia vienos nacionalinės valstybės ribas, o tokios šeimos gyvenimo sąlygos iš esmės transformuoja šeimą ir keičia jos funkcijas. Tokia šeima dar vadinama transnacionaline šeima. Jos skiriasi nuo kitų šeimos formų savo struktūra, namų ūkių skaičiumi, originalia tinklaveika, apimančia kelias valstybes (Juozeliūnienė, Leonavičienė, 2009).

Empirinės medžiagos apie tai, kokie šeimos ir individualūs procesai vyksta tėvams išvykus, beveik nėra, tad tėvų emigracija galima nagrinėti kaip tėvų skyrybų nulemtus išsiskyrimo procesus, juos, kur įmanoma, siejant su išsiskyrimu, sąlygotu tėvų mobilumu.

Skyrybos, kaip ir ilgalaikis išsiskyrimas dėl darbo migracijos, gali būti vertinamos kaip reikšmingas šeimos sistemos persistruktūravimas, prie kurio tenka prisitaikyti kiekvienam šeimos nariui ir kuris gali sutrikdyti atskirų jos narių savijautą.

Atotolio šeimoje, kurioje migruoja vienas ar keli šeimos nariai, kinta ekonominė, globos ir rūpybos, psichologinės paramos, prokreacinė, seksualinių ryšių ir kitos šeimai priskiriamos funkcijos. Dalis jų perduodama kitiems šeimos nariams, giminaičiams, artimiems žmonėms, kitų šeimos funkcijų atlikimas gali būti laikinai suspenduojamas. Tokia šeimos transformacija keičia šeimos struktūrą, kuria papildomus socialinius vaidmenis šeimos nariams, iš esmės pertvarko kasdienes šeimos santykius, kurie turėtų užtikrinti asmeniui šeimos teikiamą psichosocialinį saugumą, priklausomybės artimiausiai bendruomenei ir susietumo su kitais jausmą, socialinių normų ir kultūrinių vertybių perėmimą. Tokie šeimos pokyčiai turi ilgalaikes pasekmes ne tik šeimos nariams, bet ir visuomenei – asmens socializacijai ir tapimui visuomenės nariu, šeimos instituto stabilumui, gimstamumui, kartų solidarumui, t. y. iš esmės transformuoja visuomenės fizinės ir socialinės reprodukcijos sąlygas (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007).

Atotolio ryšiai jungia tikslo šalyje esantį migrantą ir kilmės šalyje likusią jo šeimą, namų ūkį, individui reikšmingą socialinį tinklą, bendruomenę. Iš kilmės šalies išvykęs transnacionalinis migrantas išlaiko savo ryšius su šeima, jis ir šeima sukuria naujas socialines praktikas, kurios padeda naujai apibrėžti ir atlikti šeimos narių vaidmenis, išlaikyti šeimos narių bendrumą, priklausomybės šeimai jausmą (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007).

Kaip teigia, I. Juozeliūnienė ir Ž. Leonavičienė (Atotolio šeima daugiavietiško požiūriu, 2009), šeimos narių gyvenimas skirtinguose namų ūkiuose skirtingose šalyse paprastai neatitinka institucionalizuotų šeimos modelių. Atotolio motinystėje glūdinti savita motinos – vaiko santykių raiška prieštarauja tradiciniam motinos vaidmeniui šeimoje ir ypatingai įtakoja neigiamą šeiminių santykių vertinimą. Viena iš problemų su kuria susiduria įstaigos, dažniausiai ligoninės, ta, kad tėvai išvykdami dirbti į užsienį dažnai nedeklaruoja savo emigracijos ir tai tiesiogiai veikia šeiminių gyvenimą ir vaiko priežiūrą. Nedeklaruodami emigracijos ir nepatvirtindami vaikui (-ams) globėjų, tėvai palieka savo vaikus be oficialios globos. Dėl to kyla nepilnamečių teisinio atstovavimo problema įvairiose įstaigose. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos patvirtinti teisės aktai, įpareigoja tėvus prieš išvykstant į užsienį užtikrinti savo nepilnamečiams vaikams laikinąją globą (rūpybą).

Auškčiau minėtų autorių atlikto tyrimo „kokią socialinę grupę apklaustieji linkę vadinti šeima“ išvados teigia, kad 84,4 proc. respondentų šeima vadina, jei vaikas (-ai) gyvena Lietuvoje su mama, o dirbti į užsienį išvyksta tėtis, priešingą situaciją, kai vaikas (-ai) gyvena Lietuvoje su tėčiu, o mama dirba užsienyje, šeima vadina 79,7 proc. apklaustųjų. 72,9 proc. tyrimo dalyvių šeima laiko ir tuos atvejus, kai vaiką (-us) globoja giminės (seneliai, tetos/dėdės ir pan.), o abu tėvai išvykę. Kai tėvams išvykus vaikai apgyvendinami vaikų globos namuose 63,1 proc. respondentų šios grupės nevadina šeima.

Atotolio šeimose pasikeitusi šeimos struktūra reikalauja perorganizuoti ir egzistavusią vaidmenų sistemą. Emigracijos situacijoje jau nebepaisoma nei šeimos narystės konvencijų, nei tradicinių šeimos vaidmenų (Juozeliūnienė, Leonavičienė, 2009). Žmona (mama) gali tapti „šeimos maitintoja“ ir tėtis gali likti rūpintis vaikais. Galimos ir kitos šeimos vaidmenų transformacijos: vyresnieji broliai/seserys atlieka „mamos“ ir „tėvo“ vaidmenis, taip pat artimi šeimos draugai, kuriems patikėta vaikų priežiūra (globa), gali būti pradėti laikyti šeimos nariais. Kaip teigia A. Maslauskaitė ir V. Stankūnienė (2007) naujų vaidmenų priskyrimas gali būti problemiškas vaikams, ypač jei jiems priskirti vaidmenys neatitinka jų psichologinės, socialinės ir fizinės brandos.

Taigi, šeimos narių migracija keičia šeimos struktūrą, kuria papildomus socialinius vaidmenis šeimos nariams, iš esmės pertvarko kasdienius šeimos santykius, kurie turėtų užtikrinti asmeniui šeimos teikiamą psichosocialinį saugumą, priklausomybės artimiausiai bendruomenei ir susietumo su kitais jausmą, socialinių normų ir kultūrinių vertybių perėmimą. Tokie šeimos pokyčiai turi ilgalaikes pasekmes ne tik šeimos nariams,

1.1.2. Ekonominis, emocinis atotolio šeimų kontekstas

Lietuvių emigracijai būdingos įvairios formos: trumpalaikė kvalifikacinė, darbo, „protų nutekėjimo“ emigracija ir kt. Viena iš darbo emigracijos formų yra laikina darbo emigracija, kai vieni šeimos nariai važiuoja laikinai dirbti į užsienį, o kiti, dažniau mama su vaikais, lieka gyventi Lietuvoje (Malinauskas, 2006). Tyrinėtojai emigrantų ar jų šeimos narių išgyvenimus dažnai nagrinėja iš makroperspektyvos (Kuzmickaitė, 2004) arba pabrėžia jų patyrimus „priimančioje“ šalyje: sunkumus, kylančius gyvenant naujoje šalyje, adaptacijos ir asimiliacijos proceso ypatumus (Hass, 2005). Mažiau nagrinėjami dalinės darbo emigracijos fenomeno „šalutinių“, bet labai svarbių, dalyvių patyrimai, t. y. vaikų išgyvenimai, kai tėvai, išvažiuodami dirbti į užsienį, priežiūros pareigas perduoda seneliams, giminaičiams ar kitiems asmenims. Ši tema yra mažai tyrinėta. Socializacijos aspektu vaikų išgyvenimus tyrinėjo I. Leliūgienė, L. Rupšienė ir L. Plavinskaitė (2005), visų šeimos narių išgyvenimai plačiau nagrinėti G. Malinausko ir V. Kanišauskaitės (2006) atliktame tyrime „Darbo migracijos ypatumai – veiksniai, pasekmės ir tendencijos – Kauno mieste“.

Pastarųjų dešimtmečių ekonominiai, politiniai pokyčiai Lietuvoje labai keičia socialinį šalies gyvenimą. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, vis didėjantis emigrantų skaičius 25 – 40 metų amžiaus asmenų, leidžia daryti išvadą, kad į užsienį išvyksta jau šeimas sukūrę asmenys. Tai rodo, kad šalyje vis daugėja mamų (tėvų), likusių vieni auginti ir prižiūrėti savo vaikus, ar vaikus palieka laikinų prižiūrėtojų globai. Dėl šios priežasties atsiranda naujų socialinės rizikos grupių, į kurias patenka ir vaikai. Viena tokių rizikos grupių – vaikai, kurių abu tėvai, ar vienas iš jų, išvykę dirbti į užsienį. Atotolio šeima, kai vienas arba abu tėvai laikinai gyvena užsienyje, o jų vaikai likę gyventi gimtinėje, dažnai įgyja našlaičio sindromą.

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, šalis eina rinkos ekonomikos keliu, kuris sąlygoja socialinės diferenciacijos didėjimą, visuomenės turtinį susiskaidymą, didėjantį nedarbą bei skurstančių šeimų gausėjimą. Ekonominės ir socialinės reformos paliečia kiekvieną visuomenės narį ir verčia adaptuotis prie naujų gyvenimo sąlygų. Tarptautinės migracijos organizacijos (TMO) Vilniaus biuro užsakymu atliktas tyrimas „Šeima abipus sienos“ rodo, kad pagrindinė emigracijos priežastis yra bloga arba nepakankama materialinė padėtis Lietuvoje (Šeima ir gimstamumas Lietuvoje, 1997). Ieškoti darbo lietuvius užsienyje skatina nedarbo augimas šalyje ir grįžusių migrantų sėkminga patirtis. Taigi dažniausiai emigracijos sprendimą lemia materialiniai motyvai, o pasekmės šeimai mažai svarstomos.

V. Kanopienės, S. Mikulionienės, A. Kazlauskienės (2006) ir kitų tyrėjų darbuose, apie migracijos priežastis, išskiriami šie pagrindiniai traukos į kitą šalį veiksniai:

- Darbas - 51 proc.
- Studijos - 24 proc.
- Emigracija, santuoka - 14 proc.

- Svečiavimasis - 9 proc.
- Kita - 0 proc.

Taigi, daugiausia Lietuvos piliečių išvyksta dėl investicijų į ekonominį, žmogiškąjį ir socialinį kapitalą, t.y. dėl geresnių darbo sąlygų ir didesnio uždarbio, dėl studijų bei tarptautiniu mastu pripažįstamų diplomų taip pat dėl galimo asmenybės tobulėjimo – geresnių užsienio kalbos žinių, komunikacinių įgūdžių plėtotės, akiračio ir socialinio tinklo plėtimo, dėl profesinės patirties įgijimo (Butvilas, 2007).

Materialiniai motyvai didesnę vertę turi tėvams, ir jiems tai pakankama migracijos pateisinimo priemonė, tačiau jie neturi tos pačios vertės vaikams. Todėl migracijos padėtis padėtis dėl to kintanti šeimos struktūra bei santykiai, vaikų suvokiami ir vertinami kitaip, nei įsivaizduoja tėvai. Tėvų ir vaikų perspektyvų skirtumai retai suvokiami pačių tėvų, o tai turi pasekmių tiek tėvams priimant migracinį sprendimą, tiek šeimos nariams prisitaikant prie pakitusios šeimos situacijos. Priėmusi migracinį sprendimą ir išitraukusi į migracijos procesą, šeima dažnai neturi adekvačių lūkesčių dėl šio sprendimo pasekmių. Laikinas išvykimas, kurio tikintis dažniausiai ir būna priimamas migracinis sprendimas bei į jį atsižvelgiant pertvarkomas šeimos gyvenimas, dažniausiai virsta ilgalaikiu išvykimu, kurio pasekmių išvykstantysis(ieji) nesitikėjo. Šis klaidingų lūkesčių aspektas savo pasekmėmis ypač aktualus, kai „laikiniai“ išvykstantys tėvai ilgam palieka vaikus senelių priežiūrai. Vaikai yra labiausiai migracijos pažeidžiama šeimos dalis. Šeimos nario migracija vaikui gali reikšti iki tol stabilus namų ir šeimos pasaulio suirimą, tai verčia jį prisitaikyti, ieškoti savo vietos, subjektyviai aiškinti pasikeitusią padėtį ir rasti sau pačiam prasmingų atsakymų. Vaiko galimybės susidoroti su pakitusia padėtimi priklauso nuo amžiaus, šeimos paramos ir, žinoma, tėvų migracijos pobūdžio (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007).

Daugiausia neigiamų emigracijos aspektų išvelgiama nagrinėjant emigracijos pasekmes šeimai (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007) ir vaikams (Malinauskas, 2007). Nustatyta, kad beveik pusę paauglių, kurių tėvai išvykę dirbti į užsienį, skausmingai išgyvena tėvų emigraciją ir susiduria su liūdesio, pykčio, nerimo dėl ateities jausmais (Leliugienė, 2005, Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007). Kitas tyrimas, kuriame matuoti tėvų matomi vaikų elgesio pokyčiai atskleidė, kad apie 30 proc. atotolio šeimų susiduria su vaikų emocinio, intelektualinio ar socialinio elgesio neigiamais pokyčiais.

G. Malinausko ir V. Kanišauskaitės (2006) atliktame tyrime „Darbo migracijos ypatumai – veiksniai, pasekmės ir tendencijos – Kauno mieste“ tyrimo rezultatai rodo, jog mažamečiai vaikai, priklausomai nuo jų raidos amžiaus, specifiskai išgyvena išsiskyrimą su tėvais, jiems važiuojant dirbti į užsienį. Daugumai vaikų tai skausmingas išgyvenimas, pasireiškiantis arba emociškai (liūdesiu, užsidarymu savyje, verkimu), arba elgesio pakitimais – saugumo ieškojimu per pastovų kontaktą su koku nors asmeniu (Malinauskas, 2007). Mažamečiai vaikai sunkiai supranta ir įvardija savo jausmus, todėl jų išgyvenimai dažnai supainiojami su psichosocialinės raidos

ypatumais (Howes, 1999). Pyktis, kilęs dėl išsiskyrimo, gali būti suprastas kaip specifinio elgesio išraiška – asmenybės formavimosi ir pan.

G. Malinausko ir M. Mozerytės (2011) tyrimas atskleidė, kad tėvų išvykimą paaugliai vertino labai skirtingai. Kai kurie tyrimo dalyviai šią patirtį „konstravo per socialinius vaizdinius, t.y. per likusių tuščių namų įvaizdį, kuris simbolizavo vidinę tuštumą“, kiti pašnekovai „išgyveno daugialypius jausmus“, buvo liūdna išsiskirti, jautėsi vieniši, dauguma paminėjo pyktį, ne dėl išsiskyrimo, o dėl pagausėjusių darbų ir namų ruošos. Dauguma šio tyrimo dalyvių atskleidė, kad santykiai su tėvais nelabai pasikeitė, aišku atstumas keičia bendravimą, bet iš esmės nesuardo nusistovėjusių santykių ir pabrėžė, kad pasikeitė jų šeimos modelis ir šeima jau „ne be ta“. Žvelgiant į situaciją iš laiko perspektyvos, išryškėjo visus tiriamuosius jungiantis sunkumas įvardyti jausmus. Susitaikymo su pasikeitusia gyvenimo situaciją pagal Kubler-ross (2008) apibrėžimus būtų galima pavadinti gedėjimo būseną.

Tyrimai atlikti su paaugliais atskleidė, kad šios amžiaus grupės vaikai patiria ne tik neigiamus jausmus ir išgyvenimus, bet jie tuo pat metu džiaugėsi laisve, galimybe elgtis pagal savo norus, sumažėjusia kontrole. Nepaisydami emocinių patyrimų, paaugliai prisiėmė atsakomybę už save, pasikeitusį šeimos modelį ir kaip jie patys teigė, „anksti suaugo“ (Malinauskas, Mozerytė, 2011).

Apibendrinus gali teigti, kad materialiniai motyvai didesnę vertę turi tėvams, ir jiems tai pakankama emigracijos pateisinimo priemonė, tačiau jie neturi tos pačios vertės vaikams. Tėvų išvykimo atvejais vaikams daroma psichosocialinė žala, kuri pasireiškia neigiamais jausmais: liūdesiu, pykčiu, nerimu dėl ateities, įvairiomis baimėmis.

1.2. ATOTOLIO ŠEIMOS PADĖTIES PASEKMĖS VAIKAMS

1.2.1. Vaikų pažintinės ir psichosocialinės raidos pakitimai amžiaus tarpsniuose

Žmogaus raida – tai dinaminis procesas, kurio metu vyksta abipusė sąveika. Augantis individas ne tik nuo mažens jaučia įvairių aplinkos elementų įtaką, bet ir pats aktyviai veikia daugiasluoksnią gyvenimišką savo aplinką (Myers, 2000).

Žmogaus raida – tai pasikeitimai, vykstantys kūno sandaroje, psichikoje ir žmogaus elgesyje, biologinių organizmo procesų ir aplinkos poveikių. Augdamas žmogus aktyviai formuoja, rekonstruoja savo gyvenimo aplinką įvairiuose etapuose ir srityse ir tuo pačiu patiria poveikį iš šios aplinkos elementų, t.y. kitų asmenų, jų sąveikos ir dar platesnės aplinkos.

Atotolio šeimų tyrinėtojai nurodo, kad šeimos narių mobilumas gali daryti tiesioginį poveikį vaiko raidai. Be to, migracija gali sukelti tam tikrus šeimos įvykius, kurie savo ruožtu jau sietųsi su vėlesniais tėvų – vaikų santykiais (netiesioginis poveikis). Mobilumas gali paveikti

auklėjimo būdus ir šeimos socialinį kapitalą – o tai labai svarbūs sėkmingos vaiko raidos veiksniai (Myers, 2005). Dėl šių dviejų procesų – tiesioginio ir netiesioginio – gali būti sutrikdyti vaikų ir tėvų santykiai (Myers, 2005).

R. Žukauskienė žmogaus raidą skirsto į:

- Fizinę (augimas, kūno sandara, sensoriniai ir motoriniai gebėjimai).
- Kognityvinę (pažintinę) (suvokimas, išmokimas, vaizduotė, atmintis, mąstymas, kalba, protiniai sugebėjimai padedantys įgyti žinių ar suprasti aplinką).
- Psichosocialinę (asmenybės ir socialinė raida, emocijos ir moralė).

Pažintinė vaiko raida

„Pažinimas – tai procesas, kuriuo pažįstame ir suprantame mus supantį pasaulį. Pažinimas susieja išmokimo, suvokimo, atminties ir supratimo procesus” (Ališauskienė ir kt., 2003). Vaikų pažinimo raidos ir ugdymo teorinius pagrindus kūrė žinomi užsienio mokslininkai: Piaget, Lokas, Vygotskij, Lebedinskaja, Petrova, Rubinštejn ir kt.

Vienas iš XVIII a. šveitiškiškos ideologijos pradininkų buvo anglų filosofas Džonas Lokas (John Locke) didžiausią dėmesį skyręs pažinimo teorijai. Jis teigė, kad pažinimo pagrindas yra patyrimas. Dž. Lokas išskyrė išorinį pažinimą (jutiminį) ir vidinį pažinimą arba refleksiją (stebint save ir kitus). Nors šis filosofas teigė, kad žmogaus gebėjimas pažinti substancijas yra ribotas, tačiau, jo nuomone, žmogus gali pažinti tai, kas svarbu jo elgesiui ir praktiniam patyrimui. Pažinimas apima mąstymą, kalbą, suvokimą, vaizduotę, atmintį, išmokimą ir tai padeda įgyti žinių ir suprasti aplinką. Pasaulio pažinimas prasideda šeimoje.

Nustatyta, kad vaiko pažintinę raidą lemia įgimti veiksniai ir mokymasis, taip pat aplinkos sąlygos. Anot R. Žukauskienės nepalankiomis sąlygomis augusių vaikų intelekto raida sutrinka, gali atsirasti negrįžtamų pakitimų. Daugelis psichologų (Bruneris, Vygotskis ir kt.) manė, kad suaugusieji turi skatinti vaiko žingeidumą, kurdami turiningą aplinką ir specialiai jį lavinti. Vygotskio nuomone, mokymas ir ugdymas yra visuomeniškai susiformavę žmogaus patirties perdavimo būdai, kurie skatina vaiką greičiau bręsti. Psichika priklauso nuo socialinių santykių tarp žmonių, dažniausiai tarp suaugusiojo ir vaiko. Ankstyvas tėvų kalbėjimasis su vaiku labai skatina jo pažintinę raidą. Vaikas bendraudamas ir bendradarbiaudamas su suaugusiuoju, pasiekia aukštesnį pažintinės raidos lygį (Žukauskienė, 2007).

Socialinio kognityvizmo teoretikas A. Bandura apie vaiko pažinimą ir išmokimą manė, kad tai ką vaikas išmoksta priklauso nuo pasirinkto elgesio stebėjimo ir imitacijos modelio, ir dažnai tai vyksta be pastiprinimo.

Buvo nustatyta, kad naudojant sąlygojimo ir socialinio modeliavimo metodus, vaiką galima išmokyti daugelio dalykų. Tėvai turi surasti, kaip geriausiai stimuliuoti vaiko pažintinę raidą (Žukauskienė, 2007).

Pažintinės (kognityvinės) raidos teorija taip pat yra siejama su šveicarų psichologu J. Piaget (Žukauskienė., 1998). Savo teorijoje jis pažintinę raidą skirsto į keturias pagrindines stadijas. Kiekvienai būdingos skirtingos ypatybės, kurios lemia specifines mąstymo rūšis (Myers, 2000). Pažvelkime į kiekvieną iš J. Piaget išskirtų stadijų dabartinės pažintinės raidos sampratos požiūriu:

Sensomotorinė, kuri trunka nuo gimimo iki 2 metų. Šioje stadijoje vaikas pažįsta pasaulį jutimų ir judesių dėka sąveikaudamas su daiktais – žiūrėdamas, liedamas, kramtydamas ir čiupdamas. Vaikas po truputį išskiria save iš aplinkos, ieško aplinkoje savistimuliacijos. Iš pradžių vaikas nesupranta, kad daiktai egzistuoja ir tuomet, kai jie daikto nemato. Kūdikiai gyvena dabartimi. Apie aštuntą mėnesį išryškėja nuolatinio objektų buvimo suvokimas, atsiranda nepažįstamų žmonių baimė.

Priešoperacinio mąstymo stadija, kuri, Piaget nuomone, trunka nuo 2 iki maždaug 7 metų. Šioje stadijoje vaikas naudojami kalba ir simboliais, išmoksta suprasti sudėtingesnius loginius ryšius ir manipuluoti skaičiaus sąvoka.

Nuo 7-erių iki 11-os metų trunka ***3-oji konkrečiau operacinio mąstymo stadija***. Vaikas pradeda suprasti priežasčių ir pasekmių tarpusavio ryšius, įsisažmonina laiko, kiekio, masės, ilgio sąvokas.

4-ojoje formalių operacijų stadijoje, (nuo 12 iki suaugusio žmogaus) vaikas pradeda logiškai mąstyti, naudoti abstrakcijas, mąstyti mokslininkai. Paaugliai dažnai pervertina savo sugebėjimą ir yra linkę manyti, kad niekas taip gerai ir giliai nesupranta vykstančių procesų kaip jis. Supranta, kad yra daug atsakymų į vieną klausimą ir daug klausimų kiekvienam atsakymui. J. Piaget (2002) nuomone galutinis mąstymo raidos tikslas yra jo visiškai loginė pusiausvyra, kuri yra pasiekama tik formalaus operacinio mąstymo stadijoje. Susiformavus formaliai operaciniam mąstymui, pasiekiamas aukščiausias mąstymo lygis.

Psichosocialinė vaiko raida

„Psichosocialinis vystymasis suprantamas kaip asmenybės savybių ir socialinių įgūdžių vienovės raida, kuri vaikui augant diferencijuojasi į socialinę ir psichinę raidos sferą“ (Radzevičienė, 2003.). Psichosocialinė raida be pažinimo nėra įmanoma. Kūdikio psichosocialinė raida prasideda nuo jo užuomazgos momento ir formuojasi jam gimus ir patekus į artimiausių žmonių aplinką – šeimą.

Profesorė mokslų daktarė R. Žukauskienė savo knygoje „Raidos psichologija“ apžvelgė daugybės mokslininkų ir teorikų požiūrius į psichosocialinę vaiko raidą. Anot R. Žukauskienės mokslininkai remdamiesi įvairiomis teorijomis, mėgino paaiškinti ir apibrėžti prierašumo jausmą, jo mechanizmą. Vieni mano, kad tarp kūdikio ir su juo bendraujančio asmens susiformuoja stiprus emocinis ryšys. Kūdikis yra priklausomas nuo asmens, kuris rūpinasi jo gyvybiniais poreikiais, o vėliau tampa priklausomas ir emociškai. Mokslininkė M. Ainsworth savo

tyrimais nustatė, kad prierašumo jausmui formuotis ypač svarbu didelis jautrumas vaiko poreikiams ir sugebėjimas juos patenkinti (Žukauskienė, 2007). Mokslininkai aiškina, kad prierašumo jausmai motinai ir tėvui nesiskiria, jei vaikas vienodai laiko bendrauja su jais. Taigi tėvo ir vaiko ryšys gali būti toks pat stiprus kaip ir motinos bei vaiko. Daugelis psichologų mano, kad dėl išsiskyrimo su artimu žmogumi išgyvenamas nerimas labai veikia vaiko psichinę sveikatą. Šis nerimas stipriai pažeidžia ir sulėtina vaiko psichosocialinę raidą. Psichoanalitiko J. Bowlby nuomone, vaikas išgyvendamas nerimą dėl išsiskyrimo, iš pradžių energingai protestuoja ir mėgina kitais būdais sulaukti dėmesio ir pagalbos, vėliau gali sekti nusivylimas, apimti beviltiškumo jausmas, o dar vėliau vaikas gali atsiskirti ir vis mažiau domėtis tuo asmeniu, kuris jį paliko.

Psichosocialinės asmens raidos tyrinėtojas E. Eriksonas (E. Erikson), S. Foido (S. Freud) pasekėjas, pirmasis žmogaus raidą skirstė ne pagal kūno dalis ir su jomis susijusį malonumo jausmą, o pagal individo ryšį su socialine aplinka. Jo nuomone, žmogaus raidoje reikia skirti tris pagrindinius aspektus: somatinį, asmeninį ir socialinį. E. Eriksonas pabrėžė, kad kiekvienai raidos stadijai būdingas tam tikras konfliktas arba krizė, kuri turi būti įveikta. Sėkmė arba nesėkmė tam tikroje stadijoje turi įtakos žmogaus raidai vėlesniais gyvenimo periodais.

E. Eriksono teorija labai naudinga analizuojant vaikų ir tėvų, vaikų ir senelių, tėvų ir senelių ir pan. tarpusavio sąveiką, giliau suprantant kiekvieno iš amžiaus tarpinių psichosocialinius aspektus. Tėvams ar vienam iš jų išvykus dirbti į užsienį, vaikas netenka galimybės stebėti tėvų pavyzdžio, pažinti jį, sekti juo ir mokytis. Vaikui apribojamos galimybės stebėti tėvų tiesioginį tarpusavio bendravimą, problemų sprendimą, jų santykius su vaikais, giminėmis, draugais, išoriniu pasauliu. Vaikas taip pat netenka galimybės susidaryti branduolinės šeimos modelio. Vaikui sunku suvokti tėvų vertybes, jų kultūrą, moralę. Išvykus tėvams (vienam jų) sutrinka emocinė šeimos sistema: apribojami bendri išgyvenimai, siekimai, veikla (Leliugienė, Rupšienė, Plavinskienė, 2005).

E. Eriksonas išskiria aštuonias asmens raidos stadijas, iš kurių aptarsiu šešias, iki pilnametystės, kurios labai priklauso nuo kultūrinės aplinkos, kurioje jis gyvena:

Pirmoji stadija. Šioje stadijoje formuojasi vaiko pasitikėjimas aplinkiniu pasauliu, kuris priklauso nuo rūpinimosi vaiku. Čia labai svarbus tėvų, kaip jautrių, pareigingų, rūpestingų vaidmuo. Jei tėvai vaiku rūpinasi ne pakankamai, jis gali pradėti bijoti jį supančių žmonių ir aplinkos, pasidaryti įtarus.

Antroji stadija. Čia svarbūs yra antrieji – tretieji vaiko gyvenimo metai ir tėvų pasiruošimas suteikti vaikui laisvę, jo galimybių ribose. Taip vaikas įgyja savarankiškumo, autonomijos jausmą ir ugdo valią.

Trečioji stadija. Tai žaidimų amžius, vaikams žaidžiant auga jų aktyvumas, smalsumas kūrybiškumas. Šioje stadijoje psichosocialinis konfliktas kyla tarp iniciatyvos ir kaltės jausmo. Kiek

iniciatyva viršys kaltės jausmą priklauso, kiek ir kaip tėvai leis pasireikšti vaiko valiai. Čia svarbus tėvų skatinimas veikti, kuris sudaro potencialią galimybę ateityje siekti savo tikslų ir efektyviai dirbti. Jei tėvai neleis vaikui savarankiškai veikti, jam trūks pripažinimo, meilės, formuosis kaltės ir menkavertiškumo jausmai.

Ketvirtoji stadija. Pagal E. Eriksoną, šioje stadijoje formuojasi darbštumas, meistriškumas ir tai priklauso nuo to, kaip vaikui seksis mokykloje, nuo jo pažangumo ir nuo to, kaip jį palaikys tėvai ir artimieji.

Penktoji stadija. Ši stadija svarbi asmenybės tapatumo formavimuisi. Tai pereinamasis laikotarpis iš vaikystės į suaugusiojo amžių. Šiame tarpsnyje labai aktualūs egzistenciniai „kas aš esu“, vaidmenų, lyties, vertybių, pasauliūros, būsimos profesijos ir karjeros klausimai. Teigiamas šio etapo įveikimas formuoja ištikimybę, sugebėjimą priimti visuomenės moralę, etiką, ideologiją. Jei tapatybės krizė neišsprendžiama, lieka vaidmenų sumaištis, kyla identiteto krizė, sunku pasirinkti mokslus, gyvenimo kelią. Jei ši stadija darosi sunkiai įveikiama, dėl įvairių aplinkybių, paaugliai lengvai gali susitapatinti su nusikalstamo pasaulio „herojais“ ir įsitraukti į gatvės vaikų gyvenimą.

Šeštoji stadija. Šioje stadijoje jaunas žmogus įžengia į suaugusiųjų pasaulį, jo laukia nauji išbandymai: noras priartėti prie žmonių, meilės siekimas, intymumo poreikis, baimė netekti individualybės.

Šių laikų vaiko amžiaus tarpsniai yra nustatyti ir Lietuvos Respublikos teisės aktuose, kurie rengti, vadovaujantis Jungtinių Tautų Vaiko Teisių Konvencija, kur numatyta, kad vaiku laikomas kiekvienas žmogus neturintis 18 metų, jei pagal įstatymą jo pilnametystė nėra pripažinta anksčiau (Žin. 1995, Nr. 60-1501).

Vaiko sąvoka teisinėje, psichologinėje, edukologinėje, literatūroje apibrėžiama ir vartojama skirtingai nuo E. Eriksono. Tradiciškai psichologijoje skiriami kūdikystės (laikotarpis nuo gimimo iki kol išmokstama vaikščioti), ankstyvosios (iki 7 metų) ir vidurinėsios (7–11 metų) vaikystės, paauglystės (apie 12–18 metų, skiriant ankstyvąją (12–14 metų) ir vėlyvąją (16–18 metų) paauglystę) laikotarpiai, po kurių prasideda suaugusiojo žmogaus gyvenimo periodai (Myers D. G., 2000; Žukauskienė R., 2007). Edukologijoje pateikiamas kiek kitoks skirstymas: vaikas įvardijamas kaip bręstantis 1–12 metų žmogus, paauglystės laikotarpis apima 11–15 metus, nuo 15 iki 22 metų periodas priskiriamas jaunystei (Jovaiša, 2007). Pagal Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymą jauno žmogaus amžiaus tarpsnis platesnis nei edukologijoje ir apima nuo 14 iki 29 metų (Žin. 2003, Nr. 119-5406).

Apibendrinus įvairių autorių skirtingai charakterizuojamas vaiko amžiaus tarpsnių ribas, galima amžiaus tarpsnius suskirstyti taip:

- Kūdikystė 1 – 2 metai;

- Ankstyvoji vaikystė 3 – 6 metai;
- Vidurinioji vaikystė 7 – 12 metai;
- Paauglystė 13 – 18 metai.

Kūdikystės (1 – 2 metai) laikotarpiu pagrindinę reikšmę augimui turi mityba ir augimo veiksniai. Šiame laikotarpyje vaikas susipažįsta su jo aplinkoje esančiais daiktais: sužino, kad vieni yra valgomi, kiti ne, kiti – kelia triukšmą, vienus malonu liesti, o prie kitų priartėti pavojinga, nes kelia skausmą. Vaikas taip pat žino, kad vieni žmonės yra artimi, kiti – svetimi ir jų vengia (Žukauskienė, 2007). Kūdikiui labai svarbu prisirišimas prie motinos, saugumo jausmas. Šiuo laikotarpiu vaikas mokosi saugiai trumpam atsiskirti nuo tėvų, bando kalbėti, formuojasi „Aš“, atsiskleidžia temperamentas.

Ankstyvosios vaikystės (2 – 6 metai) periode susiformuoja aiškus lyties suvokimas, kai kurie psichoanalitikai šį amžiaus tarpsnį vadina „žaidimų metais“, nes šiais metais, vaikai žaisdami įgyja naujų sugebėjimų, įgūdžių, socialinės patirties, vertybių, lavina protą, vaidindami tam tikrus vaidmenis išsąmonina socialiai priimtas elgesio normas, moralės taisykles (Žukauskienė, 2007). Svarbūs vaikams tampa tiek tėvai tiek bendraamžiai. Šiame laikotarpyje labai svarbus ryšys su tėvais, ypač su mama; jei vaiko ir tėvų ryšys yra saugus, jis jaučiasi mylimas, vėlesniame amžiuje jis bus labiau patenkintas savimi ir gyvenimu, gebės kurti artimus ryšius su kitais žmonėmis. Jei šis ryšys dėl kokių nors priežasčių buvo sutrikdytas, suaugus tokiam žmogui bus sunkiau prisitaikyti gyvenime, jis jautriau reaguos į įvairias pastabas, problemas. Pakeisti nerimą ir baimingą požiūrį į pasaulį nėra paprasta, šiuo atveju gali padėti psichoterapija.

Vidurinioji vaikystė (6 – 12 metai) – tai mokyklinio laikotarpio pradžia, kada didžiausi vaiko sugebėjimai atskleidžiami mokantis. Jis laikosi disciplinos ir vykdo tam tikrus suaugusių nurodymus. Šiuo laikotarpiu šeima vaikui yra vieta, kurioje vaikas ugdomas pačiu šeimos gyvenimo modeliu. Viduriniojoje vaikystėje sparčiai plečiasi vaiko socialinės aplinkos ratas: įsitraukia mokytojai, kiti vaikai, specialistai, popamokinės veiklos mokytojai, todėl labai svarbu šeimoje vaiką ruošti šiems pokyčiams, mokyti prisiimti už save ir savo laiką atsakomybę, ugdyti pasitikėjimą savimi, motyvuoti, skatinti. Labai svarbi šeimoje vyraujanti aplinka, tėvų tarpusavio santykiai bei asmeninis pavyzdys, kad augdamas vaikas susikurtų savo autonomiją.

Paauglystės (12 – 18 metai) periodu, pagal S. Froidą, atsinaujina Edipo situacijos konfliktai. Ieško prasmės savo tapatumui ir siekia prisiimti vertinamą vaidmenį suaugusiųjų visuomenėje (Rodžersas). Anot E. Eriksono tai tapatumo arba vaidmenų sumaišties periodas. Paauglystės amžiaus ribos labai sąlygiškos, dažniausiai tarp 12 ir 18 metų amžiaus paskui prasideda jau suaugusiojo žmogaus periodas. Dėl vaikų vystymosi spartėjimo paskutiniiais dešimtmečiais, paauglystės žemutinė riba dažnai laikoma 9 – 10 gyvenimo metai. Paauglystė - pereinamasis laikotarpis iš vaikystės į suaugusiojo amžių: „pasirengti suaugusiojo žmogaus gyvenimui – tai

pasiekti emocinę ir ekonominę nepriklausomybę, įgyti socialinių įgūdžių, reikalingų pilietiniam kompetetingumui palaikyti, profesijai pasirinkti ir pasirengti darbinei veiklai bei vedybiniam ir šeimyniniam gyvenimui“ (Žukauskienė, 1996). Kartu tai ir socialinis procesas. Paauglystę galima būtų sureikšminti kaip svarbų individo perėjimo į kitokį gyvenimo ritualą. Psichologiniu požiūriu, paauglystė baigiasi tada, kai individas suranda savo tapatumą, susikuria savo vertybinę sistemą, sugeba užmegzti ir palaikyti tarpusavio draugystės ir meilės santykius, numato ateities perspektyvą. Paaugliai dažnai išgyvena taip vadinamą „subrendimo jausmą“, t.y. save laiko beveik suaugusiais ir reikalauja, kad ir su jais būtų elgiamasi kaip su suaugusiais. Su tais, kurie nepripažįsta šito jų jausmų ir ignoruoja jų savarankiškumą, kyla didesnių ar mažesnių konfliktų. „Deja, pernelyg daug paauglių šiandien jaučia, kad iš tiesų niekas jų nemyli, niekam jie nerūpi. Todėl dauguma jų jaučiasi niekam tikę, išgyvena neviltį, bejėgiškumą, nepilnavertiškumą ir numenkina save. Šiandien dažnai paaugliai „apatiška karta“ (Campbell, 2000). Paaugliai ima mėgdžioti suaugusiųjų tarpusavio santykius. Paauglystės metu tėvai ir vaikai išgyvena sunkų ir rizikingą laikotarpį. Nepaisant daugybės kliūčių, namai turi paauglio gyvenime didžiausią įtaką. Paauglys gali būti didesnis, stipresnis, greitesnis ir kitais atžvilgiais pranašesnis už savo tėvus. Bet emociškai ir protu jis vis dar kaip vaikas. Jo kalbėsena ir eisena panaši į suaugusiųjų, dažnai vartoja vulgarius žodžius, ima rūkyti, o jei turi blogų pavyzdžių šeimoje, neretai ima vartoti alkoholinius gėrimus.

„Paaugliai greitai pasiduoda autoritarinių asmenybių įtakai, kurios yra autoritetai, nusistatę prieš teisėtą autoritetą, vyresnybę. Paaugliai gali tapti lengva auka neskrupulingų asmenų, kurie jaunos žmones išnaudoja savo tikslams“ (Campbell, 2000).

Paauglys dažnai spiriasi prieš įvairius apribojimus, nes tai primena jam, kad jis yra traktuojamas kaip vaikas, kad neleidžiama apsispręsti savarankiškai. Prieštaraudamas suaugusiems ir reikalaujamas savarankiškumo, paauglys nori parodyti, kad nebijo naujų išbandymų, kad jam užteko drąsos atlikti ir draudžiamus dalykus. „Suaugusieji bijo beatodairiško paauglio savarankiškumo ir nepriklausomybės, tėvus daug kas baimina: kelias į mokyklą, pažintys, kurias užmezga už šeimos, paslaptys, kurių paaugliai nelinkę niekam sakyti, matomas atitolimas nuo šeimos,, (Želvys, 1994). „Kai vaikai tampa paaugliais, tėvai išgyvena sunkų metą. Jie nebegali kontroliuoti ir supranta esą priskirti „senajai kartai“. Tėvai vaikui turi būti dėmesingi, bet laikytis didesnio atstumo nei iki tol, jie turi viską žinoti, bet nebegali visą laiką kištis į jaunuolio gyvenimą, turi išlaikyti šiltus santykius bei tarpusavio pasitikėjimą“ (Lamontagne, 1999.).

Svarbus psichologinis procesas paauglystėje – asmenybės identifikacijos formavimasis. Paauglystėje persitvarko emocinis ir protinis patyrimas. Elgesys tampa savarankiškesnis, atsisakoma vaikiškos priklausomybės. Į pasaulį žiūrima suaugusiojo akimis. Apie subrendimo jausmą sprendžiama iš šių kriterijų:

- paauglys nori ir reikalauja, kad kiti su juo elgtųsi ne kaip su vaiku;

- stengiasi užsitikrinti veiklos savarankiškumą;
- nori turėti savo elgesio nuostatas.

R. Želvys (1995) teigia, kad „Jungas ištyrė ir nustatė 12 vienatvės sindromų“:

- negalėjimas pasilikti vienam;
- žema savigarba (savivertė) – „manęs nemyli“;
- socialinis nerimas, nepasitikėjimas bendravimu;
- komunikacinis nelankstumas – nebuvimas bendravimo įgūdžių;
- nepasitikėjimas žmonėmis;
- vidinis susikaustymas, nesugebėjimas atsiverti;
- sunkumai, renkantis partnerį;
- seksualinė įtampa, suvokimas savo nepatrauklumo;
- emocinė artumo baimė;
- baimė būti atstumtam;
- neužtikrintas pasyvumas;
- nerealistiški laukimai.

Todėl galima teigti, kad paauglystės laikotarpiu labai svarbus yra bendraamžių palaikymas. Izoliuotiems ir atstumtiems paaugliams asocialios bendraamžių grupės tampa svarbiausia ir dažnai vienintele aplinka, kurioje jie gali patenkinti daugelį svarbių poreikių – savęs įtvirtinimo, priklausymo bendruomenei, pripažinimo bei pritarimo, naujų išpūdžių, globos ir paramos, saugumo.

Paaugliui būdingas noras veikti kartu su vienmečiais, bendruomiškai gyventi, būti draugų mėgstamam, pripažįtamam, gerbiamam. Jei santykiai su bendraamžiais nesiklosto, jei paauglys neturi artimų draugų arba jei draugystė staiga nutrūksta, labai dėl to sielojasi, išgyvena tikrą asmeninę dramą. Vaikai labai brangina gerų draugų nuomonę apie save. Itin nemalonu paaugliui – nuoširdus draugų pasmerkimas, o didžiausia bausmė – nenoras su juo bendrauti, viešas ir tylus jo ignoravimas. Todėl labai svarbus šiame amžiaus tarpsnyje yra tėvų vaidmuo, nors laikydami „didesnio atstumo“ nuo savo vaiko, jie turi rodyti dėmesį, rūpestį, stengtis išlaikyti šiltus pasitikėjimu grįstus santykius.

Apžvelgus įvairių autorių išskirtus amžiaus tarpsnių ypatumus, galima daryti išvadą, kad tiek kūdikystėje, vaikystėje tiek paauglystėje ypatingai svarbus tėvų vaidmuo ne tik fiziologiniams poreikiams užtikrinti, bet ir pažintiniams, kalbai, mąstymui, aplinkos suvokimui ir kt. bei psichosocialiniams: šeimos modelio perėmimas, bendravimo su aplinkiniais ir kt.

1.2.2. Tėvų ir vaikų santykių transformacija atotolio šeimoje

Pastaruoju metu daugėja šeimų, kuriose vienas tėvų arba abu tėvai yra išvykę iš Lietuvos darbo tikslais. Kai kurie tėvai vaikus išsiveža kartu, tačiau dažnai jie paliekami Lietuvoje mamos, tėčio, senelių ar kitų giminių bei pažįstamų priežiūrai. Dėl besikeičiančių lyties vaidmenų ir

jėgos balanso, vis dažniau į darbo migraciją įsitraukia ir moterys (Smith, Mulder, Hooimeijer, 2003), tad vaikai patiria ilgalaikius išsiskyrimus ir su motina.

Galima išskirti atotolio *šeimų tipus*, vadovaujantis trimis kriterijais: *pirma*, pagal tai, kuris šeimos narys išvyko į užsienį (motina, tėvas, abu tėvai); *antra*, pagal tėvų santuokinį statusą išvykimo į užsienį momentu (sutuoktiniai, sugyventiniai, išsiskyre, našliai, vieniši), *trečia*, pagal vaiko globos Lietuvoje pobūdį (vaikus globoja motina/tėvas, seneliai, dėdės/tetos, broliai/seserys, kiti giminaičiai, gyvena globos namuose, gyvena vieni). Kiekvienu atveju šeimos struktūra, tarpasmeniniai santykiai ir problemų įveikos būdų patirtis yra savita (Juozeliūnienė, Kanapienienė, Kazlauskaitė, 2008).

Didžioji dauguma šių atotolio šeimų vaikų susiduria su sunkiomis psichologinėmis problemomis, Tarptautinės Migracijos Organizacijos (TMO) tyrimo (2007) rezultatai rodo emocišes ir realiai matomas išsiskyrimo pasekmes šeimai. 30,4 proc. apklaustų šeimų vaikų pateko į pakitusio elgesio grupę. Beveik pusė tyrime dalyvavusių tėvų, kurie sutuoktiniui išvykus su vaikais liko vieni, pastebėjo, kad vaikai tapo liūdnesni, labiau nusiminę (48,5 proc.). Trečdalis vaikų tapo piktesni, verksmingesni, baimingesni, uždaresni, pradėjo prasčiau mokytis. Penktadalis vaikų pradėjo vėluoti į pamokas, nebenorėjo bendrauti su aplinkiniais, pablogėjo jų santykiai su bendraamžiais, tapo šiurkšteni, agresyvesni.

Nustatyta, kad šeimos, kuriose išvykusi motina, dažniau susiduria su vaikų elgesio pokyčiais (75,1 proc.), nei tos, kuriose išvykęs tėvas (24,9 proc.). Kai kurie tyrime dalyvavę tėvai mano, kad „palikti“ vaikai tampa labiau suaugę, savarankiškesni, meilesni. Tokie geresni pokyčiai pastebėti apie 40 proc. vaikų. Tačiau iš tiesų taip vaikas gali slėpti stresą ir baimę būti paliktam ir antro iš tėvų.

Vaiko Teisių Apsaugos Kontrolieriaus įstaigos bei Švietimo ir Mokslo Ministerijos sociologinio tyrimo metu buvo apklausiami emigravusių tėvų vaikai ir jų pedagogai. Informacija buvo surinkta iš 195 tūkst. vaikų – tai sudaro trečdalį visų ugdymo įstaigas lankančių vaikų (32,3 proc.). Tarp apklaustųjų – 4,7 proc. (apie 10 tūkst.) sudaro tie, kurių bent vienas iš tėvų išvykęs į užsienį. Kiek daugiau nei pusė apklaustų vaikų gyveno prižiūrimi vieno iš tėvų (64 proc.). Beveik trečdalis apklaustųjų (28 proc.) prižiūrimi senelių ar vieno iš jų. Atliktos apklausos duomenys rodo, kad pastebimų elgesio pakitimų patiria maždaug 36 proc. be tėvų likusių vaikų.

2009 m. Darbo ir socialinių tyrimų institutas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu atliko tyrimą „Vaikų, kurių tėvai išvyko iš Lietuvos, psichologiniai ir socialiniai gerovės veiksniai“. Šis tyrimas parodė, kad *tėvų išvykimas dirbti į užsienį turėjo teigiamos įtakos tik vaikų fizinių poreikių patenkinimui*. Nors didžioji dalis tokių vaikų yra gana pažangūs ir noriai mokosi, 23 proc. vaikų pažangumas bei elgesys mokykloje, išvykus tėvams, pablogėjo (vaikai pradėjo bėgti iš pamokų ir jiems reikalinga nuolatinė kontrolė). Mokytojų požiūriu, daugiau nei pusė paliktų vaikų,

geriau nei kiti bendrauja su mokytojais, bendraklasiais, yra geros nuotaikos, ketvirtadalis jų ėmė elgtis atsakingiau, tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad *14 proc.* vaikų, tėvams išvykus į užsienį, *tapo nelaimingi, liūdnesni, 13 proc. tapo sunkiau susikaupti, išlaikyti dėmesį, 12 proc. vaikų pasidarė nervingesni, įsitempę. Kas dešimtam tapo būdinga staigi nuotaikos ar jausmų kaita, o 8 proc. atsirado sveikatos problemų.* Labiausiai tėvų išvykimas paveikė vaikus iki 9 metų amžiaus, tuos, kurių tėvai į užsienį išvyko prieš pusmetį ir tuos, kurių tėvai dirba už Lietuvos ribų daugiau nei 3 metus. Galima daryti išvadą, kad daugiau kaip 10 proc. vaikų sunkiai emociškai prisitaiko prie pasikeitusios situacijos, ir tėvai prieš išvykdami turėtų pamąstyti, ar jų išvykimas nepakenks vaiko savijautai, asmenybės, gyvenimo nuostatų formavimuisi bei jų santykiams ateityje.

Dažnai teigiama, kad Lietuva, kaip ir kitos ES šalys, rūpinasi vaikų gerove. Stebima, kad vaikų padėtis tiek Lietuvoje, tiek ir visame pasaulyje, yra glaudžiai susijusi su socialinės politikos ir socialinės apsaugos sferomis. Lietuvoje ir pasaulyje pastaraisiais metais vaikų gerovės problemos yra aktyviai diskutuojamos ir analizuojamos. Socializacija – vaikystėje prasidedantis procesas: išmokdamas visuomenės normų, dėsnių ir gyvenimo būdo, asmuo tampa visuomenės nariu. Didžiausią įtaką vaikui socializacijos metu turi šeima. Šeima išlieka esminiu ateinančių kartų socializacijos sėkmę lemiančiu veiksniumi. Kol kas niekas su tuo negali konkuruoti ir ypač motinos, laiduojančios emocinę – jausminę atmosferą, ryšių gilumą, šilumą, poveikiu vaiko socializacijai (Kvieskienė, 2003).

Pastaruoju metu pabrėžiama, kad nors transnacionalinė migracija išskiria šeimą, transnacionalinės šeimos formos vystosi, palaikydamos dažną ryšį, net esant ir dideliems išsiskyrimo šeimoms atstumams (Orellana et al 2001). Žinoma, tai priklauso nuo uždarbino dydžio, išsiskyrimo trukmės ir naujų bendravimo technologijų prieinamumo. Svarbiausia yra būdas, kuriuo transnacionalinės motinos bei tėvai bendrauja ir palaiko ryšį su savo vaikais. Nustatyta, kad mamos įdeda daugiau pastangų išlaikydamos ryšius su savo „paliktais“ vaikais nei tėčiai, jos bendrauja su vaikais laiškais, telefono skambučiais bei siųsdamos dovanas.

Kiekviena šeima siekia, kad jų vaikas rastų vietą visuomenėje, gebėtų tinkamai bendrauti su įvairaus amžiaus žmonėmis, gerai jaustųsi nepažįstamoje aplinkoje, t.y., kad jis augtų ir užaugęs būtų laimingas. Augdamas jis turėtų vis labiau įsisąmoninti savo norus, gebėjimus, stengtis suvokti, kas padeda, o kas trukdo bendrauti. Nors socializavimas iš esmės yra žmogaus adaptavimasis jį supančių žmonių bendruomenėje, tačiau tai nereiškia, kad žmogus visiškai susitapatina su žmonių mase. Mokydamasis gyventi tarp žmonių, priimdamas jų patirtį, jis kuria savo asmenybės individualybę. Žmogus gyvendamas tarp žmonių, žvelgdamas į juos iš šalies, pažindamas juos, kartu pažįsta ir pats save, pradeda suvokti save, įgyja savęs sutapatinimo su jį supančias žmonėmis ir savo išskirtinumo iš kitų žmonių jausmą.

Psichologai pastebi, kad tėvų emigrantų keičiasi ir požiūris į meilės, dėmesio demonstravimą vaikui. Jie bando nebūvimą kartu kompensuoti dovanomis, pastebėtą mokyklos nelankymą ar pažymių suprastėjimą pirkti pinigais, o ilgainiui jiems tai tampa norma ir nebesuvokia, kad šitaip elgdamiesi daro žalą vaiko asmenybės formavimuisi taip pat ir savo šeimos santykiams.

Iš suaugusiojo pusės gali atrodyti, kad jis vaikui davė viską – ir skambino, ir domėjosi. Bet juk retai būna, kad vaikas, paklaustas, kaip gyvena, išsipasakoja viską. Prie jo reikia priėti ir išlaukti kol vaikas atvirai pradės bendrauti, o tam reikia laiko. Svarbiausius dalykus vaikai dažnai pasako netikėčiausiu momentu.

Tėvams išvykus į užsienį, kad ir trumpam laikui, vaikas netenka ar iš dalies netenka savo socializacijos agentų, o informacinės technologijos „Skype“, „Facebook“, vaikams kiekvieną dieną neturintiems artimo žmogaus meilės, tą meilę, santykius, bendravimą transformuoja. Tėvai nesupranta, kad vaikui yra svarbi emocija, jausmas: būti kartu, mylimam, būti šeimos dalimi. Kartais reikia ne tiek gerų, lengvų gyvenimo sąlygų, kiek šilumos, dėmesio, supratimo čia ir dabar.

1.3. ATOTOLIO ŠEIMŲ VAIKAMS PSICHOSOCIALINĖS PAGALBOS TEORINĖ INTERPRETACIJA

1.3.1. Sisteminis požiūris į psichosocialinės pagalbos tinklą

Mes gyvename įvairių sistemų apsuptyje. Kai kurių sistemų ryšiai yra labai glaudūs, kai kurių mažiau susiję. Svarbiausia ir artimiausia vaikui bendrija – šeima. Šeima yra unikali socialinė institucija, nes joje pratęsiama gyvybė, individas tampa tam tikros grupės nariu ir prasideda jo ankstyvoji socializacija šeimoje, vėliau, šeimai padedant, už jos ribų (Kvieskienė, 2003). Šeimos jungiasi į bendruomenę, kuri turi irgi labai didelę įtaką vaiko socializacijai. Bendruomenė - šeimų ar žmonių grupė, kurią jungia tam tikros bendro naudojimo vertybės ir kuri turi bendras tarnybas, įstaigas, interesus ar geografinį artumą. Šeima – svarbus veiksnys, formuojantis vaiko asmenybę. Šeimos vertybių įtaka vaiko elgesiui yra visuotinai patvirtinta. K.Miškinis (1993) pabrėžia, kad šeimos iširimas — skriauda sutuoktiniams, bet dar didesnė nuoskauda vaikams. Juk šeima - svarbiausias vaikų auklėtojas, ji natūraliausiu būdu moko mylėti ir sutarti. Mažo vaiko bundančiai savimonei didelės reikšmės turi tėvai, jų formuojantis pavyzdys – tėvų gyvenimo pavyzdys, jų pažiūros į santuoką, šeimą, jų elgesys vienas su kitu ir t.t.

Šeima pripažįstama pirminiu vaiko socializacijos šaltiniu ir svarbiausiu, reikšmingiausiu vaiko raidos ir ugdymosi pagrindu pirmaisiais jo gyvenimo metais (Ališauskienė, 2005, cit. Bronfenbrenner, 1979). Pastarajame dešimtmetyje atkreiptas ypatingas dėmesys šeimos sistemos sąveikai su ją supančia fizine ir socialine aplinka, t.y. šeimos, kaip sistemos analizė,

ekologinės sistemų teorijos perspektyvoje (Butkevičienė, 1997). Ekologinis sisteminis požiūris leidžia vaiko ir jo šeimos raidą bei pokyčius analizuoti sistemiškai, atsižvelgiant į platesnį kontekstą (Situacijos Europoje analizė, 2005, cit. Horwath, 2000).

Pasak G. Kvieskienės (2003), vaikas gyvena šeimoje, o šeima – kaimynystėje. Kai vaikas paauga, jis patenka į mokyklos, vėliau draugų sistemas. Remiantis sistemų teorija, pateikiami (Coonard ir Novick, 1996; Ruškus, 2002) tokie šeimos, kaip sistemos, principai:

- *Tarpusavio priklausomybė*. Viena sistemos dalis negali būti pažinta ir vertinama izoliuotai nuo kitų (pvz.: vaikas negali būti pažintas ir įvertintas be šeimos konteksto; šeima yra žymiai daugiau nei atskirų jos narių charakteristikų suma).
- *Subsistemos*. Visos sistemos yra sudarytos iš subsistemų: vyro – žmonos, tėvų – vaiko ir vaiko/vaikų; vaidmenys ir funkcijos apibrėžiamos atsižvelgiant į šeimos subsistemas (Coonard ir Novick, 1996, cit. Stafford & Bayer, 1993).
- *Cirkuliariškumas*. Kiekvienas sistemos narys veikia kitą cirkuliarinės grandinės reakcijomis. Šeimos sistema nuolat keičiasi vaikui vystantis, todėl ne visada įmanoma išsiaiškinti tam tikro elgesio priežastis.
- *Bendravimas*. Visas elgesys vertinamas, kaip interpersonaliniai pranešimai, kurie apima ir faktinę, ir santykių informaciją.
- *Šeimos taisyklės*. Taisyklės, kaip šeimos elgesio normos, padeda organizuoti šeimos narių interakcijas.
- *Homeostazė*. Tvirta, stabili būklė kuriama tęstinių sąveikų sistemoje.
- *Morfogenezė*. Šeimos turi būti lanksčios tam, kad prisitaikytų prie vidinių bei išorinių pokyčių.

Apžvelgus įvairių tyrimų rezultatus matoma, kad vaikams ir ypač mažamečiams, išgyvenantiems atsiskyrimo sunkumus, reikalinga specifinė pagalba. Tokia pagalba skiriasi nuo kitų pagalbos modelių, kai vaikai visiškai netenka prisirišimo objekto. Mažamečiams vaikams neturint gebėjimo atskirti savo emocijų, analizuoti elgesį ir patyrimus, pagalbos procesas dažniausiai organizuojamas, orientuojantis į globėjus – senelius.

Sistemų ir socialinių sistemų teorijos yra naudingos praktinėje socialinėje veikloje, nes nurodo būdus, kaip galima suabstraktinti, atrodytų, skirtingų esybių: individų, šeimų, mažų grupių, agentūrų, bendruomenių ir visuomenių ryšius bei santykius (Vaičekauskienė, 2009).

Vienas iš pagrindinių ekologinės sisteminės teorijos autorių Bronfenbrenner (1986) žmogų vertina kaip „ypač sudėtingą sistemą, kurioje itin glaudžiai susipynę biologiniai, pažintiniai, emociniai ir socialiniai elementai“. Jo nuomone, raidos teorija turi būti skirta ne atskiriems kintamiesiems nagrinėti, o taikoma tiriant žmogų kaip sistemą (Lemme, 2003, Bronfenbrenner ir kt., 1986). Ekologijos mokslas (Butkevičienė, 2000) analizuoja organizmo bei aplinkos adaptabilumą, sąveiką bei ryšius tarp pačių organizmų.

Ekologijos sąvoka (mokslas apie organizmo ir aplinkos santykius) apima atskiro žmogaus biogenetiką, taip pat svarbi individo sąveika su aplinka (Lemme, 2003). Bronfenbrenner (1979), vienas pirmųjų analizavęs žmogaus raidos ekologiją, apibrėžia šią sąvoką taip: tai mokslas, tyrinėjantis laipsnišką ir abipusį aktyvaus, augančio žmogaus ir jį supančios aplinkos kintančių savybių prisitaikymą, suprantant, kad šį procesą veikia artimiausios žmogaus aplinkos ryšys su platesniu kontekstu. Ekologinė sistemų teorija akcentuoja, kad:

- individo elgesys geriausiai paaiškinamas jo aplinkos kontekste;
- žmogaus aplinka yra sudėtingas reiškinys, apimantis fizines, socialines, ekonomines

ir politines struktūras;

- individai ir grupės turi palaikyti abipusiškus santykius su juos supančia aplinka

(Butkevičienė, 1997).

Žmogus suprantamas kaip sudėtingos sąveikų sistemos dalis. Todėl, norint suprasti žmogaus elgesį, šiuo atveju išsiskyrimą su tėvai ar vienu iš jų, patyrusių vaikų elgesį ir emocijas svarbu išsiaiškinti ryšį tarp tėvų ir juos supančios aplinkos (Lemme, 2003).

Pasak S. Ališauskienės (2005), vertinant šeimą, reikėtų atsižvelgti į šeimos emocinį klimatą, drausmės palaikymo metodus, prosocialinius modelius (elgesys ir nuostatos, kurias vaikas gali perimti iš šeimos narių), tėvų nuostatas į vaiką ir jo ugdymą, pažinti kuo platesnį vaiko socialinį kontekstą.

Ekologinė sistemų perspektyva (Butkevičienė, 2000, cit. Germain, 1979) aiškinama tuo, kad ji padeda išvystyti žmonių sąveikos ir jų fizinės bei socialinės aplinkos prigimtį ir pasekmes, analizuoja žmonių augimą, raidą, galimybes ir aplinką, kuri skatina arba slopina šiuos procesus.

Remdamasis principu, kad organizmas yra viena visuma bei sistema, vokiečių filosofas L. von Bertalanffy 1920 m. sukūrė Sistemų teoriją. Pagrindinė bendrosios sistemos kompleksinė idėja yra tai, kad visuma yra didesnė nei jos dalių suma, o tai reiškia, kad iš visumos formuojasi naujos organizacijos kokybės, kurios grįžtamuoju ryšiu veikia visumos dalis. Šis metodas, siekiantis atrasti sistemų tarpusavio sąveikas – sisteminės analizės metodas, kuris remiasi šiais pagrindiniais principais: visuma yra daugiau nei jos elementų suma; visi elementai veikia vienas kitą; yra grįžtamasis ryšys (feedback), kuris įgalina sistemos reguliavimą; esminių principų visuma, tinkanti visoms sistemoms, nepriklausomai nuo jos elementų kilmės ir jų tarpusavio ryšio (Vaičekauskienė, 2009).

Anot U. Bronfenbrennerio, žmogaus aplinką sudaro kelios koncentriškos struktūros, išsidėsčiusios viena kitoje ir sudarančios bendrą visumą, kurios centras žmogus.

Šis mokslininkas išskiria keturias sistemas, socialinio konteksto lygmenis:

Mikrosistema – artimiausioji aplinka. Ji apima gyvenamąją aplinką, kurioje žmogus tiesiogiai bendrauja su kitais žmonėmis ir objektais. Vaikui tai, šeima, draugai sutikti darželyje, mokykloje, popamokinėje veikloje. Mikrosistemą sudaro trys pagrindinės sudedamosios dalys, kuriose dalyvauja tiriamasis asmuo:

- veikla
- vaidmenys
- santykiai

Santykiai tarp dviejų žmonių dar vadinami diadomis, pasižymi tarpusavio ryšiais ir sudaro socialinę struktūrą. Teigiami, palaikantys diadiniai santykiai skatina geresnius socialinius ryšius ir su kitais šioje sistemoje dalyvaujančiais žmonėmis. Mikrosistema lemia tai, kaip žmogus suvokia visą sistemą, kaip ją vertina fenomenologiškai (Lemme, 2003.). Šioje aplinkoje formuojasi vaiko požiūris į aplinką, santykius su aplinkiniais.

Mezosistema – sudaro santykiai tarp įvairių veiksmo vietų, kuriose dalyvauja žmogus. Tai įvairiopa sąveika tarp mikrosistemos dalių. Žmogaus sugebėjimas atlikti užduotis veiklos vietoje, kitose jo veiklos srityse tiesiogiai priklauso nuo žmogaus socialinės aplinkos ryšių. Mezosistemą sudaro kelios mikrosistemos, žmogui prisiėmus naują vaidmenį ir patekus į naują aplinką mezosistema plečiasi. Priešingu atveju, žmogui atsisakius kokio nors vaidmens mezosistema siaurėja. Tokie vaidmenų ir su jais susijusių situacijų pokyčiai vadinami *ekologiniais pokyčiais* (Lemme, 2003.);

Egzosistema sudaro socialinė aplinka, kurioje žmogus nedalyvauja aktyviai, bet kuri veikia jį supančios aplinkos mikrosistemas (Lemme, 2003.). Egzosistema pasiekia vaiką tarpiškai ir ją sudaro įvairūs nuo vaiko nepriklausantys veiksniai – socialinė-ekonominė tėvų padėtis, jų palankumas vienokioms ar kitokioms auklėjimo nuostatoms (Naksvytienė, 2005.)

Makrosistemos sąvoka apima įsitikinimus ir vertybes, įstatymus, nuo kurių priklauso socialinių grupių sandara (Lemme, 2003.). Tai visuomenės vertybės, papročiai, įstatymai ir kt. Bronfenbrenner teigia kad, įsikišimas makrosistemos lygyje yra pats svarbiausias, nes iš karto veikia visus kitus lygius.

Sistemų teorijoje žmogus yra suvokiamas kaip sistema. Sistemos darna gali sutrikti dėl individo ir aplinkos (ekologinių) sąlygų netinkamos sąveikos ar sistemos išardymo. Tai neleidžia nei pačiam žmogui, nei aplinkai vystytis ir tobulėti (Vitkauskaitė, 2001).

Analizuojant vaiko ir jo aplinkos tarpusavio sąveiką, prioritetą teikiamas vaikui ir jo individualiai aplinkai. Asmens aplinkos disbalansas arba asmens nesutarimas su savimi ir jį supančia aplinka sukelia psichosocialinius sunkumus. Todėl reikia sudaryti tinkamas, neardančias sąlygas nukreiptas į vaiko individualios aplinkos struktūros kūrimą, kurios leistų sėkmingai, be didesnių neigiamų padarinių, prisitaikyti pakitusiose situacijose ir visuomenėje bei kitose aplinkose.

Socialinės sistemos – tai apie žmogų, esantis socialinis pasaulis, žmonių gyvenimo, jų vystymosi, veiklos ir bendravimo sąlygos. Sistemos elgsena iš dalies priklauso nuo aplinkos. Sistemos elgsena aplinkos atžvilgiu gali būti trijų tipų: *funkcionavimas, gynyba ir vystymasis*. Kiekvienas žmogus susikuria savo individualiąją aplinką, tai subjektyvi realybė, kurią susikuria žmogus, remdamasis savo asmenine patirtimi (Stašienė, Petkevičiūtė, 2003).

Išsiskyrimo su tėvais ar vienu iš jų atveju pirminė ir nenutrūkstanti psichosocialinė pagalba vaikui turi būti teikiama šeimoje (mikrosistemoje): kalbant, aiškinantis, ieškant kompromiso ar priimant tam tikrus sprendimus ir kt. Mezosistema, šiuo atveju, mokykla, popamokinės veiklos vietos ir juose dirbantys asmenys į pagalbą įsitraukia pagal poreikį, matydami elgesio pakitimus, mokymosi rezultatų pablogėjimą, emocinius sutrikimus. Čia pagrindinį vaidmenį atlieka klasės auklėtojas, socialinis pedagogas, psichologas, kiti pedagogai, popamokinės veiklos vadovai. Makrosistema leidžia užtikrinti vaikui laikinąją globą rūpybą, tėvų išvykimo į užsienį atveju, o įvairių institucijų atliekami tyrimai, leidžia manyti, kad gali būti numatytas psichosocialinės pagalbos organizavimas reglamentuotas įstatymuose, nuostatose ar kituose teisės aktuose.

Sisteminio požiūriu organizuojant psichosocialinę pagalbą labai svarbi yra asmeninė, pilietinė, institucinė ir tarpinstitucinė iniciatyva, kuri įtraukdama problemoms spręsti reikalingus sutarimus tarp profesionalų institucijos viduje ir už jos ribų, tarpinstitucinio bendradarbiavimo mechanizmus, gali suformuoti psichosocialinės pagalbos modelį atotolio šeimų vaikams.

1.3.2. Psichosocialinė pagalba kaip krizių intervencija

Psichosocialinės pagalbos poreikis iškyla žmogaus socialinės deadaptacijos atveju, atsiradus išoriniam ar vidiniam psichologiniam diskomfortui. Išorinio socialinio, psichologinio nepasitenkinimo šaltinis gali būti socialinės, ekonominės ir medicininės socialinės priežastys: darbo, artimųjų netektis, neįgalumas, lėtinės ligos, įprastų gyvenimo, veiklos sąlygų pasikeitimas ir pan. Tai sukelia būtinybę keisti ankstesnius elgesio stereotipus, vertinimus, motyvaciją, kad būtų galima efektyviai funkcionuoti naujomis gyvenimo sąlygomis (Leliugienė, 2003).

Psichologė O. K. Polukordienė (2003) krizę apibrėžia kaip netikėtas ir sunkias gyvenimo permainas, lūžio sąlygotą būseną/situaciją, kurią lydi didelis nerimas, įtampa, grėsmė, nesaugumas, pavojus, pasimetimas ir kiti panašūs išgyvenimai.

Krizė – tai žmogaus reakcija į sunkią gyvenimo situaciją, kurioje nebesugebama pasinaudoti turimais problemų sprendimų įgūdžiais, nes jų ne visada pakanka situacijos suvokimui. Atotolio šeimų vaikų atveju, tai simbolinė tėvų (vieno iš jų) netektis, dažnas išsiskyrimas su artimu ir atitolimas nuo jo, grįžimo atveju bandymai suartėti, artimiau bendrauti, priverstinis savarankiškumas, berniukams tėvų išvykimo atveju, užgriuvę vyriški buities darbai. Krizių

intervencija – tai mėginimas padėti asmeniui suvokti ir susitaikyti su situacija bei rasti naujus problemų sprendimo būdus.

Į gyvenimo krizes, dramatiškus įvykius, tragiškus išgyvenimus galima žiūrėti labai įvairiai. Tame tarpe ir kaip į galimybes. Krizinio išgyvenimo metu žmogus įveikdamas krizę, turi galimybę įgyti naujos patirties, gyvenimiškos išminties, įveikimo jėgos ir brandos (Polukordienė, 2003).

Literatūroje sutinkami įvairūs situacinių krizių apibūdinimai, kurie atspindi asmenybinius (Plužek, 1996) ir tarpasmenybinius krizių aspektus. Atotolio šeimos ir ypatingai vaikais patiria šias situacines krizes:

- Krizės, keliančios grėsmę vidinei integracijai. Krizė kyla, kai žmogus patenka į situaciją, kurioje atsiranda pavojus jo vertybėms, gyvenimo tikslui. Tai gali atsitikti dėl artimo žmogaus netekties, mirties, ligos, darbo praradimo (Lindemann, Caplan, 1961).
- Krizės, sukeliančios dideles permainas gyvenimo erdvėje. Šį terminą siūlė Parkes, turėdamas omenyje Levin lauko teoriją, apie žmogaus potyrius vidinėje ir išorinėje, psichologinėje aplinkoje, t.y. gyvenamo erdvėje. Viskas kas vyksta žmogaus aplinkoje, veikia jo vidų ir atvirkščiai. Žmogaus gyvenimo erdvės krizės pavyzdžiai – skyrybos, pasaulėžiūros kitimas, sveikatos netekimas ir pan.
- Tarpasmeninės ir sociokultūrinės krizės – jų priežastys glūdi aplinkoje ir svarboje, kurią asmuo teikia kokiems nors socialiniams santykiams. Tai gali būti šeimos krizės kylančios dėl prarasto kontakto tarp tėvų ir augančių vaikų, krizės, kylančios iš augančio priešiško kokiame nors asmeniui ar žmonių grupei.
- Krizės, kylančios dėl reikiamos informacijos trūkumo. Viljams nuomone, krizės kyla dėl to, kad tarp žmonių stinga komunikacijos ir informacijos. Daugelis krizių kyla dėl nežinojimo kaip elgtis naujai užkluptoje situacijoje.
- Egzistencinės krizės – kyla iš vidinių konfliktų, nerimo išgyvenant ir sprendžiant esminius gyvenimo klausimus, atliekant svarbius gyvenime pasirinkimus, priimant sau ir kitiems reikšmingus sprendimus, susijusius su atsakomybe, laisve, nepriklausomybe, meile, mirtimi, tikėjimu ir kitais svarbiausiais žmogui egzistenciniais fenomenais (Polukordienė, 2003).

http://www.jppc.lt/knygos/krizes_ir_ju_iveikimas.pdf

Krizių intervencija yra specialistų veikla, susijusi su pokyčio siekimu sisteminiu požiūriu. Bendrąja prasme intervencija – tai išorinis įsikišimas į tam tikrą vyksmą, sąveiką, sistemą (Gvaldaitė, Švedaitė, 2005). Galima sakyti, kad intervencija, tai „įėjimas“ į patį krizės procesą. Čia

svarbiausias vaidmuo tenka pedagogams, socialiniams pedagogams, psichologams. Jie padeda, krizę išgyvenančiam vaikui, stiprinti motyvaciją pozityvių sprendimų priėmimui.

Specialistas įsikiša į vaiko gyvenimą, siekdamas patvaraus asmens, jo mąstymo, elgesio, situacijos, aplinkos pokyčio, įgalinančio vaiką sėkmingai gyventi. Asmuo ir jo gyvenimas, į kurį įsikiša socialinis pedagogas ar kitas specialistas, yra labai sudėtingas dalykas, nes išskyla būtinybė ne tik suprasti patį žmogų ir jo vidines mąstymo ir elgesio paskatas, bet reikia išsiaiškinti jo socialinės aplinkos sistemas ir santykius su tomis sistemomis (Vaičekauskienė, 2009).

Sėkmingai išgyventa laikinų santykių suvokimo būseną, kuri atotolio šeimose yra pasikartojanti (tėvai išvyksta į užsienį ir grįžta, kas 2 – 3 mėnesius, kas pusę metų ir kitaip), vaikui palieka gerą patirtį ir sekančiais išsiskyrimo atvejais jis stengsis išsiskyrimą išgyventi su tais pačiais pozityviais jausmais ir nuotakomis bei objektyviai suvoks esamą situaciją. Jei pirmųjų išsiskyrimų patirtis yra nesėkminga, didėja psichosocialinės pagalbos poreikio galimybė vaikui.

Apibendrinus daugelio autorių nuomones galima išskirti tokias krizės fazes: 1) šoko, 2) neigimo, 3) pykčio, 4) depresijos, 5) priėmimo, 6) išėjimo iš krizės.

Krizę sudaro trys pagrindiniai elementai – stresinė (traumuojanči) situacija, jos įveikimo sunkumai ir intervencijos laikas. Dėl šių elementų sąveikos kiekviena krizė yra unikali.

Stresinė situacija (L.C.Johnson vadina *situaciniais veiksniais*) gali būti:

1. *Atskiras, stiprus traumuojančis įvykis* – pvz., avarija, išžaginimas, staigi netikėta mirtis, užpuolimas, netikėtas išsiskyrimas ir pan.

2. *Pasikartojantys arba ilgalaikiai traumuojančios įvykiai* – pvz., nuolatinis seksualinis vaiko tvirkinimas, dažnai vaikas būna liudininkas, kaip tėvas muša ar terorizuoja mamą arba pats nuolatos patiria emocinę ar fizinę prievartą ir kt. (Kurienė, Pivorienė, 2000).

Aukščiau paminėtų stresinių situacijų pavyzdžiai sukelia labai stiprius neigiamus emocinius išgyvenimus. Atotolio šeimų vaikai taip pat išgyvena abi paminėtas stresines situacijas, tai ir netikėtas išsiskyrimas ir pasikartojantis atsisveikinimas su artimu, atitolimas nuo jo ir vėl bandymas suartėti. Užgriuvusi buitį, atsakomybė už daugelį savo sprendimų, savarankiškumas atliekant kasdienes gyvenimo užduotis, kelia sumaištį, pasimetimą, pyktį ir kitus panašius jausmus vaiko, ypač paauglio gyvenime. Paauglystėje krizė gali atsirasti ir dėl raidos veiksnių. L. C. Johnson (2001) išskyrė *raidos stresą*, kuris kyla dėl nusistovėjusių ar stresinių jausmų, atsirandančių asmeniui pereinant iš vieno raidos etapo į kitą. Paauglystė yra streso laikas, kai nepatenkinti nauji poreikiai, kai jauni žmonės turi susidoroti su seksualiniais pokyčiais, nuspręsti dėl savo karjeros ir keisti santykius su tėvais, jiems gali būti šių rūpesčių per daug ir išsivystyti krizė. O jei dar šiuo laikotarpiu reikia išsiskirti su tėvais ar vienu jų?

Sugebėjimas ir galimybė susidoroti su krize priklauso nuo asmens fizinių ir psichinių savybių, nuo jo nuostatų ir tikėjimo, nuo patirties. Vaikas, augantis šeimoje, turinčioje gerą problemų sprendimo šeimoje patirtį, lengviau įveiks krizę, nei jo bendraamžis, nežinantis

konstruktyvaus problemų sprendimo būdo, negaunantis palaikymo ar nepasitikintis bendruomenės paramos galimybėmis.

Veiksniai, nuo kurių priklauso krizės įveikimas:

- vaiko amžius ir lytis;
- psichologinis ir fizinis brandumas;
- šeimos finansinė padėtis;
- santykiai tarp vaiko ir kiekvieno iš tėvų;
- santykiai tarp vaiko ir brolių/seserų;
- asmeninė patirtis susidorojant su krize;
- vaikui svarbių suaugusių žmonių (giminių, tėvų draugų, mokytojų), galinčių padėti krizėje, buvimas;
- krizės iššaukti pasikeitimai socialinėje ir fizinėje aplinkoje (Kurienė, Pivorienė, 2000).

Tinkama ir laiku suteikta pagalba krizės atveju gali užkirsti kelią tolesniam vaiko traumavimui, krizės vystymuisi ir sėkmingai atstatyti normalią būseną (Kurienė, Pivorienė, 2000).

Mokslinėje literatūroje tikslingas pagalbos procesas, kurio tikslas – sutelkti kliento išteklius ir suteikti galimybę jam vėl normaliai funkcionuoti (Leliūgienė, 2002), vadinamas – intervencija.

Krizės intervencija – aktyvi, direktyvi psichologinė pagalba, kurios metu siekiama:

- paskatinti žmogų išsipasakoti jį slegiančius jausmus;
- suteikti būtiną su traumuojančiu įvykiu ir jo pasekmėmis susijusią informaciją, galinčią sumažinti nerimą, kylantį dėl nežinojimo;
- padėti žmogui suprasti, kas su juo vyksta, kas jo gyvenime keičiasi;
- atrasti krizės nepažeistus ar mažiau pažeistus jausmus, ir, pasitelkiant juos, stiprinti žmogaus pozityvių sprendimų motyvaciją.

Krizės intervencijos metu svarbu išsikelti sau aiškius, realistiškus ir trumpalaikius tikslus, nukreiptus į aktualiausius žmogaus išgyvenimus krizės metu, nesiminti spręsti visų jo problemų.

Ne visiems vaikams, išgyvenantiems krizę, reikia specialistų pagalbos. Kartais pagalba labiau reikalinga vaiko tėvams ar globėjams, padedant jiems susigaudyti savo jausmuose ir išgyvenimuose bei apmokant, kaip atsižvelgti į vaiko poreikius ir ką daryti, siekiant padėti vaikui. (Grigutytė, Karmaza, Kemerienė, 2004).

Psichologės D. Balčiūnienės nuomone, jeigu tėvai neturi kitos išeities, kaip tik emigruoti, jiems reikėtų galvoti apie tai, kaip vaikus pasiimti kartu. D. Balčiūnienė teigė, kad jei tėvai Lietuvoje neturi darbo, neišgyvena, jaučiasi nelaimingi ir kamuojami depresijos, vaikams nėra gerai. Tačiau vien materialinės pusės pagerėjimo neužtenka. Šeima visgi turi būti kartu, todėl išvykti be vaikų tėvai galėtų nebent trumpam – kol įsitvirtins, ras tinkamą būstą. Mat tėvų išvykimą vaikai supranta kaip netektį. Ir kuo mažesnis vaikas paliekamas, tuo skaudžiau jis tai išgyvena, net

jei paliekamas labai artimam žmogui – močiutei, seneliui, tetai. Kuo vaikas mažesnis, tuo skaudžiau reaguoja į tėvų išvykimą. Antra vertus, paauglystėje prasideda įvairios su brendimu susijusios problemos ir krizės, todėl šiuo atveju reikia, kad kažkas jiems nustatytų ribas, todėl tėvų nebuvimas šalia kelia kitokias problemas.

Vaikams, išgyvenantiems išsiskyrimo sunkumus, reikalinga specifinė pagalba. Tokia pagalba skiriasi nuo kitų pagalbos modelių, kai vaikai visiškai netenka prisirišimo objekto. Psichologinė, socialinė, pedagoginė pagalba atotolio šeimų vaikams turėtų būti teikiama mokytojų, šeimos ir kitų pagalbą teikiančių institucijų bendradarbiavimo principu.

1.3.3. Egzistencinė paradigma psichosocialinėje pagalboje

Egzistencinė psichosocialinė pagalba turėtų būti nukreipta ne į asmenybės keitimą, o į savo gyvenimo gilesnį bei platesnį suvokimą. Žmogaus gyvenimą siekiama suprasti analizuojant jo sąveiką su universaliais egzistenciniais veiksniais, kurių svarbiausi: būties jausmas, laisvė, prasmė, beprasmybė.

Žmogaus problemą E. Fromas nagrinėja būties ir egzistencijos akivaizdoje. E. Fromas skaitė, kad “psichologija turi išėiti iš antropologinių – filosofinių žmogaus egzistavimo koncepcijų”. Iš šios nuostatos pozicijų jis ir nagrinėja žmogaus būties ir egzistavimo problemą. E. Fromas stengėsi perteikti filosofinę etinę problematiką, gyvenimiškos prasmės ir vertybiniais žmogaus būties, charakterio normų ir moralinių konfliktų atskleidimo ir suvokimo aspektais. Žmogų jis vertino kaip socialinį individą, esantį pastoviam kontakte su gamtiškuoju ir sužmogintuoju pasauliu. E. Fromas pagrindine pasąmonės galia laikė egzistencinį nerimą, t.y. poreikį susieti save su pasauliu ir išvengti vienatvės. Jis nurodė du vienatvės įveikimo būdus: „turėti“ ir „būti“. Tai dvi skirtingos orientacijos savęs ir pasaulio atžvilgiu, dvi skirtingos charakterio struktūros, kurių vienos dominavimas lemia asmens minčių, veiksmų, jautimų visumą. “Turėjimas, kaip egzistavimo būdas, lemia savininkišką mano santykį, kai aš siekiu valdyti visus ir viską, taip pat ir save, paversti viską savo nuosavybe”. Kalbėdamas apie buvimą, kaip egzistavimo būdą, Fromas skiria dvi jo formas: I-oji – priešinga turėjimui ir išreiškia gyvybingumą bei autentišką ryšį su pasauliu; II-oji – priešinga regimybei ir nusako tikrą asmens ar daikto prigimtį; tikrąją realybę, priešingą apgaulingai regimybei. Atrodytų, kad šiuolaikinėje visuomenėje pati turėjimo ir buvimo alternatyva prieštarauja sveikam protui. Mes privalome turėti daiktų, kad gyventume ir net dar daugiau – mes privalome turėti daiktų, kad galėtume jais džiaugtis. Visuomenėje turėjimas tampa svarbiausiu tikslu, pačia buvimo esme: “kas nieko neturi, tas yra niekas”, E. Fromas paskutinėje savo knygoje “Turėti ar

Būti?” pastebi, jog Vakarų žmogus negali perprasti dvasios tokios visuomenės, kuri nėra orientuota į nuosavybę ir godumą.

Gluminantis buržuazinės civilizacijos paradoksas slypi tame, kad net tada, kai žmogus turėdamas visa kas būtina fiziniam – materialiam egzistavimui (namą, šeimą, pramogas), bet neturėdamas svarbiausio – individualumo, yra niekas. Žmonėms sunku suvokti buvimo, kaip egzistavimo būdo, esmę ir suprasti, jog turėjimas yra tik viena iš galimų orientacijų. “Mums, žmonėms,- sako E. Fromas,- vidujai būdingas ir giliai išsisknijęs troškimas būti: reikšti savo sugebėjimus, būti aktyviems, būti susijusiais su kitais žmonėmis, ištrūkti iš savanaudiškumo kalėjimo”. Pasiiekti subrendimo, spontaniškumo, neiškriepo savęs suvokimo, išnaudoti jame esančias kūrybines potencijas – kiekvieno žmogaus tikslas. Specifinėse žmogaus kaip rūšies egzistavimo sąlygose vienas stipriausių elgesio motyvų yra troškimas patirti vienybę su kitais; bet kartu suvokti, kad esi atskiras asmuo. E. Fromas taip pat išskyrė dvi laisvės formas: negatyvioji laisvė, laisvė **nuo** ir pozityvioji laisvė **dėl**. Tik grynoji laisvė nuo napakeliama žmogui, tvirtinama knygoje „Bėgimas nuo laisvės“ (1941).

Šeima yra gana atvira socialinė institucija, jautri įvairiems išoriniams pokyčiams, bet kai kuriose srityse jos ir visuomenės poveikis vaikui nėra tapatus. Šeima yra tarsi filtras, ypač kol vaikas mažas ir neišeina iš šeimos ribų. Schematiškai šeimos ir visuomenės poveikį vaiko socializavimuisi būtų galima pavaizduoti taip:

Svarbiausi socializacijos būdai pirminiuose socializacijos etapuose pagal S.Froidą yra (Pikūnas, Asmenybės vystymasis – kelias į savęs atradimą. 2000):

1. Imitacija, kai vaikas kopijuoja savo tėvų ir kitų šeimos narių elgesį.
2. Identifikacija, kai vaikas perima kitų, pirmiausia tėvų elgesio modelį kaip savąjį ir savo elgesį sutapatina su juo.

Pasak T. Butvilo (2004) patirta netektis yra didelis smūgis vaikui, besistengiančiam perimti šeimos tradicijas, vertybes bei formuoti savo identitetą – savąjį Aš. Netekęs vieno iš tėvų vaikas netenka ir identifikacijos su kuo objekto. Kaip rodo atlikti tyrimai, nepatenkinus savęs identifikavimo poreikio, sutrinka ir vertybių perimamumas, sudarantis vaiko socializacijos pamatą (Perry, 2001; Bowlby, 1980; Grollman, 1990; Wallerstein, 1995; Furman ir McNabb, 1997; Crenshaw, 1990; Berns, 1989; Dovydaitienė, 2001; Juodaitytė, 2002; Giddens, 1995, 2000; James, Friedman, 2001; Hilliard, 2001; Gecas, 1981). Kitaip tariant, berniukai, netekę tėvo, o mergaitės – motinos, iš dalies praranda savęs kaip vyro ir moters identifikaciją bei ilgainiui gali įgauti daug priešingos lyties bruožų, neigiamai veikiančių santykius su aplinkiniais, keliančiais grėsmę besiformuojančiam vaiko Aš branduoliui bei jo ontologiniam saugumui. Vadinasi, šeimoje patirta netektis, turinti labiau neigiamą emocinį poveikį, sykiu apsunkina vaiko identifikacijos poreikio patenkinimą, o taip pat ir vertybių internalizaciją.

V. Dumbliauskas (1999) šeimą apibrėžia taip: „Šeima yra socialinė grupė (kartu ir viena iš svarbiausių socialinių institucijų), jungiama santuokos ir giminystės ryšių, jos tikslas – auklėti jaunąją kartą ir organizuoti kasdieninį jos narių gyvenimą. Kaip matome, čia aiškiai apibrėžtos šeimos funkcijos, todėl vargu ar kokios ekonominės, politinės ar socialinės priežastys gali pateisinti šeimos kaip visuomenės institucijos, funkcijų nevykdymą savo vaikų atžvilgiu.

Išsiskyrimo su tėvais atvejais vaikui iškyla daugybė klausimų, į kuriuos jis ne visada pajėgus rasti atsakymus: „Kodėl tėvai išvažiavo ir svarbiausia, kodėl nepasiėmė manęs su savimi? Galbūt aš padariau kažką ne taip? Gal jie manęs nebemyli ir nebenori?“. Vaiką prižiūrėti pasilikę artimieji pasistengs paaiškinti, kad jis visai nekaltas dėl tėvų išvykimo. Tačiau paaiškinti vaikui, kodėl tėvai jo nepasiėmė kartu yra sudėtinga. Tikėtina kad vaiko netenkins atsakymas, kad tokiu būdu tėvai tik rūpinasi jo paties gerove.

Išsiskyrimas – viena didžiausių stresinių situacijų vaiko, paauglio ir suaugusio žmogaus gyvenime. Neteisingas tėvų, globėjų, ar kitų asmenų elgesys, gali sudaryti sąlygas stresui užsitęsti, o tai gali turėti poveikį vaiko asmenybei formuotis, jo sveikatai bei asmenybei apskritai (Pulokordienė, 2005). Žodiai „netektis“, „praradimas“ glaudžiai siejasi su psichinėmis vienišumo, uždarumo, savigraužos, savęs kaltinimo ir socialinės atskirties būsenomis, kas traktuotina kaip socialinės rizikos veiksniai, trukdantys tinkamai psichologinei vaiko (savi)raidai (Butvilas, 2004). Tėvai ruošdamiesi išvykti, turėtų išsiaiškinti, kokią netektį jaučia vaikas.

Netekties išgyvenimą vaikai gali išreikšti įvairiomis emocijomis:

- neigimas – kai vaikas negali pripažinti pačio netekties fakto;
- pyktis, nukreiptą į aplinką, kurioje gyvena, agresyvus elgesys;
- kaltė – kaltinti save, ypač mažesni vaikai mano, kad jie savo elgesiu, mintimis ar norais yra prisidėję prie išsiskyrimo. Tėvų kalbos kad, jie nebegali išlaikyti savo vaikų, dėl to ir turi išvykti, taip pat skatina vaikus kaltinti save.
- baimė – būti vienam, išsiskirti su tėvais;
- liūdesys, prislėgtumas;
- ilgėjimasis.

Kalbant apie tėvų migraciją patiriančius vaikus, galima būtų pritaikyti Boss (1999) aprašytą (cit. pagal Abrams, 2001) ambivalentiškos netekties, kuri yra nebaigta ir neaiški, sampratą. Tokia netektis gali būti dvejopa: vienu atveju žmonės šeimos narių yra suvokiami kaip fiziškai nesantys, tačiau psichologiškai egzistuoja (dingę žmonės, tėvams vaikai – palikti, kuriuos kiti įvaikino ir pan.). Tokiose situacijose gedėjimas negali būti užbaigtas, nes yra neaiškūs netektį supantys faktai. Kitu ambivalentiškos netekties atveju žmogus suvokiamas kaip esąs fiziškai, tačiau psichologiškai ar emociškai neprieinamas (esant priklausomybėms, somatinėms ligoms,

neištikimybei ir kt.). Ambivalentiškos netekties atveju įprastiniai gedėjimo ritualai yra nepriimtini ir neprieinami, ir todėl gedulas nesibaigia. Tokį gedulą dažnai komplikuoja ir stigma, kuri susijusi su daugeliu tokių netekčių: pavyzdžiui, gėda dėl psichikos ligos, skyrybų ar kai kurių chroniškų ligų. Tai sukuria izoliaciją (Abrams, 2001).

Netekties samprata gali būti taikoma ir kalbant apie tėvų išsiskyrimą dėl migracijos išgyvenančius vaikus. Tėvams išvykus, jie, nors dažnai fiziškai neprieinami, tačiau iš tiesų egzistuoja. Tikimasi, kad išvykimas bus laikinas, tad leidimas gedėti nesuteikiamas. Vaiko gedėjimas gali būti neatpažintas – jis neleistinas, o apie netektį nekalbama. Tokiais atvejais gedėjimo emocijos, pavyzdžiui: liūdesys, pyktis ir neviltis, gali užsitęsti, nes nėra viešos erdvės, kur jas išreikšti. Emigrantų šeimose dažnai nėra aiškios ribos, kada santykiai atsistatys, ir todėl vaiko reakcijos gali būti chroniškos, o ne staigios ir aštrios (Suárez-Orozco, Todorova, Louie, 2002). Nurodoma, kad vaiko psichologinei gerovei yra labai svarbus gebėjimas išsaugoti išvykusiojo psichologinį egzistavimą (Silverman, 2000; cit. pagal Suárez-Orozco, Todorova, Louie, 2002). Jei vaiko globa nenutrūksta ir suaugusieji suteikia vaikui galimybę palaikyti kontaktą su kartu negyvenančiu šeimos nariu, vaikas lengviau įprasmina netektį ir ją akomodouoja, kalbant J.Piaget terminais (Silverman, 2000).

Atotolio šeimose labai dažnai pasireiškia liūdesio ir vienatvės jausmai. Vienišu laikomas žmogus, kuris gyvena vienas ir nepalaiko reguliarių santykių su giminėmis artimaisiais (Leliūgienė, 2002). Vieništumo jausmas ne visada yra susijęs su vienatve. Žmogus gali pasijusti vienišas būdamas didelėje žmonių grupėje. Paaugliai dažniau nei suaugusieji jaučiasi vieniši. Vieništumas verčia ieškoti socialinių ryšių, kurie padėtų išgyventi. Vieniši žmonės jaučiasi pasmerkti nepastoviams ir nuolat žlungantiems socialiniams ryšiams. Jie į viską žiūri pesimistiškai, kaltina save dėl blogų socialinių santykių, yra įsitikinę, kad nepajėgia kontroliuoti daugelio dalykų (Myers, 2008).

Emigrantų vaikų vieništumas apibūdinamas dvejopai:

- 1) vieništumui suteikiama „laukimo“ reikšmė (elgesio charakteristika);
- 2) jautrumo arba agresyvumo reikšmė (emocinės būklės charakteristika).

Vieništumas, kaip laukimas, apibūdinamas kaip pastovus laukimas tėvų skambučio, dovanos, tėvų atvykimo atostogoms ar galutinio sugrįžimo. Dar vienas svarbus laiko pajautos ypatumas yra tėvų sugrįžimo kaip vaiko gyvenimo „centrinio“ įvykio įsitvirtinimas. Visi kiti vaiko gyvenimo įvykiai yra surikiuojami šio reikšminio įvykio atžvilgiu (Juozeliūnienė, Kanapienienė, Kazlauskaitė, 2008).

Dauguma turimų vienatvės sampratos modelių moksliniu atžvilgiu iki galo jos nepaaiškina. Remiantis psichodinamine problemos traktuote, vienatvė atspindi kai kuriuos asmenybės bruožus: narcisizmą, didybės maniją, priešišumą. Pasak Ščiukinos (cit. Leliūgienė,

2002), paaugliai, šeimoje neįgiję atitinkamų socialinių santykių praktikos, bendraudami su bendraamžiais, patiria sunkumų. Nesugebėjimas realizuoti savo jausmų paauglystėje vėliau sąlygoja sunkią vienatvę. Antroji vienatvės susijusi atsiradimo priežastis su socialiniais santykiais, tokiais kaip prierašumas, vadovavimas, vertinimas; ji atsiranda esant nepakankamam socialiniam individo aktyvumui, kuris siaurina socialinius jo poreikius. Galima skirti dvi vienatvės rūšis: emocinę, kai trūksta konkretaus artimo asmens, ir socialinę, kai trūksta tam tikros bendravimo aplinkos.

Vienatvės tipai:

1. Kosminis. Susijęs su unikalios savo likimo supratimu – vienas labiausiai komplikotų ir sudėtingų išgyvenimų.
2. Kultūrinis. Susijęs su tradicijomis, papročiais, pvz., emigrantų išgyvenimai, netekus tėvynės.
3. Socialinis. Susijęs su aplinka, pasireiškiantis izoliuotumu, tremtimi, atskirtimi.
4. Asmenybinis. Labiausiai paplitęs ir susijęs su vieno žmogaus įtaka kitam, su kuriuo jis užmezga „aš - tu“ santykius, galinčius peraugti į „mes“.

Žmonės dažnai išgyvena kelių formų vienatvę vienu metu, ir tai asmenybę labai sukrečia. Keturiasluoksnės vienatvės modelis leidžia teigti, kad vienatvė yra potencialus streso šaltinis ir individualių tragedijų kaltininkas. Daugeliu atveju nepakeliamos vienatvės pasekmė – anomalija (Leliūgienė, 2002). Pirmiausiai tėvų emigraciją patyrę vaikai vieniši jaučiasi dėl tėvų išvykimo, vėliau – dėl galimo socializacijos trūkumo. Tėvų emigracijos įtakotą vienatvę apsunkina tai, kad vaikų asmenybė nėra susiformavusi, jiems, lyginant su suaugusiais žmonėmis, sunkiau adaptuotis prie vienatvės.

Dažniausiai vienišuosius kamuoja nerimas ir baimė dėl savo žemiškosios fizinės egzistencijos. Vaiko pasaulyje tėvai, šeima yra pagrindiniai, artimiausi asmenys garantuojantys saugumo jausmą. Tėvai dažnai mano, kad namų sienos, darželis ir mokykla ar kiemo draugai vaikui kuria saugumą, dėl to emigruodami palieka juos gimtinėje. Tėvams išvykus, fizine prasme šeimos nelieka. Vadinasi, nelieka ir vadinamųjų savų namų, tai net suaugusiajam kelia nerimą.

Neramu, nes nebus kam ateiti į pagalbą susirgus, kai bus liūdna. Tai racionali baimė ir žmonės ieško bendrystės su kitais, galvodami: „Aš padėsiu tau, o tu man“. Tačiau daug didesnę ir svarbesnę pavojų vienatvė kelia asmenybės brendimo raidai. Šis pavojus tarytum neigimas, nepastebimas, bet jis pakeičia žmogaus psichiką ją nuskurdindamas ir iškreipdamas pasaulio bei kitų matymą. Žinodamas, jog iš niekur nesulauks pagalbos, asmuo ima rūpintis tik savimi, tampa egocentriškas ir mano, kad jo reikalai patys svarbiausieji. Taip visiškai nutolstama nuo kitų ir vienatvė darosi dar gilesnė. Nejučiomis žmogus pats save izoluoja, nutraukia visus ryšius.

Internetinėje psichologų konsultacinėje svetainėje http://www.psyvirtual.lt/straipsniai/mano_vaikai1.html aštuntus metus vyksta projektas „Psichologinės konsultacijos internetu“. Šis projektas tapo gana populiarus tarp 6 – 17 metų amžiaus vaikų dėl to, kad internetu klausimą užduoti daug lengviau (niekas tavęs nemato/negirdi/nepažįsta/tai yra anonimiška), ir dėl to, kad vaikų poreikis gauti atsakymus į jiems neaiškius klausimus yra didžiulis.

Čia dažnai vaikai kreipiasi pagalbos dėl sunkumų santykiuose su tėvais. Ketvirtadaliui vaikų visi sunkumai šeimoje yra susiję su tėvų išvykimu į užsienį: liūdesys ir ilgesys, baimė būti paliktam, baimė, kad tėvams nieko netiktų, pyktis ant tėvų, pasikeitusi bendravimo forma ir pan. Tai rodo, jog tėvų emigraciją į užsienį atsiliepia vaikų psichologinei sveikatai ir sukelia jiems intensyvius išgyvenimus.

Dar viena ne maža vaiko egzistencijai, asmenybės formavimosi, aplinkos suvokimo šeimos modelio perėmimo problema yra ta, kad remiantis Lietuvos Respublikos Statistikos departamento duomenimis ir atliktais tyrimais yra ta, kad vis sparčiau didėja skaičius šeimų, kuriose išvykęs tikėtis, tai reiškia, kad mama viena rūpinasi vaikais, buitimi. Šiais atvejais kyla ne mažai auklėjimo sunkumų, kurie gali turėti didelę įtaką vaiko ateičiai. Skaudžiai išsiskyrimo situaciją išgyvena ir patys tėvai, nes sprendimas išvykti ir palikti vaikus ir šeimą jų pačių. Todėl pagerėjusi finansinė situacija dažnai paskatina, vaikų ir savas nuoskaudas, užglaistyti dovanomis, pinigais. Taip bandydami įrodyti, kad jie tebemyli savo vaikus ir tarsi norėdami pateisinti išvykimą įrodo, kad emigracija jų šeimai buvo naudinga ir nenori suprasti, kad materialiniai dalykai niekada nepakeis tiesioginio vaikų emocinio intelekto ugdymo ir emocinių ryšių palaikymo.

Apžvelgę literatūrą apie mechanizmus ir būdus, kurie leistų geriau suprasti, kodėl vaikų išsiskyrimas su tėvais siejasi vaikų psichologiniais sunkumais, pastebime, kad dažnai vien vaikų išsiskyrimo su tėvais faktas nėra pakankamas norint paaiškinti vaikų sunkumus (nors egzistuoja ir tokia hipotezė). Galima išskirti bent aštuonis išsiskyrimo poveikio vaikams kelius, kuriuose atsižvelgiama į papildomus paties vaiko ir konteksto veiksnius – vaiko raidos tarpsnį, tėvų asmenybės savybes, auklėjimo strategijas, konfliktus tarp tėvų, stresą keliančius įvykius ir pan. Šios hipotezės gali būti pritaikytos ir aiškinant atotolio vaikų psichosocialinį funkcionavimą.

II. PSICHOSOCIALINĖS PAGALBOS ATOTOLIO ŠEIMŲ VAIKAMS TYRIMO ORGANIZAVIMAS IR METODOLOGIJA

II.1. Tyrimo metodologinės nuostatos

Pažintinės (kognityvinės) raidos teorija pirmiausia yra siejama su šveicarų psichologu J. Piaget (Žukauskienė, 1998). „Pažinimas – tai procesas, kuriuo pažįstame ir suprantame mus supantį pasaulį. Pažinimas susieja išmokimo, suvokimo, atminties ir supratimo procesus” (Ališauskienė ir kt., 2003).

Psichosocialinės raidos teorija naudinga analizuojant vaikų ir tėvų, vaikų ir senelių, tėvų ir senelių ir pan. tarpusavio sąveiką, giliau suprantant kiekvieno iš amžiaus tarpsnių psichosocialinius aspektus.

Sistemų teorijoje žmogus yra suvokiamas kaip sistema. Sistemos darna gali sutrikti dėl individo ir aplinkos (ekologinių) sąlygų netinkamos sąveikos ar sistemos išardymo. Tai neleidžia nei pačiam žmogui, nei aplinkai vystytis ir tobulėti (Vitkauskaitė, 2001). Šeima pripažįstama pirminiu vaiko socializacijos šaltiniu ir reikšmingiausiu ankstyvosios raidos veiksniumi (Ališauskienė, 2005 cit. Bronfenbrenner, 1981).

Šiame tyrime buvo pritaikytas kiekybinis tyrimo tipas. Remiantis moksliniais metodais sudaroma imtis, asmenys atsako į klausimus ir nustatomas jų atsakymų dažnis bei kitos statistinės atsakymų charakteristikos.

II.2. Tyrimo metodai

II.2.1. Tyrimo duomenų rinkimo metodai

Siekiant išsiaiškinti, kokios yra dažniausios vaikų, kurių vienas iš tėvų arba abu tėvai išvykę, patiriamos krizės bei problemos, kokia teikiama pagalba ir koks specialistų vaidmuo, sprendžiant problemines situacijas, taikomas standartizuoto tipo anoniminės anketinės apklausos metodas (kiekybinio tipo duomenų rinkimo metodas).

Vienas iš populiariausių ir plačiausiai taikomų kiekybinio tyrimo metodų yra apklausa, kuri buvo pritaikyta ir šiam tyrimui. Taikant šį metodą per trumpą laiką ir su nedidelėmis lėšų sąnaudomis galima apklausti daug respondentų. Be to, minėtasis metodas yra lengvai formalizuojamas – tai palengvina surinktų duomenų analizę.

Apklausiai atlikti buvo panaudotas anketavimas. Šis būdas yra plačiausiai taikomas. Anketą sudaro grupė tarpusavyje susijusių klausimų, į kuriuos reikia gauti apklausiamų asmenų (respondentų) atsakymus.

Anketavimas yra atliekamas tam tikru tikslu, t. y. ne sužinoti atskiro asmens nuomonę, bet sudaryti bendrą visos populiacijos apibūdinimą. Sudarant anketas mokyklinio amžiaus vaikams, kurių tėvai ar vienas jų išvykę, dirbti į užsienį, socialiniams pedagogams, pedagogams bei tėvams, vaiko globėjams, likusiems Lietuvoje su vaikais buvo panaudoti dichotominiai (į kuriuos galima atsakyti tik „taip“ arba „ne“), atviri bei uždari klausimai. Siekiant gauti kuo objektyvesnius ir tikslesnius tyrimo duomenis anketose daugiausia buvo užduodami uždari klausimai.

Apklausiai skirtą klausimyną sudarys trys dalys: instrukcija vaikams, tėvams (globėjams), mokytojams ir socialiniams pedagogams, diagnostiniai kintamieji ir demografiniai kintamieji. Instrukcijoje trumpai apibūdinamas tyrimo tikslas ir tyrimą atliekanti institucija.

Klausimyno kintamuosius sudarys 3 dimensijos:

- vaikų patiriamos psichosocialinių problemų dimensija;
- tėvų, mokyklos specialistų ir kitų institucijų teikiamos pagalbos, sprendžiant socialines psichologines problemas dimensija, paaiškinanti specialistams priskiriamas funkcijas, kreipimosi dažnumą ir teiktos pagalbos galimybes;
- vaiko savijautos dimensija, paaiškinanti savijautą, likus su vienu iš tėvų, apsigyvenus su globėju, mokykloje, santykius su mokytojais, psichosocialinės pagalbos vaikui/mokiniui poreikio atitiktį.

Anketą vaikams, kurių tėvai (ar vienas jų) išvykę į užsienį sudaro trys dalys:

- I. Tyrimo pristatymas/instrukcija.
- II. Demografiniai duomenys: lytis, amžius, šeimos sudėtis.
- III. Pagrindinės struktūrinės klausimyno dalys vaikų psichosocialinėms problemoms įvertinti:
 - Vaikų ir tėvų santykiai;

- Santykiai su bendraamžiais, pedagogais ir prižiūrinčiais asmenimis; Čia buvo naudojamos ranginės atsakymo pasirinkimo skalės: labai dažnai, dažnai, retai, labai retai, niekada ir visiškai sutinku, sutinku, abejoju, nesutinku, visiškai nesutinku.
- Vaiko savęs vertinimas. Čia buvo naudojamos ranginės atsakymo pasirinkimo skalės: labai dažnai, dažnai, retai, labai retai, niekada ir visiškai sutinku, sutinku, abejoju, nesutinku, visiškai nesutinku bei būdinga, kartais būdinga, nebūdinga.

Anketą likusiems tėvams, teisėtiems vaikų, kurių abu tėvai išvykę į užsienį, globėjams sudaro sudaro trys dalys:

- I. Tyrimo pristatymas/instrukcija.
- II. Demografiniai duomenys: lytis, amžius, šeimos sudėtis.
- III. Pagrindinės striktūrinės klausimyno dalys vaikų psichosocialinėms problemoms įvertinti:
 - Vaikų ir tėvų santykiai;
 - Santykiai su bendraamžiais, pedagogais ir prižiūrinčiais asmenimis. Čia buvo naudojamos ranginės atsakymo pasirinkimo skalės: labai dažnai, dažnai, retai, labai retai, niekada ir visiškai sutinku, sutinku, abejoju, nesutinku, visiškai nesutinku.
 - Vaiko emocinės būsenos vertinimas. Čia buvo naudojamos ranginės atsakymo pasirinkimo skalės: labai dažnai, dažnai, retai, labai retai, niekada ir visiškai sutinku, sutinku, abejoju, nesutinku, visiškai nesutinku.

Anketą pedagogams, socialiniams pedagogams, psychologams sudaro trys dalys:

- I. Tyrimo pristatymas/ instrukcija.
- II. Demografiniai duomenys: amžius, lytis, darbo mokykloje stažas, pareigos.
- III. Pagrindinės struktūrinės klausimyno dalys vaikų psichosocialinėms problemoms ir pagalbai įvertinti:
 - Atotolio šeimų vaikų problemos ir jų dažnumas;
 - Problemų mažinimo priemonės ir pagalbininkai.

Naudotas kiekybinio tyrimo metodas – uždaro tipo anoniminis klausimynas. Klausimynas sudarytas remiantis T. Butvilo (2007), I. Juozeliūnienės, Kanapienienės, Kazlauskaitė (2008), G. Malinausko (2007), A. Maslauskaitės, V. Stankūnienės (2007) teoriniais pagrindais bei tyrimais.

Buvo taikomas sociologinės informacijos rinkimo būdas – anketavimas, kur respondentai patys raštu atsako į tyrėjo pateiktus anketos klausimus. Šis tyrimo metodas buvo naudotas siekiant nustatyti su kokiomis psichosocialinėmis problemomis susiduria vaikai, kurių tėvai ar veinas jų, yra išvykę į užsienį dirbti.

Atliekant mokyklinio amžiaus vaikų apklausą, buvo vykdoma dalinai grupinė anketinė apklausa. Anketos išdalijamos tiems vaikams, kurių tėvai ar veinas iš jų, išvykę dirbti į užsienį, klasės valandėlės metu. Klasėse buvo iki 8 tokių vaikų.

Pedagogams, socialiniams pedagogams ir psichologams anketos buvo išdalintos mokytojų kambaryje pertraukos metu.

Anketų skirtų tėvams ir vaiko globėjams anketų pildymą kontroliuoja mokyklų socialiniai pedagogai.

Tyrimo duomenims rinkti buvo pasirinktos dvi Klaipėdos rajono bendrojo lavinimo mokyklos taip pat anketa patalpinta internetiniame tinklapyje manoapklausa.lt ir anketų nuorodos platinamos „facebook“ socialinio tinklaraščio pagalba, bei elektroniniu paštu.

II.2.2. Tyrimo duomenų apdorojimo metodas

Tyrimo apklausos duomenys statistiškai apdoroti, naudojant statistinės programinės įrangos paketą SPSS 17.0. Tyrimo duomenų analizei naudoti šie statistinės analizės metodai:

- aprašomosios statistikos metodas;
 - kryžminės klasifikacijos lentelės (crosstabs).
- Aprašomajai informacijai skaičiuoti naudota:
- vienodų įverčių dažniai ir procentinės reikšmės;
 - amžiaus vidurkis ir standartinis nuokrypis ($x \pm SD$).

Ryšio ir skirtumo analizei naudojamos kryžminės klasifikacijos lentelės.

Statistinės išvados darytos remiantis Student t kriterijumi. Vienas iš pagrindinių šio kriterijaus taikymo sąlygų reikalauja, kad populiacijos, iš kurios atrinkta imtis, požymio reikšmių skirstinys būtų suderinamas su normaliuoju skirstiniu.

Skirtumai tarp kokybinių dydžių – tiriamųjų demografinių charakteristikų ir požiūrio į atotolio šeimų vaikų psichosocialinės pagalbos poreikius įvertinami taikant chi kvadrato (χ^2) rodiklį. Statistinis skirtumo tarp rodiklių reikšmingumas vertinamas pagal reikšmingumo lygmens reikšmę (p).

II.3. Tyrimo imtis

Tiriamųjų imtis – $N_1 = 80$, $N_2 = 80$ ir $N_3 = 69$.

Tyrimo populiacija yra patogioji, nes pasirinkti respondentai yra vaikai, kurių tėvai ar veinas iš jų išvykę į užsienį ir jų likę tėvai ar globėjai bei pedagogai, kurie kasdieną susiduria su šiais vaikais.

Tiriamąjį kontingentą sudarė mokyklinio amžiaus vaikai, jų tėvai/globėjai, socialiniai pedagogai, psichologai bei mokytojai/klasės auklėtojai.

Respondentų atranka: tikslinė atranka: remiantis mokyklų socialinių pedagogų pateikta informacija iš vaiko socialinio paso anketos buvo išdalintos emigrantų vaikams, jų likusiems tėvams ar globėjams ir mokyklų pedagogams, psichologams ir socialiniams darbuotojams.

Imties dydis: kiek žmonių apims tyrimą:

$$n = \frac{1}{\Delta^2 + 1/N} \quad (1)$$

n - imties dydis

Δ – leidžiamas imties paklaidos dydis ($\Delta = 0,05$)

N – generalinis visumos dydis

Apskaičiuojama šio tyrimo imtis:

$$74 = \frac{1}{0.05^2 + 1/90} \quad (2)$$

Orientuotasi į generalinę aibę, kurią sudarė 90 respondentų. Apskaičiavus pagal formulę, imties dydis sudaro 74 respondentų. Išdalinus 90 anketas, analizei sulaukta 80. Šis rodiklis faktiškai atitinka imties dydžio apskaičiavimą. Pedagogams išdalinta 80 anketų, analizei sulaukta 69 ir šis rodiklis faktiškai atitinka imties dydžio apskaičiavimą.

Respondentai.

Tyrimo dalyvavo dvi tiriamųjų grupės:

- Pirmoji tiriamųjų grupė – 80 vaikų;
- Antroji tiriamųjų grupė – 80 tėvų/globėjų;
- Trečioji tiriamųjų grupė – 69 pedagoginiai darbuotojai.

Socialinės – demografinės tiriamųjų vaikų charakteristikos

Tyrimo imtį sudaro mokyklinio amžiaus vaikai (7 – 19 metų), kurių abu tėvai ar vienas jų išvykę į užsienį. Tyrimo dalyvavo 80 atotolio vaikų. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių ir lytį pateikiamas 1-ame paveikslėlyje.

1 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių ir lytį

Tyrimo dalyvavo 15 (41,7 proc.) 11-14 metų berniukų ir 5 (11,4 proc.) 11-14 metų mergaičių bei 21 (58,3 proc.) 15-19 metų berniukų ir 39 (88,6 proc.) 15-19 metų mergaičių (žr. 1-ą pav.).

2 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal tai, kuris iš tėvų išvykęs ir pagal lytį

Tyrimo dalyvius (vaikus) suskirsčiau į tris kategorijas pagal išsiskyrimo su tėvais pobūdį (žr. 2 pav.):

- 1) Vaikai, kurių mama išvykusi dirbti į užsienį;
- 2) Vaikai, kurių tėtis išvykęs dirbti į užsienį;
- 3) Vaikai, kurių abu tėvai išvykę dirbti į užsienį.

12 (15 proc.) vaikų nurodė, jog išvykusi į užsienį yra mama, 64 (80 proc.) vaikų išvykęs į užsienį yra tėtis ir 4 (5 proc.) vaikų išvykę į užsienį yra abu tėvai. Vaikų pasiskirstymas pagal lytį ir tai, kuris iš tėvų yra išvykęs, yra pateikiamas 2-ame paveikslėlyje.

3 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal tai, kiek seniai tėvai yra išvykę į užsienį, ir lytį

11 (13,8 proc.) vaikų tėvai yra išvykę į užsienį iki 2 metų, 23 (28,8 proc.) – 2-4 metai, 12 (15 proc.) – 5-7 metai, 19 (23,8 proc.) – 8-10 metų ir 15 (18,8 proc.) – daugiau nei 10 metų. Vaikų pasiskirstymas pagal lytį ir tai, kiek metų tėvai yra išvykę į užsienį pateikiamas 3-ame paveikslėlyje.

4 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal tai, su kuo jie šiuo metu gyvena, ir lytį

71 (88,8 proc.) vaikų gyvena su likusiu vienu iš tėvų, 5 (6,3 proc.) – su seneliais, 2 (2,5 proc.) – su giminaičiais ir 2 (2,5 proc.) – su globėjais. Vaikų pasiskirstymas pagal lytį ir tai, su kuo jie šiuo metu gyvena pateikiamas 4 – ame paveikslėlyje.

5 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal tai, kaip dažnai jie bendrauja su tėvais, ir lytį

22 (27,5 proc.) vaikų su išvykusiais tėvais bendrauja kasdien, 30 (37,5 proc.) – 2-3 kartus per savaitę, 11 (13,8 proc.) – kartą per savaitę, 8 (6,3 proc.) – kartą per mėnesį ir 4 (5 proc.) – išvis nebendrauja. Vaikų pasiskirstymas pagal lytį ir tai, kaip dažnai jie bendrauja su išvykusiais tėvais, pateikiamas 5 – amė paveikslėlyje.

2 (2,5 proc.) vaikų su išvykusiais tėvais susimato kartą per mėnesį, 39 (48,8 proc.) – kartą per du mėnesius, 26 (32,5 proc.) – kartą per pusė metų, 10 (12,5 proc.) – kartą per metus ir 3 (3,8 proc.) – rečiau nei kartą per metus. Vaikų pasiskirstymas pagal lytį ir tai, kaip dažnai jie susimato su išvykusiais tėvais, pateikiamas 6-ame paveikslėlyje.

6 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal tai, kaip dažnai jie susimato su tėvais, ir lytį

Socialinės – demografinės apklaustųjų tėvų/globėjų charakteristikos

Tyrimo taip pat dalyvavo 80 tėvų/globėjų, kurių pasiskirstymas pagal amžių ir lytį pateikiamas 7-ame paveikslėlyje.

7 pav. Apklaustųjų tėvų/globėjų pasiskirstymas pagal amžių ir lytį

24 (30 proc.) apkaustų tėvų/globėjų yra 26-35 metų amžiaus, 38 (47,5 proc.) – 36-45 metų amžiaus, 10 (12,5 proc.) – 46-55 metų amžiaus ir 8 (10 proc.) – 56-65 metų amžiaus (žr. 7-ą pav.).

8 pav. Apklaustųjų tėvų/globėjų pasiskirstymas pagal išsilavinimą ir lytį

42 (52,5 proc.) apklaustųjų tėvų/globėjų turi aukštąjį išsilavinimą, 20 (25 proc.) – profesinį, 12 (15 proc.) – vidurinį ir 6 (7,5 proc.) – pagrindinį. Apklaustųjų tėvų/globėjų pasiskirstymas pagal išsilavinimą ir lytį pateikiamas 8-ame paveikslėlyje.

9 pav. Apklaustųjų tėvų/globėjų atsakymų pasiskirstymas pagal tai, dėl kokių priežasčių jų situotkinis išvyko iš Lietuvos

9 paveikslėlyje matome, kad net 82 proc. tėvų išvyko į užsienį dėl finansinių priežasčių, 8 proc. dėl noro kažką keisti, 5 proc. dėl turtingesnės šalies privalumų ir 5 proc. dėl noro tobulėti.

II.4.

Tyrimo eiga ir etika

Tyrimo vieta.

Tyrimas buvo atliekamas 2013 metų kovo – balandžio mėnesiais. Klaipėdos rajono progimnazijoje ir gimnazijoje.

Tyrimo eiga.

Tyrimo eigą sudaro trys etapai: pirmas etapas – renkama ir sisteminama mokslinė literatūra; antras etapas – bendrojo lavinimo mokyklų socialinių pedagogų pagalba parenkami respondentai, kurie užpildė tyrimo anketas; trečias etapas – sisteminami ir aprašomi tyrimo rezultatai. Respondentams buvo išdalintos anoniminės anketos, pristatytas tyrimo tikslas, problemos aktualumas, kas atlieka tyrimą ir kad tyrimo duomenys bus panaudoti tik baigiamajame darbe ir jeigu pageidaus, bus supažindinti su tyrimo rezultatais.. Tiriamieji savanoriškai sutiko dalyvauti tyrime. Anketas respondentai užpildo patys savarankiškai.

Tyrimo etika.

Prieš atliekant tyrimą, leidimas atlikti anketinę apklausą buvo suderinti su mokyklų direktoriais. Jiems leidus apklausa buvo pradėta vykdyti socialinių pedagogų pagalba. Socialiniai pedagogai noriai įsitraukė į apklausos organizavimą, nes tyrimo problema yra aktuali mokyklose ir jie siekia gauti kuo tikslesnius rezultatus.

Tyrimas buvo atliktas remiantis šiais etikos principais (Kardelis, 2002; Bitinas, Rupšienė, Žydžiūnaitė, 2008):

- respondentai buvo supažindinti su tyrimo tikslu, buvo užtikrintas respondentų anonimiškumas bei jų pateiktos medžiagos konfidencialumas;
- respondentai bet kuriuo metu galėjo atsisakyti tyrimo;
- pateikus anketą tyrimo dalyviai galėjo reikšti savo nuomonę ir jiems nebuvo daroma jokia įtaka;
- respondentams paaiškinta, kad gauti rezultatai bus pateikiami apibendrintai;
- tyrimo metu buvo išsaugotas tyrimo dalyvių konfidencialumas. Konfidencialumas – vienas iš tyrimo dalyvių teisių apsaugos būdų. Šio principo esmė yra tyrėjo pasižadėjimas išlikti ištikimam tam, kuris jam padėjo tyrime;
- anketas pildantys respondentai jas galėjo pildyti patogiu laiku, tyrėjas neįtakojo tiriamųjų, respondentai galėjo jaustis laisvai, nes nebuvo stebimi tyrėjo;
- respondentai savo noru sutiko dalyvauti tyrime.

Anketinėje apklausoje dalyvaujantiems vaikų tėvams/globėjams bei pedagogams buvo paaiškintas anketos tikslas, akcentuojama atsakymų svarba, užtikrinta, jog bus laikomasi konfidencialumo ir anonimiškumo. Anketos pradžioje respondentai buvo įspėti, jog duomenys prieinami tik tyrėjui (Kardelis, 2002; Bitinas, Rupšienė, Žydžiūnaitė, 2008; Pruskus, 2003).

III. PSICHOSOCIALINĖS PAGALBOS ATOTOLIO ŠEIMŲ VAIKAMS KIEKYBINIO TYRIMO REZULTATAI

III.1. Vaikų ir tėvų atsakymų apie psichosocialinės pagalbos poreikio atotolio šeimų vaikams sąsajos

Atsakymus apie vaikų psichosocialines problemas (išreikštą elgesio ir emocijų sunkumais) pateikė tėvai ir vaikai. Pirmiausia šių respondentų atsakymus palyginome tarpusavyje.

71 (88,8 proc.) vaikų gyvena su likusiu vienu iš tėvų, 5 (6,3 proc.) – su seneliais, 2 (2,5 proc.) – su giminaičiais ir 2 (2,5 proc.) – su globėjais. Vaikų pasiskirstymas pagal lytį ir tai, su kuo jie šiuo metu gyvena pateikiamas 4 – amė paveikslėlyje.

Vaikų buvo prašoma įvertinti, kaip jie jaučiasi, kuomet šalia nėra tėvų (vieno iš tėvų). Taip pat apklaustų tėvų/globėjų buvo prašoma įvertinti, kaip, jų manymu, vaikas jaučiasi. Rezultatai pateikiami 1-oje lentelėje.

1 lentelė
Vaikų emocinės būsenos pagal pačių vaikų ir juos auginančių tėvų/globėjų įvertinimus palyginimas

Emocinė būsena	Vaikai	Tėvai	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Liūdnas	4,40 ± 0,493	4,40 ± 1,026	0,000	1,000
Sutrikęs	3,10 ± 1,051	3,10 ± 1,051	0,000	1,000
Piktas	3,30 ± 0,906	3,40 ± 0,805	-0,738	0,462
Įskaudintas	3,70 ± 0,644	3,00 ± 0,779	6,191	0,000
Vienišas	3,50 ± 0,675	3,50 ± 0,811	0,000	1,000
Džiaugiasi	2,20 ± 0,604	2,50 ± 0,675	6,913	0,000
Nieko nejaučia	1,90 ± 1,228	1,70 ± 1,195	1,044	0,298

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Pačių vaikų teigimu, nesant tėvams (vienam iš tėvų) šalia, jie labiausiai jaučiasi *liūdni* ($4,40 \pm 0,493$), *įskaudinti* ($3,70 \pm 0,644$), *vieniši* ($3,50 \pm 0,675$). Tėvų vertinimu, vaikai labiausiai jaučiasi *liūdni* ($4,40 \pm 1,026$), *vieniši* ($3,50 \pm 0,811$) ir *pikti* ($3,40 \pm 0,805$). Taikant Student-t kriterijų, nustatyta, kad *statistiškai reikšmingai labiau vaikai jaučiasi įskaudinti* nei galvoja jų tėvai/globėjai ($t = 6,191$, $p < 0,001$) bei *statistikai reikšmingai mažiau džiaugiasi tėvų išvykimu* ($t = -6,913$, $p < 0,001$). Tarp kitų emocinių būsenų įverčių statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta (žr. 1-ą lentelę). TMO tyrimo „Šeima abipus sienos“ duomenys taip pat parodo, kad dažniausiai transnacionalinių šeimų motinų/tėvų fiksuojami vaikų elgesio pokyčiai yra liūdesys, nusiminimas. Šios emocijos dažniausios, vaikams reaguojant į pasikeitusią situaciją šeimoje. Tiek vaikų tiek tėvų vertinimu, vaikai nesant tėvams šalia jaučiasi liūdni, vieniši. K. Boumenas savo koncepcijoje išskiria tris pagrindinius vienatvę sąlygojančius veiksniai: 1) susilpnėję ryšiai pirminėje grupėje, 2) šeimos mobilumo augimas, 3) socialinio mobilumo kilimas. Atotolio šeimų vaikus veikia visi trys veiksniai, sąlygojantys vienatvės atsiradimą.

Taip pat tiek vaikų, tiek juos auginančių tėvų/globėjų buvo prašoma įvertinti, kaip dažnai išvykę tėvai domisi vaiko savijauta, mokymosi pasiekimais, santykiais su draugais, santykiais su mokytojais, laisvalaikiu bei buitimi. 2-oje lentelėje matome, kad, pačių vaikų teigimu, dažniausiai išvykę tėvai *domisi mokymosi pasiekimais* ($4,30 \pm 0,786$), *laisvalaikiu* ($4,10 \pm 0,949$), *buitimi* ($4,10 \pm 1,051$). Auginančių tėvų manymu, išvykę tėvai labiausiai domisi vaiko *laisvalaikiu* ($4,80 \pm 0,403$), *buitimi* ($4,70 \pm 0,461$), *savijauta jiems išvykus* ($4,40 \pm 0,805$). Taikant Student-t kriterijų, nustatyta, kad *statistiškai reikšmingai labiau*, auginančių tėvų manymu nei pačių vaikų manymu, išvykę tėvai domisi *vaiko savijauta* ($t = -5,286$, $p < 0,001$), *santykiais su draugais* ($t = -3,267$, $p < 0,01$), *laisvalaikiu* ($t = -3,072$, $p < 0,001$) ir *buitimi* ($t = -4,677$, $p < 0,001$). Tarp domėjimosi mokymosi pasiekimais ir santykiais su mokytojais statistinių skirtumų nenustatyta.

2 lentelė

Domėjimosi sričių pagal pačių vaikų ir juos auginančių tėvų/globėjų įvertinimus palyginimas

	Vaikai	Tėvai	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Savijauta jiems išvykus	3,50 ± 1,293	4,40 ± 0,805	-5,286	0,000
Mokymosi pasiekimai	4,30 ± 0,786	4,20 ± 1,257	0,603	0,547
Santykiais su draugais	3,50 ± 1,031	4,00 ± 0,900	-3,267	0,001
Santykiais su mokytojais	2,70 ± 1,011	2,90 ± 1,228	-1,124	0,263
Laisvalaikis	4,10 ± 0,949	4,80 ± 0,403	-6,072	0,000
Buitis	4,10 ± 1,051	4,70 ± 0,461	-4,677	0,000

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Vaikų ir juos auginančių tėvų/globėjų buvo prašoma įvertinti situacijas, kada labiausiai trūksta išvykusių tėvų. Rezultatai pateikiami 3-ioje lentelėje.

3 lentelė
Situacijų, kada labiausiai trūksta išvykusių tėvų, pagal pačių vaikų ir juos auginančių tėvų/globėjų įvertinimus palyginimas

	Vaikai	Tėvai	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Kai reikia pagalbos mokantis	3,00 ± 0,900	3,60 ± 0,668	-4,789	0,000
Kai nesutaria su kitais šeimos nariais	3,50 ± 1,031	3,00 ± 0,636	3,691	0,000
Kai nesutaria su draugais	2,10 ± 0,704	2,40 ± 1,026	-2,156	0,033
Kai nesutaria su globėjais	1,50 ± 1,031	1,20 ± 0,403	2,424	0,016
Kai nesutaria su mokytojais	2,60 ± 0,922	2,40 ± 0,805	1,461	0,146
Kai nori pasidalinti džiaugsmu	4,50 ± 0,811	4,90 ± 0,302	-4,133	0,000
Kai būna liūdna	4,40 ± 0,668	4,70 ± 0,461	-3,307	0,001
Kai serga	3,70 ± 1,011	4,40 ± 0,922	-4,574	0,000
Per šventes	4,20 ± 0,753	4,10 ± 0,949	0,738	0,462

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Labiausiai, pasak vaikų, išvykusių tėvų jiems trūksta, kai jie nori *pasidalinti džiaugsmu* ($4,50 \pm 0,811$), kai būna *liūdna* ($4,40 \pm 0,668$) bei *per šventes* ($4,20 \pm 0,753$). Auginančių tėvų/globėjų manymu, vaikams labiausiai trūksta išvykusių tėvų, kai nori pasidalinti džiaugsmu ($4,90 \pm 0,302$), kai liūdna ($4,70 \pm 0,461$) ir kai serga ($4,40 \pm 0,922$). Taikant Student-t kriterijų, statistiškai reikšmingai labiau, auginančių tėvų manymu nei pačių vaikų manymu, vaikams trūksta išvykusių tėvų, kai reikia pagalbos mokantis ($t = -4,789$, $p < 0,001$), kai nesutaria su draugais ($t = -2,156$, $p < 0,05$), kai nori pasidalinti džiaugsmu ($t = -4,133$, $p < 0,001$), kai būna liūdna ($t = -3,307$, $p < 0,05$), kai serga ($t = -4,574$, $p < 0,001$). Statistiškai reikšmingai labiau, pačių vaikų manymu nei juos auginančių tėvų nuomone, *vaikams trūksta išvykusių tėvų, kai jie nesutaria su kitais šeimos nariais* ($t = 3,691$, $p < 0,001$) ir *kai nesutaria su globėjais* ($t = 2,424$, $p < 0,05$) (žr. 3-ią lentelę). Remiantis psichosocialinės raidos teorija, *vaiko ir tėvų nuolatinis fizinis kontaktas yra būtina (nors nepakankama) sėkmingos vaiko raidos sąlyga*. Svarbiausia artimo kontakto funkcija yra užtikrinti fizinį ir psichologinį saugumą artimų santykių kontekste. Užtikrintas saugumo jausmas ir leidžia aktyvuoti kitas svarbias elgesio sistemas, tokias kaip tyrinėjimo ir socialinio elgesio: vaikui tai labai svarbu, norint sėkmingai vykdyti kylančias raidos užduotis (pavyzdžiui, užmegzti santykius su bendraamžiais, mokytis) (Crittenden, Dallos, 2009).

10 pav. Vaikų pastebėjimai apie tai, kokie santykiai tapo tarp jų ir išvykusių tėvų (vieno iš tėvų)

Vaikų buvo klausama, kokie santykiai tapo tarp jų ir jų tėvų (vieno iš tėvų) jiems išvykus. 10 paveikslėlyje matome, kad vaikai labiausiai akcentuoja tai, kad tėvai labiau *jais pasitiki* (20 proc.), *kai iškyla problemos, jie patys priima sprendimus* (13,8 proc.), *tėvai jiems daugiau leidžia* (12,5 proc.), *tėvai tapo lyg draugai* (10 proc.). Taikant χ^2 kriterijų, tarp berniukų ir mergaičių atsakymų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 7,576$, $p = 0,670$, $p > 0,05$).

11 pav. Vaikus auginančių tėvų pastebėjimai apie tai, kokie santykiai tapo tarp jų vaikų ir išvykusių tėvų (vieno iš tėvų)

Tėvų taip pat buvo klausiama, kokie santykiai tapo tarp vaikų ir tėvų (vieno iš tėvų), jiems išvykus. 11 paveikslėlyje matome, kad *tėvai labiausiai akcentuoja tai, kad tėvai daugiau leidžia vaikui (25 proc.), tėvai pradėjo labiau pasitikėti vaiku (20 proc.), tėvai labiau domisi vaiko problemomis (20 proc.), vaikas labiau kontroliuojamas ir turi elgtis pagal tėvų norą (18 proc.)*.

Kaip nurodoma literatūroje, tokie pasitikėjimu, pagarba ir kartu reiklumu grįsti paauglių ir tėvų santykiai yra vienas iš svarbiausių paauglio teigimą socializaciją sąlygojančių veiksnių (Ramanauskienė, Valantinas, Endriulaitienė, 2003). Todėl galima teigti, jog paaugliai, kurie rinkosi šias santykių charakteristikas yra linkę ieškoti ir kurti naujus santykius su aplinka ir joje jaučiasi saugūs, savimi pasitikintys.

Vaikams gali būti nesuprantamos ir jų ilgesį, emocinį nepasitenkinimą keliančios priežastys, kurios tėvams atrodo visiškai akivaizdžios. Migracijos naudos, dėl kurių tėvai ryžtasi palikti vaikus ir kurios tėvams turi vieną vertę, vaikams turi visai kitą. Materialinė gerovė, kurią gali garantuoti tėvų išvykimas, vaikams gali būti mažesnė vertybė, nei tai gali atrodyti tėvams. (Maslauskienė, Stankūnienė, 2007).

12 pav. Vaikų ir vaikus auginančių tėvų nuomonės apie tai, ar išvykusieji tėvai palaiko vaiką, palyginimas

Tiek vaikų, tiek tėvų buvo klausama, ar išvykusieji tėvai palaiko ir *supranta vaiką*. 63 (78,8 proc.) vaikų ir 62 (77,5 proc.) tėvų atsakė teigiamai ir tik 1 (1,3 proc.) vaikas ir 0 (0 proc.) tėvų atsakė neigiamai. 16 (20 proc.) vaikų ir 18 (22,5 proc.) tėvų teigė, jog išvykę tėvai ne visada palaiko ir supranta vaiką (žr. 12 pav.) Taikant χ^2 kriterijų, tarp vaikų ir tėvų atsakymų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 1,126$, $p = 0,570$, $p > 0,05$). Taip pat, taikant χ^2 kriterijų, tarp berniukų ir mergaičių atsakymų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 1,613$, $p = 0,446$, $p > 0,05$).

13 pav. Vaikų atsakymai, dėl ko jie labiausiai jaudinasi, tėvams išvykus

Vaikų buvo klausiama, dėl ko jie labiausiai jaudinasi tėvams išvykus. 13 paveikslėlyje matome, kad daugiausia, t.y. 43 (53,8 proc.) vaikų bijo, kad jiems kas blogo nenutiktų ir 28 (35 proc.) trūksta tėvų paramos ir palaikymo. Taikant χ^2 kriterijų, tarp berniukų ir mergaičių atsakymų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 2,026$, $p = 0,845$, $p > 0,05$). Vaikų baimė, kad tėvams nieko blogo nenutiktų atsiranda tada, kai tėvų nėra šalia ir kai negali kada panorėjęs su jais bendrauti. Nuolatinis gyvenimas baimėje ir streso dėl išsiskyrimo su artimais mylimais žmonėmis labai kenkia vaiko gyvenimo kokybei.

14 pav. Pačių vaikų ir vaikus auginančių tėvų nuomonės apie tai, su kuo vaikas mėgsta leisti laiką

Tiek vaikus auginančių tėvų, tiek pačių vaikų buvo klausiama, su kuo jie labiausiai mėgsta leisti laiką. Daugiausia, t.y. 55 (68,8 proc.) vaikų ir 50 (62,5 proc.) tėvų atsakė, jog su *draugais*. Tiek vaikus auginančių tėvų, tiek pačių vaikų nuomone, *mažiausiai* vaikai laiko leidžia su *seneliais* (atitinkamai 2,5 proc. ir 0 proc.) *ir su tėčiu* (atitinkamai 2,5 proc. ir 0 proc.) (žr. 14 pav.). Taikant χ^2 kriterijų, tarp vaikų ir juos auginančių tėvų atsakymų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 6,781$, $p = 0,342$, $p > 0,05$).

Vaikų ir juos auginančių tėvų buvo klausiama, kaip, išvykus tėvams, pasikeitė vaikų santykiai su bendraamžiais, mokymosi rezultatai, santykiai su auginančiais tėvais bei santykiai su pedagogais.

15 paveikslėlyje matome, kad daugiausia, t.y. 76 (95 proc.) vaikų teigė, jog išvykus tėvams santykiai su bendraamžiais nepasikeitė. Taikant χ^2 kriterijų, tarp berniukų ir mergaičių atsakymų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 4,083$, $p = 0,130$, $p > 0,05$).

15 pav. Pačių vaikų nuomonė apie tai, kaip išvykus tėvams pasikeitė santykiai su bendraamžiais

16 paveikslėlyje matome, kad daugiausia, t.y. 72 (90 proc.) vaikus auginančių tėvų taip pat mano, jog, išvykus tėvams, vaikų santykiai su bendraamžiais nepasikeitė. 75% respondentų buvo paauglių ir kiti 25% vidurionios vaikystės amžiaus tarpsnio. Tyrime patvirtino šiam amžiaus tarpsniui būdingą bruožą tai, kad labai svarbus draugų buvimas šalia.

16 pav. Vaikus auginančių tėvų nuomonė apie tai, kaip išvykus tėvams pasikeitė santykiai su bendraamžiais

17 paveikslėlyje matome, kad daugiausia, t.y. 55 (68,8 proc.) vaikų ir 54 (67,5 proc.) vaikus auginančių tėvų mano, jog, išvykus tėvams, vaikų mokymosi rezultatai nepasikeitė. Taikant

chi² kriterijų, tarp vaikų ir juos auginančių tėvų atsakymų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 1,963$, $p = 0,743$, $p > 0,05$).

17 pav. Pačių vaikų ir vaikus auginančių tėvų nuomonės apie tai, kaip išvykus tėvams pasikeitė mokymosi rezultatai

Vaikų buvo prašoma įvertinti, kokie yra jų santykiai su auginančiais tėvais. Taip pat apklaustų tėvų/globėjų buvo prašoma įvertinti, kokie jų santykiai su vaikais. Rezultatai pateikiami 4-oje lentelėje.

4 lentelė

Tarpusavio santykių pagal pačių vaikų ir juos auginančių tėvų/globėjų įvertinimus palyginimas

	Vaikai	Tėvai	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Nėra jokių problemų	1,15 ± 0,359	1,15 ± 0,359	0,000	1,000
Žinau, kad visada supras, padės	1,06 ± 0,244	1,28 ± 0,449	-3,719	0,000
Dažnai konfliktuojame	1,83 ± 0,382	2,00 ± 0,000	-4,094	0,000
Beveik nebendrujame	1,98 ± 0,157	1,28 ± 0,449	13,153	0,000

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Taikant Student-t kriterijų, nustatyta, kad *statistiškai reikšmingai labiau* nei vaikai tėvai/globėjai mano, jog vaikai juos *supras ir jiems padės* ($t = -3,719$, $p < 0,001$), jog tarpusavyje *konfliktuoja* ($t = -4,094$, $p < 0,001$), bei *statistikai reikšmingai mažiau* mano, jog tarpusavyje beveik *nebendruoja* ($t = 13,153$, $p < 0,001$) (žr. 4 lentelę).

Vaikų buvo prašoma įvertinti, kokie yra jų santykiai su pedagogais. Taip pat apklaustų tėvų/globėjų buvo prašoma įvertinti, kokie vaikų santykiai su pedagogais. 5-oje lentelėje matome, kad pagal Student-t kriterijų, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp vaikų ir jų tėvų vertinimų

nenustatyta. Labiausiai tiek vaikai, tiek juos auginantys tėvai mano, jog vaikų ir pedagogų santykiai yra konfliktiški (atitinkamai $1,93 \pm 0,265$ ir $1,95 \pm 0,219$).

5 lentelė

Santykių su pedagogais pagal pačių vaikų ir juos auginančių tėvų/globėjų įvertinimus palyginimas

	Vaikai	Tėvai	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Oficialūs	1,21 ± 0,412	1,28 ± 0,449	-0,917	0,360
Šilti	1,43 ± 0,497	1,45 ± 0,501	-0,317	0,752
Konfliktiški	1,93 ± 0,265	1,95 ± 0,219	-0,650	0,517
Pedagogai žino, jog tėvai išvykę	1,35 ± 0,480	1,23 ± 0,420	1,753	0,082

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Vaikų buvo prašoma įvertinti, kokie jie tapo, kuomet išvyko tėvai (vienas iš tėvų). Taip pat apklaustų tėvų/globėjų buvo prašoma įvertinti, koks, jų manymu, vaikas tapo. Rezultatai pateikiami 6-oje lentelėje.

6 lentelė

Vaikų savybių pagal pačių vaikų ir juos auginančių tėvų/globėjų įvertinimus palyginimas

Savybės	Vaikai	Tėvai	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Darbštesnis	3,00 ± 0,900	3,10 ± 1,228	-0,587	0,558
Paslaugesnis	3,40 ± 0,922	3,50 ± 1,212	-0,587	0,558
Ištvermingesnis	3,40 ± 0,668	3,10 ± 0,836	2,508	0,013
Pareigingesnis	3,20 ± 1,257	3,50 ± 0,928	-1,718	0,088
Atsakingesnis	3,70 ± 1,277	4,20 ± 0,986	-2,772	0,006
Savarankiškesnis	5,00 ± 0,000	4,40 ± 0,805	6,666	0,000
Laisvesnis	3,60 ± 1,208	3,20 ± 0,403	2,811	0,006

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Pačių vaikų teigimu, išvykus tėvams (vienam iš tėvų), jie labiausiai jaučiasi *savarankiškesni* ($5,00 \pm 0,000$), *atsakingesni* ($3,70 \pm 1,277$), *laisvesni* ($3,60 \pm 1,208$). Tėvų vertinimu, vaikai labiausiai jaučiasi *savarankiškesni* ($4,40 \pm 0,805$), *atsakingesni* ($4,20 \pm 0,986$). Taikant Student-t kriterijų, nustatyta, kad *statistiškai reikšmingai labiau* vaikai jaučiasi *ištvermingesni* nei galvoja jų tėvai/globėjai ($t = 2,508$, $p < 0,05$), *savarankiškesni* ($t = 6,666$, $p < 0,001$), *laisvesni* ($t = 2,811$, $p < 0,01$), bei *statistikai reikšmingai mažiau atsakingesni* ($t = -2,772$, $p < 0,01$). Tarp kitų savybių įvertinimų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta (žr. 6-ą lentelę). Tėvų vertinimu padidėjęs atsakomybės jausmas gali būti siejamas su vaidmenų pokyčiais, prie kurių turi prisitaikyti šeima, vaikai. Šie pokyčiai susiję, tėvų manymu, su padidėjusiu konkrečių

darbų krūviu. Tiriant vaidmenų perdavimo įtaką vaikams, nepasitaikė atveju, kad tai veiktų neigiamai (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007).

Vaikų buvo prašoma įvertinti, kokia yra jų dabartinė emocinė būseną. Taip pat apklaustų tėvų/globėjų buvo prašoma įvertinti, kokia, jų manymu, dabartinė jų vaikų emocinė būseną. Rezultatai pateikiami 7-oje lentelėje.

7 lentelė

Vaikų dabartinės emocinės būsenos pagal pačių vaikų ir juos auginančių tėvų/globėjų įvertinimus palyginimas

Emocinė būseną	Vaikai	Tėvai	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Įsitempęs, suirzęs	2,80 ± 1,174	2,70 ± 1,011	0,577	0,565
Jaučia baime	2,10 ± 0,836	1,70 ± 0,644	3,390	0,001
Jaučia nerimą	2,10 ± 0,836	2,10 ± 1,228	0,000	1,000
Vienišas	3,70 ± 0,644	3,00 ± 1,191	4,625	0,000
Jaučiasi laisvai, nevaržomai	4,30 ± 0,906	3,10 ± 1,383	6,491	0,000

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Pačių vaikų teigimu, jie labiausiai jaučiasi *laisvai, nevaržomai* ($4,30 \pm 0,906$) ir *vieniši* ($3,70 \pm 0,644$). Tėvų vertinimu, vaikai taip pat labiausiai jaučiasi *laisvai, nevaržomai* ($3,10 \pm 1,383$) ir *vieniši* ($3,00 \pm 1,191$). Tačiau taikant Student-t kriterijų, nustatyta, kad *statistiškai reikšmingai labiau* vaikai jaučiasi *laisvai, nevaržomai* nei galvoja jų tėvai/globėjai ($t = 6,491$, $p < 0,001$), *vieniši* ($t = 4,625$, $p < 0,001$) *bei jaučia baime* ($t = 3,390$, $p < 0,01$). Tarp kitų vaiko emocinių būsenų įvertinimų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta (žr. 7-ą lentelę).

Vaikų buvo prašoma įvertinti, santykius su draugais. Rezultatai pateikiami 8-oje lentelėje. Tiek berniukai, tiek mergaitės labiausiai apie santykius su draugais mano tai, kad *būti su draugais jiems labai patinka* (atitinkamai $0,82 \pm 0,390$ ir $0,81 \pm 0,401$), *bet kada gali pasikalbėti su draugu* (atitinkamai $0,52 \pm 0,505$ ir $0,75 \pm 0,439$). Tačiau taikant Student-t kriterijų, nustatyta, kad *statistiškai reikšmingai labiau mergaitės jaučiasi galinčios bet kada pasikalbėti su draugu* ($t = -2,221$, $p < 0,05$) *bei statistikai reikšmingai mažiau jaučiasi mylimos ir gerbiamos klasėje* ($t = 3,721$, $p < 0,001$). Tarp kitų santykių su draugais ypatumų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta (žr. 8-ą lentelę).

8 lentelė

Vaikų santykių su draugais berniukų ir mergaičių imtyse palyginimas

	Berniukai	Mergaitės	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Mano draugai nori būti tokie, kaip aš	0,09 ± 0,291	0,08 ± 0,280	0,118	0,907

Turiu be galo daug gerų draugų	0,41 ± 0,497	0,44 ± 0,504	-0,314	0,754
Esu mylimas ir gerbiamas klasėje	0,43 ± 0,501	0,08 ± 0,280	3,721	0,000
Turiu vieną gerą draugą	0,41 ± 0,497	0,22 ± 0,422	1,789	0,078
Draugai mane dažnai erzina	0,07 ± 0,255	0,06 ± 0,232	0,229	0,819
Manęs niekas nemėgsta	0,05 ± 0,211	0,06 ± 0,232	-0,204	0,839
Man nereikia draugų	0,05 ± 0,211	0,00 ± 0,000	1,293	0,200
Mano nuomonė niekam neįdomi	0,00 ± 0,000	0,03 ± 0,167	-1,707	0,272
Draugų tarpe esu lyderis	0,05 ± 0,211	0,06 ± 0,232	-0,204	0,839
Bet kada galiu pasikalbėti su daugeliu draugų	0,52 ± 0,505	0,75 ± 0,439	-2,221	0,037
Kai neateinu į mokyklą, klasėje manęs niekas nepasigenda	0,02 ± 0,151	0,08 ± 0,280	-1,234	0,221
Būti su draugais man labai patinka	0,82 ± 0,390	0,81 ± 0,401	0,142	0,887
Draugų nuomonė ir pritarimas man patys svarbiausi	0,39 ± 0,493	0,25 ± 0,439	1,293	0,200
Man sunku susirasti naujų draugų ir palaikyti ryši su jais	0,07 ± 0,255	0,03 ± 0,167	0,818	0,416

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Vaikų buvo prašoma įvertinti savo savijautą ir elgesį. Berniukai, vertindami apie savo jausmus ir elgesį, labiausiai akcentuoja tai, kad *laisvai gali reikšti savo nuomonę* ($1,73 \pm 0,451$), yra *patenkinti savo gyvenimu* ($1,72 \pm 0,549$), *moka tinkamai reikšti savo jausmus: meilę, pyktį ir kt.* ($1,70 \pm 0,553$). Mergaitės labiausiai akcentuoja tai, kad *prisiima atsakomybę už savo sprendimus* ($1,61 \pm 0,599$), yra *patenkintos savo gyvenimu* ($1,58 \pm 0,604$), *laisvai gali reikšti savo nuomonę* ($1,56 \pm 0,735$). Taikant Student-t kriterijų, nustatyta, kad *statistiškai reikšmingai labiau* berniukai *jaučia šilumą ir draugiškumą visiems, su kuriais bendrauja* ($t = 2,670$, $p < 0,01$), *moka tinkamai reikšti savo jausmus: meilę, pyktį ir kt.* ($t = 2,825$, $p < 0,01$), *pavydi kitiems jų išvaizdos ir sugebėjimų* ($t = 2,517$, $p < 0,05$). Tarp kitų jausmų ir elgesio ypatumų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta (žr. 9-ą lentelę).

Vaikų savijautos ir elgesio berniukų ir mergaičių imtyse palyginimas

	Berniukai	Mergaitės	t	p-reikšmė
	M ± SD	M ± SD		
Esu savimi patenkintas (-a)	1,59 ± 0,583	1,50 ± 0,697	0,635	0,527
Galiu laisvai reikšti savo nuomonę	1,73 ± 0,451	1,56 ± 0,735	1,284	0,203
Jaučiu šilumą ir draugiškumą visiems, su kuriais bendrauju	1,61 ± 0,618	1,19 ± 0,789	2,670	0,009
Jaučiuosi blogesnis (-ė) už kitus	0,41 ± 0,583	0,42 ± 0,649	-0,055	0,956
Smerkiu save dėl savo klaidų ir trūkumų	0,84 ± 0,688	0,75 ± 0,732	0,545	0,587
Aš patenkintas (-a) savo gyvenimu	1,72 ± 0,549	1,58 ± 0,604	1,060	0,292
Moku tinkamai reikšti savo jausmus: meilę, pyktį ir kt.	1,70 ± 0,553	1,31 ± 0,710	2,825	0,006
Naujose situacijose ir tarp nepažįstamų žmonių jaučiuosi	0,91 ± 0,676	1,08 ± 0,732	-1,105	0,272
Niekuo nepasitikiu ir įtarinėju	0,45 ± 0,730	0,47 ± 0,696	-0,110	0,913
Nusileidžiu kitiems, nes jie už mane pranašesni	0,66 ± 0,713	0,39 ± 0,599	1,809	0,074
Kai būnu vienas jaučiuosi vienišas (-a), liūdnas(-a) ir	0,84 ± 0,805	0,61 ± 0,766	1,298	0,198
Man labai svarbu, kad aplinkiniai mane vertintų ir gerbtų	1,48 ± 0,628	1,31 ± 0,710	1,147	0,255
Laisvai randu draugų ir juos išsaugau	1,27 ± 0,727	1,39 ± 0,803	-0,678	0,500
Man labai reikia kitų patarimų	1,20 ± 0,734	1,00 ± 0,676	1,285	0,203
Iškylus problemoms, aš pats (-i) viską apmąstau ir priimu sprendimą	1,52 ± 0,628	1,50 ± 0,655	0,158	0,875
Mėgstu kritikuoti ir menkinti kitus	0,41 ± 0,658	0,39 ± 0,645	0,138	0,891
Prisiimu atsakomybę už savo sprendimus	1,64 ± 0,613	1,61 ± 0,599	0,185	0,854
Jei man nesiseka, kalti yra aplinkiniai – tėvai, draugai,	0,43 ± 0,695	0,53 ± 0,736	-0,598	0,552
Manau, kad esu pats (-i) geriausias (-ia)	0,50 ± 0,699	0,50 ± 0,737	0,000	1,000
Pavydžiu kitiems jų išvaizdos ir sugebėjimų	0,95 ± 0,714	0,56 ± 0,695	2,517	0,014

Skirtumai statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$, kai $p < 0,01$, kai $p < 0,001$

Vaikus auginančių tėvų buvo klausiama, ar vaikui reikalinga specialistų (socialinio pedagogo, psichologo ar kt.) pagalba. 18 paveikslėlyje matome, kad daugiausia, t.y. 70 (87,5 proc.) tėvų atsakė, jog tokia pagalba vaikui *nerikalinga*.

18 pav. Vaikus auginančių tėvų nuomonė apie tai, ar vaikui reikalinga specialistų (socialinio pedagogo, psichologo ar kt.) pagalba

TMO atlikto tyrimo rezultatuose teigiama, kad šeimos, kuriose išvykusi motina, dažniau susiduria su vaikų elgesio pokyčiais nei tos, kuriose išvykęs tėvas. Su tėvu augančiose šeimose vaikų elgesio pokyčiai pasireiškia pusei vaikų, likusiai pusei nepasireiškia. Tuo tarpu su motina likusiose atotolio šeimose elgesio pokyčiai pasireiškia 24,9 proc. vaikų, o 75,1 proc. nepasireiškia. Taigi, akivaizdu, jog vaikai skirtingai suvokia tėvo ar motinos išvykimą ir tėvo ar motinos migracija turi jiems skirtingas pasekmes. Tačiau atlikus šį tyrimą tarp likusių skirtingos struktūros šeimų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta.

III.2. **Specialistų psichosocialinės pagalbos atotolio šeimų vaikams patirties analizė**

Be vaikų ir juos auginančių tėvų, tyrime taip pat dalyvavo ir 69 pedagogai: 88,4 proc. mokytojų, klasės auklėtojų, 7,2 proc. socialinių pedagogų ir 4,3 proc. psichologų. Pedagogų buvo klausama, ar dažnai tenka bendrauti su atotolio šeimų vaikais. Rezultatai pateikiami 19 paveikslėlyje.

19 pav. Pedagogų bendravimo su atotolio šeimų vaikais dažnumas

Daugiausia, t.y. 28 (40,6 proc.) pedagogų teigia, jog su atotolio vaikais bendrauti tenka *dažnai*, 20 (29 proc.) – *retai*, 16 (23,2 proc.) – *labai dažnai*, 3 (4,3 proc.) – *labai retai* ir 2 (2,9 proc.) – *niekada* (žr. 19 pav.).

20 pav. Pedagogų nuomonė apie tai, ar atotolio vaikai turi psichosocialinių problemų

Daugiausia, t.y. 57 (82,6 proc.) pedagogų mano, kad atotolio vaikai *turi psichosocialinių problemų* ir tik 3 (4,3 proc.) pedagogų mano, kad atotolio vaikai psichosocialinių problemų neturi (žr. 20 pav.).

21 pav. Pedagogų nuomonė apie tai, ar reikėtų esamas atotolio vaikų problemas spręsti

36 (52,2 proc.) pedagogų mano, kad *atotolio vaikų problemas būtinai reikia spręsti*, 32 (46,4 proc.) mano, jog *padėti vaikams reikėtų* ir tik 1 (1,4 proc.) mano, jog problemų spręsti nereikėtų (žr. 21 pav.).

22 pav. Pedagogų nuomonė apie tai, ar klasės auklėtojas gali būti naudingas sprendžiant atotolio vaikų problemas

36 (52,2 proc.) pedagogų mano, kad *klasės auklėtojas ne visuomet gali padėti atotolio vaikams sprendžiant jų problemas*, 24 (34,8 proc.) mano, kad *klasės auklėtojas gali būti naudingas*, 6 (8,7 proc.) teigia, kad *klasės auklėtojas nėra kompetentingas* ir 3 (4,3 proc.) teigia, jog jis negali būti naudingas (žr. 22 pav.).

23 pav. Pedagogų nuomonė apie tai, ar socialinis pedagogas gali būti naudingas sprendžiant atotolio vaikų problemas

51 (73,9 proc.) pedagogų mano, kad *socialinis pedagogas ne visuomet gali padėti atotolio vaikams*, 17 (24,6 proc.) teigia, kad jis yra *pagrindinis pagalbininkas ir gali padėti* ir tik 1 (1,4 proc.) teigia, kad *socialinis pedagogas nėra kompetentingas padėti atotolio vaikams* (žr. 23 pav.).

24 pav. Pedagogų nuomonė apie tai, kokio amžiaus atotolio šeimų vaikai turi daugiausia problemų

43 (62,3 proc.) pedagogų mano, kad *daugiausia problemų turi 11-14 metų atotolio šeimų vaikai*, 22 (31,9 proc.) – *15-19 metų ir 4 (5,8 proc.) – 7-10 metų* (žr. 24 pav.).

25 pav. Pedagogų nuomonė apie tai, kaip jiems sekasi padėti atotolio šeimų vaikams

41 (59,4 proc.) pedagogų teigia, kad *padedant atotolio vaikams pasitaiko įvairių situacijų*, 28 (40,6 proc.) teigia, kad *jei jie randa priėjimą prie atotolio vaiko, visada jam padeda*. Pedagogų, teigiančių, jog jiems visuomet sekasi arba visuomet nesiseka padėti atotolio vaikams nebuvo (žr. 25 pav.).

26 pav. Pedagogų nuomonė apie tai, kaip keičiasi problemų su atotolio šeimų vaikais mastas

46 (66,7 proc.) pedagogų teigia, kad *problemų su atotolio šeimų vaikais daugėja*, 23 (33,3 proc.) teigia, kad *jau keleri metai jie pastebi tas pačias tendencijas*. Pedagogų, teigiančių, kad problemų su atotolio šeimų vaikais mažėja nebuvo (žr. 26 pav.).

10 lentelė

Pedagogų pastebėtos atotolio šeimų vaikų problemos

	M	SD
--	---	----

a. Vaikai jaučiasi nelaimingi	0,59	0495
b. Vaikai prasčiau pradėjo mokytis tėvams išvykus	0,42	0,914
c. Vaikai tapo uždari – neprisileidžia žmonių	0,78	0,327
d. Vaikai tapo vieniši	0,32	0,989
e. Vaikai nebeturi šeimos modelio kaip pavyzdžio	0,83	0,497
f. Tėvai vaikams tapę iš užsienio grįžtančiais „pinigų maišais“	0,56	0,022
g. Susidėjo su blogomis kompanijomis	0,84	0,463
h. Kadangi yra be priežiūros dažnai vartoja alkoholį, narkotines medžiagas	0,39	0,054

Pedagogų buvo klausiama, kokias jie pastebi atotolio šeimų problemas. Daugiausia pedagogų teigia, kad atotolio šeimų vaikai *susideda su blogomis kompanijomis* ($0,84 \pm 0,463$), vaikai *nebeturi šeimos modelio kaip pavyzdžio* ($0,83 \pm 0,497$), vaikai *tapo uždari – neprisileidžia žmonių* ($0,78 \pm 0,327$) (žr. 10 lentelę). Pastarieji aspektai neigiamai atsiliepia vaiko psichosocialinei raidai, nutrūksta ryšys su tėvais (išvykusiuoju), vaikai jaučiasi atstumti ir palikti.

11 lentelė

Pedagogų nurodytos priemonės, galinčios išspręsti aukščiau minėtas atotolio šeimų vaikų problemas

	M	SD
a. Tėvų grįžimas	0,77	0425
b. Vaikų išvykimas pas tėvus	0,39	0,927
c. Vaikus turi globoti tik labai artimi giminės ar šeimos draugai	0,39	0,507
d. Būtina socialinių darbuotojų pagalba	0,16	0,828
e. Būtina psichologų pagalba	0,28	0,441
f. Kitų institucijų pagalba (vaiko teisių apsaugos skyrius, medicinos darbuotojai, policija ir kt.)	0,27	0,128

Pedagogų buvo klausiama, kokios priemonės galėtų padėti išspręsti aukščiau minėtas atotolio šeimų vaikų problemas. Daugiausia pedagogų paminėjo, jog problemas padėtų išspręsti *tėvų grįžimas* ($0,77 \pm 0,425$), *vaikų išvykimas pas tėvus* ($0,39 \pm 0,927$) ir tai, jei *vaikus globotų tik labai artimi giminės ir šeimos draugai* ($0,39 \pm 0,507$) (žr. 11 lentelę). A. Maslauskaitės ir V. Stankūnienės tyrimo metu išsiaiškinta, kad tėvų išvykimo pasekmės vaikams sušvelninamos šeimose, kuriose išvykusieji tėvai, ar vienas jų dažniau grįžta, nors ir trumpam pabūna šeimoje, bei

tose šeimose, kuriose išsiskyrimai yra trumpesni. Šį faktą galima priskirti prie psichosocialinių problemų mažinimo priemonių.

12 lentelė

Pedagogų nurodyta pagalba, kurios labiausiai iš jų tikisi atotolio vaikai

	M	SD
a. Reikia tiesiog dėmesio	0,74	0,442
b. Nori išsikalbėti	0,28	0,968
c. Prašo patarimų tam tikrais klausimais	0,11	0,391
d. Neprašo jokios pagalbos	0,58	0,418
e. Nori, kad niekas nesikištų į jų problemas	0,59	0,347

Pedagogų buvo klausama, kokios pagalbos labiausiai iš jų tikisi atotolio šeimų vaikai. Daugiausia pedagogų nurodė, jog atotolio šeimų vaikams *reikia tiesiog dėmesio* ($0,74 \pm 0,442$), nori, kad *niekas nesikištų į jų problemas* ($0,59 \pm 0,347$) ir *neprašo jokios pagalbos* ($0,58 \pm 0,418$) (žr. 12 lentelę). Šie skaičiai dar kartą patvirtina, kad tėvų nebuvimas šalia vaikų iššaukia dėmesio trūkumą ir kartu uždarumą, nepasitikėjimą kitais.

13 lentelė

Pedagogų pasirinkti pagalbos atotolio šeimų vaikams būdai

	M	SD
a. Stengiuosi palaikyti kontaktą ir su išvykusiais tėvais ir su vaikais	0,32	0,469
b. Skiriu kiek galima daugiau dėmesio	0,22	0,983
c. Stengiuosi, kad vaikas išsakytų jį kamuojančias bėdas	0,11	0,215
d. Nukreipiu pas kitus specialistus	0,75	0,576

Pedagogų buvo klausama, kokiais būdais jie stengiasi padėti atotolio šeimų vaikams. Daugiausia pedagogų *nukreipia vaikus pas kitus specialistus* ($0,75 \pm 0,576$) bei *stengiasi palaikyti kontaktą su išvykusiais tėvais ir vaikais* ($0,32 \pm 0,469$) (žr. 13 lentelę).

14 lentelė

Pedagogų nurodytos problemos, su kuriomis jie susiduria, teikdami pagalbą atotolio šeimų vaikams

	M	SD
a. Vaikas neprisileidžia	0,38	0,488
b. Trūksta darbo laiko, nes probleminių vaikų labai daug	0,43	0,831

c. Vaikas nemano, kad galiu padėti	0,22	0,484
d. Tėvai nemano, kad vaikui reikalinga pagalba	0,14	0,109

Taip pat pedagogų buvo klausiama, su kokiomis problemomis jie susiduria, teikdami pagalbą atotolio šeimų vaikams. Daugiausia pedagogų teigia, kad jiems *trūksta darbo laiko, nes probleminių vaikų labai daug* ($0,43 \pm 0,831$) ir tai, jog *patys vaikai jų neprisileidžia* ($0,38 \pm 0,488$) (žr. 14 lentelę).

IŠVADOS

- Daugelis atliktų sociologinių tyrimų parodė, kad tėvų emigraciją patyrę vaikai dažniau išgyvena neigiamas emocijas: liūdesį, pyktį, nerimą, baimę, jaučiasi vieniši nei teigiamas. Tėvų išvykimas pagal poveikį prilyginamas skryboms ar artimo žmogaus netekčiai. Tokie vaikai tampa uždaresni, neprisileidžia žmonių. Mokykloje reikalauja daugiau dėmesio, prasčiau elgiasi tiek su mokytojais, tiek su bendraamžiais, blogiau mokosi. Specialistai tai sieja su faktu, kad emigraciją patyrusių vaikų priežiūra namuose įgauna kiek liberaliai anarchistinį braižą, t. y. dominuoja minimalus jų auklėjimas emocine, pažintine, dvasine ar vertybine prasmėmis, o labiau rūpinamasi šių vaikų materialine ir fizine gerove. Tokiu būdu šie vaikai patiria didesnę laisvę, savarankiškumą, mažesnę prižiūrinių asmenų domėjimąsi jų mokymosi pasiekimais, santykiais su bendraamžiais.
- Vaikams, išgyvenantiems išsiskyrimo sunkumus, reikalinga specifinė pagalba. Tokia pagalba skiriasi nuo kitų pagalbos modelių, kai vaikai visiškai netenka prisirišimo objekto. Vaikams neturintiems gebėjimo atskirti savo emocijų, analizuoti elgesį ir patyrimus, pagalbos procesas gali būti organizuojamas, orientuojantis į likusius tėvus/globėjus, senelius. Organizuojant psichosocialinę pagalbą labai svarbi yra asmeninė, pilietinė, institucinė ir tarpinstitucinė iniciatyva, kuri įtraukdama problemoms spręsti reikalingus sutarimus tarp profesionalų institucijos viduje ir už jos ribų, tarpinstitucinio bendradarbiavimo mechanizmus, gali suformuoti psichosocialinės pagalbos modelį atotolio šeimų vaikams.
- Tyrimas parodė, tėvai mažai domisi net pagrindinėmis vaiko gyvenimo sritimis – savijauta, mokymusi, santykiais su bendraamžiais, pedagogais. Labiausiai tėvų dėmesio stokojama išgyvenant džiaugsmą, liūdesį, sergant, per šventes. Tai išryškina šeimos emocinio klimato, tradicijų, narių bendravimo svarbą vaiko gyvenime. Vaikai jaučia išvykusių tėvų pasitikėjimą, palaikymą ir tai įtakoja jų autoriteto vertinimą bei siekį išlaikyti šiltus ir draugiškus santykius. Tačiau vaikai, apibūdindami santykius su tėvais, būtent jų ir pasigenda. Vaikams nerimą kelia ir santykių atitolimas, per mažas tėvų rūpestis ir domėjimasis jais, išvykusiojo palaikymo stoka. Vieniškumo jausmas, liūdesys, nerimas, baimė, dėmesio stoka pastovūs atotolio šeimų vaikų palydovai. Psichosocialinė pagalba šiems vaikams išreikšta tik mokytojų, klasės auklėtojų didesniu dėmesiu, pastangomis, kad vaikas išsakytų jų kamuojančias bėdas bei nukreipimu pas kitus specialistus. Kadangi atotolio šeimų vaikų daugėja, tai ir galimas psichosocialinių problemų mastas didėja. Galima teigti, kad į psichosocialinę pagalbą turėtų būti traukti ir tėvai ir mokyklų darbuotojai ir kiti specialistai.

REKOMENDACIJOS

Atliktas tyrimas reikšmingas todėl, kad jame išsiaiškintos pagrindinės atotolio šeimų vaikų psichosocialinės problemos. Todėl atsižvelgiant į tyrimo duomenis ir padarytas išvadas, svarbu aptarti galimus pagalbos būdus bei iškelti klausimus tolimesniems tyrinėjimams.

- Siekiant, kad nagrinėjama problema būtų tinkamai įvertinta visuomenės ir atsižvelgiant į tai būtų numatytos reikiamos priemonės atotolio šeimų vaikų psichosocialinėms problemoms mažinti, svarbu su tyrimo rezultatais supažindinti ugdymo įstaigų vadovus ir specialistus bei numatyti šios informacijos sklaidos formas, kad pasiektų tėvus ir asmenis likusius gyventi su vaikais.
- Skatinti tėvus domėtis, ieškoti pagalbos, kaip ruošti vaikus, kad išsiskyrimai turėtų kuo mažiau neigiamų pasekmių. Tėvai turi suprasti, kad užniaužtos liūdesio, nerimo, pykčio ir kt. neigiamos emocijos kuria vidines įtampas ir bet kada gali išsiveržti įvairiomis, dažnai neigiamomis, formomis. Būtina kalbėtis su vaiku, stengtis, kad jis išsakytų jausmus. Iki tėvų ar vieno iš jų išvykimo turi būti aptartos vaiko elgesio taisyklės, pareigos, teisės.
- Skatinti klasių auklėtojus domėtis atotolio šeimų vaikų psichosocialine situacija, mokymosi rezultatų pasikeitimais, santykiais su bendraamžiais ir kt. Įvertinus galimas neigiamas pasekmes, numatyti pagalbos būdus.
- Į mokyklos socialinių pedagogų ir psichologų veiklą įtraukti atotolio šeimų vaikų psichosocialinių problemų mažinimo programą, kuri būtų sudaroma švietimo įstaigos ir vaiko teisių apsaugos specialistų bendradarbiavimo pagrindu.
- Plėtoti tyrimus apie atotolio šeimų vaikų psichosocialinių problemų ypatumus.

Emigracija, nors ir gali būti vertinama daugiaprasmiškai, vaikų psichosocialiniai pokyčiai yra svarbūs, kuriems spręsti reikalinga vieninga bei koordinuota valstybės politika, institucijų veikla bei visuomenės iniciatyva. Emigravę tėvai, palikę savo vaikus tėvynėje, ne visada suvokia savo poelgį bei galimas jo pasekmes, todėl atitinkamų institucijų įsikišimas gali lemti tėvų pasirinkimą. Tai – jau šeimos vertybių klausimas.

LITERATŪRA

1. Abrams, S. (2001). *Resilience in ambiguous loss. American Journal of Psychotherapy* 55 (2), 283–291.
2. Ališauskienė, S. (2005). *Socialinės rizikos sampratos interpretacijos ikimokyklinėje ugdymo įstaigoje*. Specialusis ugdymas. 1(12), p. 8-17. ISSN 1392-5369
3. Bajoriūnas, Z. (1997). *Šeimos edukologija*. Vilnius.
4. *Bendrieji socialinės pedagoginės pagalbos teikimo nuostatai*. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. ISAK-941. Valstybės žinios. 2004, Nr. 100-3729.
5. Berger P.L., Luckmann T. (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
6. Bitinas B., Rupšienė L., Žydžiūnaitė V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda.
7. Butvilas T. (2007). *Šeimoje netektį patyrusių vaikų (7-11 metų) socializacija ir pedagoginės pagalbos strategijos: daktaro dizertacija*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
8. Crittenden, P.M., Dallos, R. (2009). *All in the family: Integrating attachment and family systems theories*. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 14(3), 389-409
9. Darbo ir socialinių tyrimų institutas (2008). Tyrimas: *Vaikų, kurių tėvai išvyko iš Lietuvos, psichologinių ir socialinių gerovės veiksniai*.
10. *Dėl vaikų, kurių tėvai išvykę į užsienį, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo, sprendžiant jų gyvenimo ir mokymosi klausimus*. Apibendrinimas. VTAKT, www3.lrs.lt/docs2/YBTRWOIU.DOC [prieiga 2013-01-26].
11. Dumbliauskas V. (1999). *Sociologija*. Vilnius.
12. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00001&plugin=1>
13. Giddens A. (2005). *Sociologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
14. Giedraitytė, M. Bieliauskaitė, R. (2010). Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, elgesio ir emocijų sunkumai: palyginimas su Lietuvos reprezentacinės imties duomenimis. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*.
15. Giedraitytė, M., Lazdauskas, T., Zabarauskaitė, R. (2010). Vaikų poreikių tenkinimas ir psichosocialinis prisitaikymas tėvams išvykus iš Lietuvos. *Visuomenės sveikata* 2 (49).
16. Giedraitytė, M., Bieliauskaitė, R. (2006). Psichologinis atsparumas vaikystėje: sampratos problematika. *Psichologija* 34.
17. Grigutytė N., Karmaza E., Kemerienė S. (2004). Vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, ir jų artimųjų rehabilitacija ir reintegracija. *Metodinės rekomendacijos psichologams*. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
18. *Būkime atidūs – vaikų ištiko bėda*. Vilnius.

19. Gumuliauskienė, A., Butvilienė, J., Butvilas, T. (2008). *Tėvų emigraciją patyrusių vaikų globos ir socialinės gerovės užtikrinimas: ekspertų požiūris*. Jaunųjų mokslininkų darbai. ISSN 1648-8776. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla. Nr.4 (20), p. 145-150.
20. Gvaldaitė, L., Švedaitė, B. (2005). *Socialinio darbo metodai*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
21. Hass, H. (2005). *International Migration, Remiances and Development: Myths and Facts // Global Migration Perspectives*. No. 30, April, Global commission on international migration.
22. Johnson, L. C. (2001) *Socialinio darbo praktika*. Vilnius.
23. Jovaiša, L. (2002). *Edukologijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
24. Juodaitytė, A. (2000). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje (edukologinis požiūris)*. Tiltai.
25. Juodraitis, A. (2002). *Psichosocialinės asmenybės raidos pokyčių tendencijos: delinkventinis elgesys ir prognozės*. Socialinis darbas.
26. Juozeliūnienė, I. (2003). *Janas Trostas ir šeimos sociologija: naujos tyrimo galimybės*. Vilnius.
27. Juozeliūnienė, I. Leonavičiūtė, Ž. (2009). *Atotolio šeima daugiavietišumo požiūriu*. Sociologija. Mintis ir veiksmai 2009/1(24), ISSN 1392-3358.
28. Juozeliūnienė, I., Kanapienienė, L. ir Kazlauskaitė, A. (2008). „Atotolio šeima: nauja užduotis šeimos sociologijai“, Sociologija. Mintis ir veiksmai 1 (2).
29. Kairienė B., Purpurovič V. (2011). *Vaiko atskyrimo nuo tėvų praktinio taikymo aspektai*. Socialinis darbas Nr. 10 (1).
30. Kanopienė V., Mikulionienė S. (2006). *Darbo migracijos poveikis Lietuvos visuomenei*. Emigracija iš Lietuvos, LRS konferencija. Vilnius.
31. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas.
32. Kazlauskienė A. (2006). „Protų nutekėjimas“ iš Lietuvos: priežastys, procesai ir neemigracinės nuostatos. Emigracija iš Lietuvos, LRS konferencija. Vilnius.
33. Kraniauskienė, S. (2009). „Socialinės brandos žymenys: atsiskyrimo nuo tėvų trajektorijos ir veiksniai“. in *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. eds. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
34. Kurienė A., Pivorienė, R. V. (2000). *Būkime atidūs – vaiką ištiko bėda: knygelė mokytojams ir mokyklų vadovams*. Vilnius.
35. Kuzmickaitė, D. K. (2004). *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
36. Kubler – Ross, E. (2008). *Apie mirtį ir mirimą. Pašnekesiai su mirtiniais ligoniais*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.

37. Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla
38. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas: Technologija.
39. Leliūgienė I. (2002). *Socialinė pedagogika*. Kaunas.
40. Leliūgienė, I., Rupšienė, L., Plavinskienė, L. (2005). „Tėvų išvykimo dirbti į užsienį įtaka vaikų socializacijai“. Specialus ugdymas 1 (12).
41. Lemme, B. H. (2003). *Suaugusiojo raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
42. Lesinskienė, S., Karalienė, V. (2008). *Emocinės raidos įtaka tolimesniam vaiko asmenybės vystymuisi*. Vilnius.
43. Liobikienė, T. N. (2006). *Krizių intervencija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
44. Litvinienė, J. (2002). *Šeima - vaiko ugdymo institucija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
45. Malinauskas, G. Moterytė, M. (2011). *Paauglių išgyvenimai tėvams dirbant užsienyje: naratyvinis reiškinių suvokimo būdas*. Kultūra ir visuomenė ISSN 2029-4573
46. Maslauskaitė, A. Stankūnienė V. (2007). *Šeima abipus sienų. Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: TMO, STI.
47. Miškinis K. (2003). *Šeima žmogaus gyvenime*. Kaunas.
48. Miškinis, K. (1993). *Šeimos pedagogika*. Vilnius.
49. Myers, D. G. (2000). *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
50. Naksvytienė, D. (2005). *Vaiko elgesio ir emocinės problemos*. Vilnius: Leidykla.
51. Navaitis, G. (1997). *Psichodinaminė tėvų ir vaikų santykių samprata. Ugdymo problemos*. Mokslo darbai, II (XXIX).
52. Petrulytė, A. (2003). *Jaunesniojo paauglio socialinė raida*. Vilnius.
53. Pikūnas J. ir Palujanskienė A. (2000). *Asmenybės vystymasis - kelias į savęs atradimą*. Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
54. Proškuvienė, R. (2008). *Psichikos sveikatos problemos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
55. Polukordienė O. K. (2003). *Psichologinės krizės ir jų įveikimas*. Vilnius.
56. Pruckus, V. (2003). *Sociologija*. Vilnius.
57. Ramanauskienė, R., Valantinas, A., Endriulaitienė, A. (2003). „Paauglių savęs vertinimo bei santykių su bendraamžiais ir tėvais sąveikos ypatumai“. Vilnius: Vytauto didžiojo universitetas.
58. Radzevičienė L. (2003). *Ankstyvojo amžiaus vaikų psichosocialinė raida*. Ankstyvasis ugdymas: dabartis ir perspektyvos. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
59. Rupšienė, L. (2001). *Šeimotyros įvadas*. Studijų knyga. Klaipėda.

60. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija: <http://www.socmin.lt/index.php?1468432899>
61. Statistikos departamentas:
http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/Demografiniai_pokyciai_2001_2010.pdf
62. Suárez-Orozco, C., Todorova, I. L.G., Louie, J. (2002). *Making up for the lost time: the experiences of separation and reunification among immigrant families*. *Family Process* 41 (4), 625–643
63. Suslavičius, A. (2002). *Paremiamoji psichologija*. Kaunas: Šviesa.
64. Sutton, C. (1999). *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius.
65. *Vaiko teisių konvencija*. (1995). Vilnius.
66. Vitkauskaitė, D. (2001). *Teoriniai socialinio darbo modeliai*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
67. Žukauskienė, R. (2007). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.

ANKETA

Mielas moksleivi,

esu Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Socialinio darbo II magistrantūros kurso studentė. Rašydama baigiamąjį darbą atlieku tyrimą, kurio tikslas – atskleisti vaikų, kurių abu tėvai ar vienas iš tėvų yra išvykę dirbti į užsienį, problemas. Prašau Jūsų atidžiai užpildyti šią **anoniminę** anketa, pažymint Jums tinkamą atsakymą ar kur reikia įrašyti. Duomenys bus panaudoti baigiamajam darbui. Prašau atsakyti į visus klausimus, nes jie visi man labai svarbūs. Iš anksto dėkoju už nuoširdžius atsakymus.

SĖKMĖS TAU!

1. Tavo amžius (*įrašyti*) _____
2. Lytis: mot. vyr.
3. Kuris iš Tavo tėvų išvykęs?
 - a. Mama
 - b. Tėtis
 - c. Abu tėvai
4. Kaip senai Tavo tėvai (ar vienas jų) išvykę į užsienį (*įrašyti*)? _____
5. Su kuo dabar gyveni?
 - a. Su likusiu vienu iš tėvų.
 - b. Su pilnamečiu broliu ar seserimi
 - c. Su seneliai
 - d. Su giminaičiais
 - e. Su teisėtais globėjais
 - f. Kitas variantas (*įrašyti*) _____
6. Kaip dažnai bendrauji su išvykusiais tėvais (vienu iš tėvų), telefonu, internetu, laiškais ir kt.?
 - a. Kasdien
 - b. 2 – 3 kartus per savaitę
 - c. Kartą per savaitę
 - d. 2 – 3 kartus per mėnesį
 - e. Kartą per mėnesį
 - f. Rečiau nei kartą per mėnesį
 - g. Nebendrauju
7. Kada matai savo tėvus (viena iš tėvų)?
 - i. Per šventes
 - j. Kartą per mėnesį

- k. Kartą per pusmetį
- l. Kartą per metus
- m. Rečiau

8. Kaip jautiesi, dėl to, kad nėra šalia tavo tėvų (vieno iš tėvų)? *(Pažymėk visus tinkamus atsakymus)*

	Labai dažnai	Dažnai	Retai	Labai retai	Niekada
Liūdnas					
Sutrikęs					
Piktas					
Įskaudintas					
Vienišas					
Džiaugiuosi					
Nieko nejaučiu					

9. Kaip dažnai išvykę tėvai (vienas iš tėvų), domisi Tavo: *(kiekvienoje eilutėje pažymėk Tau tinkantį atsakymą)*

	Niekada	Labai retai	Retai	Dažnai	Labai dažnai
Savijauta jiems išvykus					
Mokymosi pasiekimais					
Santykiais su draugais					
Santykiais su mokytojais					
Laisvalaikiu					
Buitimi					

10. Kada Tau labiausiai trūksta tėvų (išvykusiojo)? *(Pažymėk visus tinkamus variantus)*

	Labai dažnai	Dažnai	Retai	Labai retai	Niekada
Kai reikia pagalbos mokantis					
Kai nesutari su kitais šeimos nariais					
Kai nesutari su draugais					
Kai nesutari su globėjais					
Kai nesutari su mokytojais					
Kai nori pasidalinti savo džiaugsmu					
Kai būna liūdna					
Kai sergu					
Per šventes					

11. Kokie santykiai tarp tavęs ir tėvų (vieno išvykusio) tapo jiems (-am,-ai) išvykus? *(Pažymėti kelis variantus)*

- e. Tėvai man tapo, kaip draugai

- f. Tėvai labiau manimi pasitiki
 - g. Kai iškyla problemos, aš pats priimu sprendimus
 - h. Jie nuolat nurodinėja, ką turiu daryti, kaip pasielgti
 - i. Tėvai man daugiau leidžia
 - j. Esu labiau kontroliuojamas
 - k. Jie nuolat kišasi ne į savo reikalus
 - l. Tėvai visai mane pamiršta
 - m. Tėvai labiau domisi mano problemomis
 - n. Kita (*įrašyk*) _____
12. Kaip manai tėvai (išvykusįs) Tave palaiko ir supranta?
- a. Taip
 - b. Ne
 - c. Ne visada
13. Kas labiausiai neramina išvykus tėvams (vienam iš tėvų)? (*Pažymėti galima kelis variantus*)
- a. Bijau dėl savo ateities
 - b. Nesugebu pasirūpinti savimi ir kitais
 - c. Jaučiuosi labai vienišas ir nemylimas
 - d. Bijau, kad jiems kas blogo nenutiktų
 - e. Trūksta tėvų (vieno tėvų) paramos ir palaikymo
 - f. Nesugebu pats (-i) išspęsti savo problemų
 - g. Bijau, kad jie niekada nebegrįš
 - h. Tapau uždaras (-a), nebenoriu bendrauti net su bendraamžiais
 - i. Kitas variantas (*įrašyti*) _____
14. Su kuo labiausiai mėgsti leisti laiką? (*Gali pažymėti kelis variantus*)
- e. Su globėjais
 - f. Su sese/broliu
 - g. Su seneliai
 - h. Su draugu (-ais)
 - i. Su augintiniu
 - j. Su mama
 - k. Su tėčiu
 - l. Vienas
15. Kaip išvykus tėvams (vienam iš tėvų), pasikeitė Tavo bendravimas su bendraamžiais?
- a. Nepasikeitė
 - b. Bendravimas tapo šiurkštesnis, agresyvesnis

c. Bendraudamas tapau uždaresnis (-ė)

d. Nustojome bendrauti

16. Kaip išvykus tėvams (vienam iš tėvų), pasikeitė Tavo mokymosi rezultatai?

a. Labai pagerėjo

b. Šiek tiek pagerėjo

c. Šiek tiek pablogėjo

d. Labai pablogėjo

e. Nepasikeitė

17. Kokie Tavo santykiai su likusiu iš tėvų ar globėjais, ar tave prižiūrinčiais asmenimis?

	Taip	Ne
Neturiu jokių problemų dėl santykių		
Žinau, kad jie visada man padės		
Manau, kad jie neturi teisės mane kontroliuoti		
Dažnai konfliktuoju		
Su jais beveik nebendrauju		

18. Kokie Tavo santykiai su pedagogais? (*Gali pažymėti kelis variantus*)

	Taip	Ne
Mano santykiai su pedagogais oficialūs		
Mano santykiai su pedagogais yra šilti		
Dažnai jaučiu, kad jie stengiasi man padėti		
Dažnai konfliktuoju su pedagogais		
Retai lankausi pas socialinę pedagogę		
Dažnai lankausi pas socialinę pedagogę		
Pedagogai žino, kad mano tėvai išvykę		

19. Pažymėk Tau tinkamus atsakymus apie savo ir draugų santykius:

o. Mano draugai nori būti tokie, kaip aš

p. Turiu be galo daug gerų draugų

q. Esu mylimas ir gerbiamas klasėje

r. Turiu vieną gerą draugą

s. Draugai mane dažnai erzina

t. Manęs niekas nemėgsta

u. Man nereikia draugų

v. Mano nuomonė neikam neįdomi

w. Draugų tarpe esu lyderis

x. Bet kada galiu pasikalbėti su daugeliu draugų

y. Kai neateinu į mokyklą, klasėje manęs niekas nepasigenda

- z. Būti su draugais man labai patinka
- aa. Draugų nuomonė ir pritarimas man patys svarbiausi
- ab. Man sunku susirasti naujų draugų ir palaikyti ryšį su jais

20. Pažymėk kokia savijauta ir elgesys Tau būdingi:

	Būdinga	Nebūdinga	Kartais būdinga
Esu savimi patenkintas (-a)			
Galiu laisvai reikšti savo nuomonę			
Jaučiu šilumą ir draugiškumą visiems, su kuriais bendrauju			
Jaučiuosi blogesnis (-ė) už kitus			
Smerkiu save dėl savo klaidų ir trūkumų			
Aš patenkintas (-a) savo gyvenimu			
Moku tinkamai reikšti savo jausmus: meilę, pyktį ir kt.			
Naujose situacijose ir tarp nepažįstamų žmonių jaučiuosi nejaukiai			
Niekuo nepasitikiu ir įtarinėju			
Nusileidžiu kitiems, nes jie už mane pranašesni			
Kai būnu vienas jaučiuosi vienišas (-a), liūdnas(-a) ir nelaimingas(-a)			
Man labai svarbu, kad aplinkiniai mane vertintų ir gerbtų			
Laisvai randu draugų ir juos išsaugau			
Man labai reikia kitų patarimų			
Iškilus problemoms, aš pats (-i) viską apmąstau ir priimu sprendimą			
Mėgstu kritikuoti ir menkinti kitus			
Prisiimu atsakomybę už savo sprendimus			
Jei man nesiseka, kalti yra aplinkiniai – tėvai, draugai, mokytojai ir kt			
Manau, kad esu pats (-i) geriausias (-ia)			
Pavydžiu kitiems jų išvaizdos ir sugebėjimų			

21. Kai tėvai (vienas iš tėvų) išvyko į užsienį aš tapau:

	Visiškai sutinku	Sutinku	Abejoju	Nesutinku	Visiškai nesutinku
Darbštesnis					
Paslaugesnis					
Ištvermingesnis					
Pareigingesnis					
Atsakingesnis					
Savarankiškesnis					
Laisvesnis					

22. Tavo emocinė būseną: (Kiekvienoje eilutėje pažymėk Tau tinkantį variantą)

	Labai dažnai	Dažnai	Retai	Labai retai	Niekada
Jaučiuosi įsitempęs (-usi) ir suirzęs (-usi)		i			
Jaučiu baimę					
Jaučiu nerimą					

Jaučiuosi vienišas					
Jaučiuosi laisvai nevaržomai					

ANKETA

Mieli tėveliai ir globėjai,

esu Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Socialinio darbo II magistrantūros kurso studentė. Rašydama baigiamąjį darbą atlieku tyrimą, kurio tikslas – atskleisti vaikų, kurių abu tėvai, ar vienas iš tėvų, yra išvykę dirbti į užsienį, problemas. Prašau Jūsų atidžiai užpildyti šią **anoniminę** anketą, pažymint Jums tinkamą atsakymą ar kur reikia įrašyti. Duomenys bus panaudoti baigiamajam darbui. Prašau atsakyti į visus klausimus, nes jie visi man labai svarbūs. Iš anksto dėkoju už nuoširdžius atsakymus.

SĖKMĖS!

1. Jūsų amžius (*įrašyti*) _____
2. Lytis: mot. vyr.
3. Išsilavinimas:
 - a. Aukštasis
 - b. Profesinis
 - c. Vidurinis
 - d. Pagrindinis
4. Kiek auginate (prižiūrite) vaikų (*įrašyti*)? _____
5. Kiek laiko sutuoktinis, sugyventinis, vaiko tėvai (vienas iš tėvų) dirba užsienyje (*įrašyti*)? _____
6. Kaip dažnai grįžta į Lietuvą (*įrašyti*)? _____

7. Kaip dažnai išvykę tėvai (vienas jų) bendrauja su vaiku (-ais) (internetu, telefonu, laiškais)?

- h. Kasdien
- i. 2 – 3 kartus per savaitę
- j. Kartą per savaitę
- k. 2 – 3 kartus per mėnesį
- l. Kartą per mėnesį
- m. Rečiau nei kartą per mėnesį
- n. Nebendrauja

8. Dėl kokių priežasčių tėvai (vienas iš tėvų) išvyko iš Lietuvos (*atsakymą pabraukti*)?

- n. Noro tobulėti
- o. Finansinių priežasčių
- p. Turtingesnės šalies privalumų (geresnė sveikatos apsauga, geresnis bendras šalies gerbūvis ir kt.)
- q. Geresnės karjeros perspektyvos
- r. Dėl noro kažka pakeisti

9. Kaip jaučiasi Jūsų vaikas (-ai) (globojamas vaikas), dėl to, kad nėra tėvų (vieno iš tėvų) šalia? (*Pažymėkite visus tinkamus atsakymus*)

	Labai dažnai	Dažnai	Retai	Labai retai	Niekada
Liūdnas					
Sutrikęs					
Piktas					
Įskaudintas					
Vienišas					
Džiaugiuosi					
Nieko nejaučiu					

10. Kaip dažnai išvykę tėvai (vienas jų) domisi vaiko: (*kiekvienoje eilutėje pažymėkite tinkantį atsakymą*)

	Niekada	Labai retai	Retai	Dažnai	Labai dažnai
Savijauta jiems išvykus					
Mokymosi pasiekimais					
Santykiais su draugais					
Santykiais su mokytojais					
Laisvalaikiu					
Buitimi					

11. Kaip manote, kada Jūsų vaikui (globojamam vaikui) labiausiai trūksta tėvų (išvykusiojo)?

	Labai dažnai	Dažnai	Retai	Labai retai	Niekada
Kai reikia pagalbos mokantis					

Kai nesutari su kitais šeimos nariais					
Kai nesutari su draugais					
Kai nesutari su globėjais					
Kai nesutari su mokytojais					
Kai nori pasidalinti savo džiaugsmu					
Kai būna liūdna					
Kai sergu					
Per šventes					

12. Kokie santykiai tarp tėvų (vieno išvykusio) ir vaikų (globojamų vaikų (-o)) tapo jiems (-am,-ai) išvykus? (*Pažymėti kelis variantus*)

- o. Tapo artimesni
- p. Tėvai (išvykęs) pradėjo labiau pasitikėti vaiku (-ais)
- q. Vaikas (-ai) visada kontroliuojamas (-i) ir privalo elgtis pagal tėvų (vieno iš tėvų) norą
- r. Tėvai (išvykęs) daugiau leidžia vaikui (-ams)
- s. Tėvai (išvykęs) labiau domisi vaiko (-ų) problemomis
- t. Kita (*įrašyti*) _____

13. Ar tėvai (išvykęs) palaiko ir supranta vaiką (-us)?

- d. Taip
- e. Ne
- f. Ne visada

14. Su kuo labiausiai vaikas (-ai) mėgsta leisti laiką? (*Galite pažymėti kelis variantus*)

- m. Su globėjais
- n. Su sese/broliu
- o. Su seneliais
- p. Su draugu (-ais)
- q. Su augintiniu
- r. Su mama
- s. Su tėčiu
- t. Vienas

15. Kaip išvykus tėvams (vienam iš tėvų), pasikeitė vaiko (-ų) santykiai su bendraamžiais?

- e. Nepasikeitė
- f. Bendrauja daugiau
- g. Bendrauja mažiau
- h. Nustojo bendrauti

16. Kaip išvykus tėvams (vienam iš tėvų), pasikeitė vaiko (-ų) mokymosi rezultatai?

- f. Labai pagerėjo

- g. Šiek tiek pagerėjo
- h. Šiek tiek pablogėjo
- i. Labai pablogėjo
- j. Nepasikeitė

17. Kokie Jūsų santykiai su vaiku?

	Taip	Ne
Neturiu jokių problemų		
Žinau, kad visada mane supras, padės		
Dažnai konfliktuojame		
Beveik nebendruojame		

18. Kokie vaiko (-ų) santykiai su pedagogais?

	Taip	Ne
Santykiai su pedagogais oficialūs		
Santykiai su pedagogais yra šilti		
Dažnai konfliktuoja su pedagogais		
Pedagogai žino, kad tėvai išvykę		

19. Kai tėvai (vienas jų) išvyko į užsienį vaikas (-ai) tapo:

	Visiškai sutinku	Sutinku	Abejoju	Nesutinku	Visiškai nesutinku
Darbštesnis					
Paslaugesnis					
Ištvermingesnis					
Pareigingesnis					
Atsakingesnis					
Savarankiškesnis					
Laisvesnis					

20. Vaiko dabartinė emocinė būseną: *(Kiekvienoje eilutėje pažymėkite tinkantį variantą)*

	Labai dažnai	Dažnai	Retai	Labai retai	Niekada
Jaučiasi įsitempęs (-usi) ir suirzęs (-usi)		i			
Jaučia baimę					
Jaučia nerimą					
Jaučiasi vienišas					
Jaučiasi laisvai nevaržomai					

21. Ar manote, kad vaikui reikia specialistų (socialinio pedagogo, psichologo ar kt.) pagalbos?

- a. Taip
- b. Ne

ANKETA

Mieli pedagogai,

esu Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Socialinio darbo II magistrantūros kurso studentė. Rašydama baigiamąjį darbą atlieku tyrimą, kurio tikslas – atskleisti vaikų, kurių abu tėvai, ar vienas iš tėvų, yra išvykę dirbti į užsienį, problemas. Prašau Jūsų atidžiai užpildyti šią **anoniminę** anketą, pažymint Jums tinkamą atsakymą ar kur reikia įrašyti. Duomenys bus panaudoti baigiamajam darbui. Prašau atsakyti į visus klausimus, nes jie visi man labai svarbūs. Iš anksto dėkoju už nuoširdžius atsakymus.

Anketoje yra naudojami terminai: atotolio vaikai – tai vaikai, kurių abu tėvai ar vienas iš tėvų yra išvykęs į užsienį dirbti; psichosocialinės problemos - tai problemos, kylančios iš žmogaus santykio su aplinka ir aplinkiniais, psichologinių ir socialinių problemų derinys, veikiantis žmogaus bendrą savijautą.

SĖKMĖS!

1. Jūsų amžius (*įrašyti*) _____
2. Lytis: mot. vyr.
3. Kiek metų dirbate pedagoginį darbą?
 - e. Iki 1 metų
 - f. 1 – 5 metai
 - g. 6 – 10 metų
 - h. 10 – 20 metų
 - i. Daugiau nei 20 metų.
4. Mokykloje dirbate:
 - a. Mokytoju (-a), klasės auklėtoju
 - b. Socialiniu pedagogu (-e)
 - c. Psichologu (-e)
5. Ar darbe dažnai tenka bendrauti su atotolio šeimų vaikais?
 - a. Labai dažnai
 - b. Kartais
 - c. Retkarčiais
 - d. Netenka
 - e. Kita (*įrašyti*) _____
6. Kaip manote, ar vaikai, kurių tėvai (vienas iš jų) išvykę į užsienį turi psichosocialių problemų?
 - a. Taip

- b. Ne
 - c. Nežinau.
7. Ar manote, kad tai problemos, kurias reikia spręsti?
- a. Taip, būtinai
 - b. Padėti reikėtų
 - c. Ne, nebūtinai
 - d. Kita (*įrašyti*) _____
8. Kaip manote, ar klasės auklėtojas gali būti naudingas sprendžiant atotolio vaikų problemas?
- o. Taip
 - p. Ne
 - q. Ne visada auklėtojas gali padėti
 - r. Klasės auklėtojas nėra kompetetingas spręsti tokias problemas
 - s. Kita (*įrašyti*) _____
9. Kaip manote, ar socialinis pedagogas gali būti naudingas sprendžiant atotolio vaikų problemas?
- a. Taip – socialinis pedagogas yra pagrindinis pagalbininkas
 - b. Ne visada socialinis pedagogas gali padėti
 - c. Ne
 - d. Socialinis pedagogas nėra kompetetingas spręsti tokias problemas
 - e. Kita (*įrašyti*) _____
10. Kokias pastebite atotolio šeimų vaikų problemas? (*Pažymėkite visus tinkamus atsakymus*)
- s. Vaikai jaučiasi nelaimingi
 - t. Vaikai prasčiau pradėjo mokytis tėvams išvykus
 - u. Vaikai tapo uždari – neprisileidžia žmonių
 - v. Vaikai tapo vieniši
 - w. Vaikai nebeturi šeimos modelio kaip pavyzdžio
 - x. Tėvai vaikams tapę iš užsienio grįžtančiais „pinigų maišais“
 - y. Susidėjo su blogomis kompanijomis
 - z. Kadangi yra be priežiūros dažnai vartoja alkoholį, narkotines medžiagas
 - aa. Kita (*įrašyti*) _____
11. Kaip manote, kokios priemonės gali padėti išspręsti minėtas problemas? (*Pažymėkite visus tinkamus atsakymus*)
- g. Tėvų grįžimas
 - h. Vaikų išvykimas pas tėvus
 - i. Vaikus turi globoti tik labai artimi giminės ar šeimos draugai
 - j. Būtina socialinių darbuotojų pagalba

- k. Būtina psichologų pagalba
 - l. Kitų institucijų pagalba (vaiko teisių apsaugos skyrius, medicinos darbuotojai, policija ir kt.)
 - m. Kita (*įrašyti*) _____
12. Ar pastebėjote kokio amžiaus atotolio šeimų vaikai turi daugiausiai problemų?
- a. 7 – 10 metų vaikai
 - b. 10 – 14 metų paaugliai
 - c. 14 – 18 metų jaunuoliai
13. Ar pastebėjote kokios pagalbos iš jūsų labiausiai tikisi atotolio vaikai? (*Pažymėkite tinkančius variantus*)
- f. Reikia tiesiog dėmesio
 - g. Nori išsikalbėti
 - h. Prašo patarimų tam tikrais klausimais
 - i. Neprašo jokios pagalbos
 - j. Nori, kad niekas nesikištų į jų problemas
 - k. Kita (*įrašyti*) _____
14. Kaip stengiatės jiems padėti? (*Pažymėti kelis variantus*)
- u. Stengiuosi palaikyti kontaktą ir su išvykusiais tėvais ir su vaikais
 - v. Skiriu kiek galima daugiau dėmesio
 - w. Stengiuosi, kad vaikas išsakytų jį kamuočias bėdas
 - x. Nukreipiu pas kitus specialistus
 - y. Kita (*įrašyti*) _____
15. Kaip Jums sekasi padėti atotolio vaikams?
- g. Visada sekasi
 - h. Pasitaiko įvairių situacijų
 - i. Jei tik randu priėjimą, visada padedu
 - j. Sunkiai sekasi
 - k. Kita (*įrašyti*) _____
16. Su kokiomis problemomis dažniausiai susiduriate teikdami pagalbą atotolio vaikams? (*Galite pažymėti kelis variantus*)
- u. Vaikas neprisileidžia
 - v. Trūksta darbo laiko, nes probleminių vaikų labai daug
 - w. Vaikas nemano, kad galiu padėti
 - x. Tėvai nemano, kad vaikui reikalinga pagalba
 - y. Kita (*įrašyti*) _____
17. Ar pastebėjote, Lietuvoje atotolio vaikų ir su jais susijusių problemų daugėja ar mažėja?

- i. Daugēja
- j. Keleri metai tos pašos tendencijos
- k. Mažēja